

STANISLAV BALÍK, PETR FIALA, JIŘÍ HANUŠ,
FRANTIŠEK MIKŠ / Dvacet pět let od Listopadu 1989

PAVEL ŠVANDA / Jak vyzrát na vize

FRANÇOISE THOMOVÁ / Putin: Hodina pravdy

PETR KRÁL / Parčík a pohled přes sklo.
Poznámky o evropské sensibilitě

Kontexty

časopis o kultuře a společnosti

Téma: Historická kniha mého srdce

Dálkový rozhovor s TOMASEM VENCLOVOU

JOSEF MLEJNEK / Zahraniční i domácí divadelní inspirace

VÍT SLÍVA / V mračnech skáče saranče

CATHARINE BENTINCKOVÁ / Po stopách
Tavíka Františka Šimona

5/2014

Anselm Grün**Zastavení mého života**

Autor duchovních knih Anselm Grün není jen benediktinský mnich, ale také manažer, učitel, duchovní průvodce. Jeho vlastní biografie zachycuje životní témata, která mu zvláště leží na srdci: které události z dětství a mládí na něj měly vliv, kdo na něj působil během studií, jaký význam pro něj má víra, mnišství, církevní příslušnost, i to, jak se vyrovnává s úspěchem svých knih.

brož., 144 s., 259 Kč

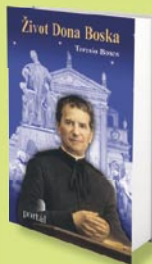

Vychází současně jako e-kniha

Verena Kast, Ingrid Riedel (eds.)**Vybrané spisy C. G. Junga**

C. G. Jung ve svých spisech předložil komplexní obraz člověka a rozvinul celistvou koncepci procesu uzdravení. Editorky vybraly zásadní a dobře srozumitelné Jungovy texty (např. *Analytická psychologie*, *O vztahu psychoterapie k duchovní péči*, *Cíle psychoterapie* atd.), které již celým generacím psychoterapeutů poskytují praktická vodítka pro jejich práci.

brož., 336 s., 469 Kč

Teresio Bosco**Život Dona Boska**

Už v druhé polovině roku 2014 vstupujeme do roku Dona Boska, v jehož rámci si roku 2015 připomeneme 200 let od jeho narození. Při té příležitosti vychází malý ilustrovaný životopis tohoto světce, určený především pro mladé čtenáře. Ti se v krátkých kapitolkách seznámí s mládím Giovannina, jeho slavnými sny, cestou k duchovnímu povolání, se začátky jeho práce s mládeží, která vyvrcholila založením salesiánů.

brož., 48 s., 129 Kč

Irvin D. Yalom, Ginny Elkin**Každý den o trochu blíž**

Známý autor beletrie s psychoanalytickou tematikou, napsal tuto knihu spolu s Ginny Elkin, talentovanou mladou spisovatelkou s psychickými obtížemi, kterou léčil. Jako součást terapie každý z nich nezávisle psal deník reflektující jejich terapeutická sezení. Čtenář tak dostává text nahlížející z obou stran na prožitky a rozvíjející se vztah mezi terapeutem a pacientkou.

váz., 256 s., 375 Kč

 portál

Žádejte v knihkupectvích nebo objednávejte: Portál, s. r. o., tel.: 283 028 203, e-mail: obchod@portal.cz

Knihkupectví Portál: Praha 1, Jindřišská 30 / Praha 8, Klapkova 2

host

**měsíčník
pro literaturu
a čtenáře**

česká i překladová beletrie
recenze knižních novinek
eseje o kultuře a literatuře
rozhovory a tematické bloky
aktuální reflexe
literární historie
nezavedená literatura

využijte klasické
či elektronické
předplatné

hostbrno.cz

Editorial: Politické strany po nehodě

Říci, že jsou u nás politické strany neoblíbené, je eufemismus. Postoje k nim kolísají mezi krajnostmi: lhostejnost, opovržení, nenávisť. Jisté oblíbenosti dosahují pouze někteří straníci, kteří se umí zatvářít nestranicky. Důvody, proč jsou na tom strany tak bídně, by vyžadovaly důkladnou analýzu. Zdá se, že k významným momentům patří prostá skutečnost, že se po revoluci před čtvrtstoletím neetablovaly ve své původní síle, tj. získaly málo členů. Mimochodem, je faktem, že značná část tehdejších elit, vedená prezidentem, jenž valnou část svého života strávil v opozici k bývalé státostraně, kterou byl též uvězněn, nebyla „partajnictví“ právě nakloněna. „Strany jsou pro straníky, Občanské fórum je pro všechny“, jak znělo tehdejší celkem pokrytecké heslo. Přílehlavě vyjadřovalo náladu doby. Bohužel, zdá se, že dnes platí v poněkud drastičtější podobě: strany jsou pro tuneláře a hlupáky, politika je svinstvo, všichni více či méně kradou, situace je mimo naši kontrolu (tuto verzi je možné různě variovat, konstantou však zůstává přesvědčení, že strany jsou korupčním prostředím par excellence).

Pozoruhodným fenoménem českého stranictví (a patrně nikoli pouze českého) je absence ideálů, z nichž by pramenily ideje. Jedním z temných mračen minulých totalitních režimů, z nichž ještě občas zaprší, je hodnocení ideologie jakožto lidské svobodě nepřátelské bestie. Zcela se vytratilo povědomí o tom, že aby se mohlo vůbec k něčemu ve společnosti dospět, je zapotřebí sporu různých, přesně formulovaných a komplexních myšlenek, které musejí splňovat dvě podstatné náležitosti: musejí být dostatečně pevné a přitom pružné, aby vyjadřovaly nějaké stanovisko, ale byly otevřené diskusi s názorovými oponenty. Bez základní ideových konceptů politické strany hynou – na rozdíl od politických subjektů, které jsou založeny na náhodných, plytkých a lidovém náladám poplatných heslech. Pokud dnes něco ničí politické stranictví, jsou to mimo jiné věty o tom, že například lokální politika je možná bez idejí. Je až neuvěřitelné, že takovému polopравdy vyslo-

vují i ti, kteří jsou členy různých stran odleva doprava. Politicky ideová rozhodnutí totiž existují i v těch nejvšednějších záležitostech a na místní úrovni, jakkoli to tak na první pohled nemusí vypadat. Vždy jsou totiž ve hře priority a časové hledisko. Vzdávat se idejí a jejich významu je podobné tomu, jako kdyby se středověký rytíř měl vzdát svého meče. Jistě, mohl to koneckonců udělat, ale na základě svého rozhodnutí přestal být rytířem – a stal se dejme tomu mnichem. Pokud tedy nějaký politik tvrdí, že na idejích a pozitivně chápané ideologii nezáleží, měl by si hledat jinou práci.

Politickým stranám nesvědčí ani dlouhodobý trend, který se prohnal v šedesátých letech západní civilizací jako nějaký virus a nechal na ní mnoho šrámů. Byla to představa, že lidská společnost je málo svobodná v důsledku existence institucí a vlastní přeorganizovanosti. Zapomnělo se na prostou věc. Aby se mohlo vůbec hovořit o lidské svobodě ve společnosti, bez pravidel a organizací je zaštiťujících to prostě nejde. Politické strany tuto pošetilou představu o zbytečnosti institucí odnesly patrně nejvíce, i když je pravda, že na tom nesly svůj podíl viny. Pokud by ale mělo být něco předmětem moderní apologetiky, je to patrně myšlenka, že se svoboda bez institucí, včetně politických stran, stává pouhou chimérou.

Politické strany více než cokoli jiného připomínají pacienta po nehodě, který je převezen do nemocnice na úrazové oddělení. Každý přírůstek je samozřejmě zavádějící, ale co byste si pomysleli o nemocnici, v níž je takový pacient odklizen někde do kouta a okolodoucí lékaři a zdravotní sestry si s pohledem na něj pouze znechuceně odplivnou? V takové situaci se ovšem nachází většina našich demokratických politických stran. Vyžadují naši angažovanost, naši péči a naši pozornost, ale zatím jsou pro nás obtěžujícím hmyzem, kazem na tváři naší společnosti. Je to smutný příběh, neboť ani sám nemocný není někdy schopen povědět, jak se mu ten úraz vlastně stal a co by nejvíce potřeboval.

Jiří HANUŠ

Texty /

- S. BALÍK, P. FIALA, J. HANUŠ, F. MIKŠ
Dvacet pět let od Listopadu 1989.
Deset bodů a pět závěrečných tezí 3
- PAVEL ŠVANDA
Jak vyžrát na víze 10
- PETR FIALA
Dobrá politika, dobré dílo
a jejich ohrožení 17
- LUBOMÍR KOPEČEK
Deformace demokracie, nebo promarněná
příležitost? Opoziční smlouva a česká politika
v letech 1998–2002. Pokus o bilanci 22
- FRANÇOISE THOMOVÁ
Putin: Hodina pravdy 32
- JOSEF MLEJNEK JR.
Kosmická přímá demokracie I. A. Jefremova
a budoucnost Západu 39
- PETR KRÁL
Parčík a pohled přes sklo.
Poznámky o evropské sensibilitě 45
- CATHARINE BENTINCKOVÁ
Po stopách Tavíka Františka Šimona 50
- JOSEF MLEJNEK
Zahraniční i domácí divadelní inspirace 62

Téma: Historická kniha mého srdce /

- JIŘÍ HANUŠ
Jak obraz může zabíjet 65
- JIŘÍ PERNES
Okouzlení Urbanem 70
- JOSEF ŠAUR
Historiografické fugu
aneb Historik labužníkem 73
- MILAN UHDE
Veliký mechanik moci 77

Literatura /

- Básně píšu pouze v litevštině. Dálkový
rozhovor s TOMASEM VENCLOVOU 80
- TOMAS VENCLOVA
Vilnius: Totalita a svoboda 83
- VÍT SLÍVA
V mračnech skáče saranče. Z rukopisů
Ultima Thulé 90

Vzpomínka /

- JIŘÍ VÁCHA
Zemřel pravý křesťanský intelektuál.
Nenahraditelná ztráta suverénního komentátora
dění v naší společnosti Petra Příhody 92

Nad knihami /

- ZDENĚK VOLF
Zrna naděje 96

Kontexty

časopis o kultuře a společnosti

Vydává **Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK)**

Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax 545 213 862, e-mail: cdk@cdk.cz, <http://www.cdk.cz>

Ročník VI. (v návaznosti na časopis *Proglas* ročník XXV.) • Vychází šestkrát ročně • **Editoři** Stanislav Balík, Petr Fiala, Jiří Hanuš, František Mikš (šéfredaktor) • **Redakce** David Jalový (jazykový redaktor), Lenka Váchová (výkonná redaktorka) • **Celoroční předplatné** 500 Kč • **Sponzorské předplatné** 1 000 Kč • **Objednávky předplatného** Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax: 545 213 862, e-mail: objednavky@cdk.cz • **Bankovní spojení** 120 402 514 / 0600 • Nevyžádané rukopisy se nevracejí • **Tisk** Reprocentrum, Blansko • **Registrace MK ČR** E 18685 • **ISSN** 1803-6988 • **Na obálce** František Tavík Šimom: *Vilma s knihou*, barevný lept, 1914 • Vychází s finanční podporou Statutárního města Brna, Ministerstva kultury ČR a Státního fondu kultury ČR.

Dvacet pět let od Listopadu 1989

Deset bodů a pět závěrečných tezí

STANISLAV BALÍK, PETR FIALA, JIŘÍ HANUŠ, FRANTIŠEK MIKŠ

Výročí Listopadu 1989 představuje konkrétní výzvu. Zřejmě vyvolá mnoho názorů, reakcí, diskusí a případně rozepří nejen o povaze této revoluce, ale také o povaze polistopadového vývoje. Je to zcela přirozené, neboť právě při výročí tohoto typu si můžeme uvědomit, jaká vzdálenost nás dělí od onoho „roku zázraků“, jak se proměnily naše osudy, co všechno jsme si mysleli a co jsme udělali v průběhu oněch 25 zajímavých let. Pro mladou generaci, která si už nemůže Listopad 1989 a polistopadové turbulence pamatovat, to naopak může znamenat podnět k vlastní interpretaci této hluboké změny, s níž se budou muset vyrovnat i pamětníci, k nimž patříme.

Nebudeme v tomto stručném textu vystupovat v roli analytiků podrobně zkoumajících historické, politologické, ekonomické a kulturní aspekty společenského vývoje posledního čtvrtstoletí. Jde nám o jinou věc: jakožto společenství, které již přes dvacet let vytváří think-tank jistého typu, chceme poukázat na základní tendence, které jsou podle nás od roku 1989 určující, a poskytnout jistý orientační a výkladový rámec, který je založen na jasných ideových východiscích. Jsme si vědomi toho, si, že vyjádření tohoto typu musí být nutně zkratkovité, tezovité a nemůže poskytnout širší pohled na všechny důležité události, které se za posledních 25 let odehrály. Proto volíme následující formu: v několika bodech se chceme vyjádřit k tomu, co se nám zdá důležité k tomuto výročí zmínit nyní, z našeho aktuálního pohledu, pro naši současnost.

Někomu se možná bude zdát, že připomeneme známé skutečnosti. Činíme tak záměrně, i když se je pokusíme zformulovat novým způsobem. Jsme totiž názoru, že některé věci, které nám přijdou zřejmé,

jsou v dnešní politické a společenské situaci relativizovány, na základě nepřesvědčivých argumentů zpochybňovány a v posledku vymazávány z kolektivního povědomí.

1.

Nemůže být pochyb o tom, že události v roce 1989 v Československu měly širší evropský a světový kontext, kteří si tehdejší aktéři nemuseli (a často ani nemohli) uvědomovat. Jednalo se především o reformu Sovětského svazu, která se jejím organizátorům evidentně vymkla z rukou. Sovětský svaz již nebyl dále schopen, také v důsledku aktivní politiky USA a dalších západních zemí, reagovat na podněty, které přinášela moderní doba. Jeho zastaralý, nepružný a svobodě a pravdě nepřátelský systém nedokázal udržet poválečné bipolární rozdělení světa na svět tzv. socialismu a kapitalismu. Dalo by se též říci, že se tento komunistický systém rozložil v důsledku dvou základních faktorů: vedle zmíněného tlaku ze strany demokratických zemí to byla ideologická vyprázdňenost, s níž kdysi totalitní, tehdy již posttotalitní, ale stále nesvobodný režim vůbec nepočítal. Pro Československo a další sovětské satelity to znamenalo vynikající příležitost: využít rozkladu původně mocného a nyní spíše nemocného imperiálního pána regionu a osvobodit se z jeho područí, jež trvalo – zajisté v rozmanitých podobách a fázích – celých čtyřicet let.

Tato základní souvislost nikterak neumenšuje úlohu těch, kteří se doma této příležitosti chopili, tedy těch, kteří byli svými předlistopadovými aktivitami alespoň částečně připraveni na získání společenského

kreditu při předání moci a pro vytváření společnosti ve svobodných podmínkách. Mezi těmito lidmi měl zcela oprávněně vynikající a nepominutelnou pozici Václav Havel se svým nejbližším okruhem spolupracovníků, kteří vytvořili tehdejší Občanské fórum jako nástroj společenské změny. Tento známý fakt připomínáme proto, že v prvních revolučních týdnech a vlastně i měsících nebylo vůbec jisté, že se vývoj bude ubírat rychlými kroky směrem ke standardní demokracii. Výrazný vliv měli „reformisté“, kteří se spíše ohlíželi zpět k roku 1968 s jeho demokratizačními náběhy, jež byly nepoužitelné ve změněné situaci v roce 1989. Dalo by se říci, že zvolením Václava Havla prezidentem byl poprvé překonán jistý „syndrom roku 1968“, reprezentovaný bývalým komunistickým funkcionářem Alexandrem Dubčekem. To je možné označit za hlubokou mentální změnu, kterou musela projít česká (a do jisté míry) i slovenská veřejnost, aby její touha po demokracii mohla být vůbec uskutečněna.

2.

Dnes je těžké si představit, co všechno bylo třeba znovu vybudovat, přetvořit, napravit. Čtyřicet let komunismu se podepsalo na české společnosti více, než by nadšení reformátoři a lidé toužící po změnách v roce 1989 očekávali. Transformace se týkala všech oblastí života: politických institucí, práva, ekonomiky, kultury a náboženství. Všechny tyto oblasti byly buď paralyzovány v důsledku falešné ideologie a jí odpovídající praxe, nebo přinejmenším výrazně deformovány. Fungujících institucí, podniků a sdružení bylo pramálo – a stejně jako ty vznikající musely rychle hledat jak své tradice (pokud je měly), tak své místo a úlohu ve společnosti. Je jasné, že transformace se musela týkat základních liberálních svobod, a to jak politických, tak ekonomických.

Dnešní kritikové transformace a její „české cesty“ se samozřejmě nemusejí mýlit, pokud kritizují ten či onen reformní krok, konkrétní privatizační postup nebo nějaký politický zásah do státního a společenského mechanismu. Jsou však v nepravu, pokud si neuvedomí, že vývoj byl do jisté míry živelný v důsledku probuzené občanské aktivity, nikoli pouze důsledkem

rozhodnutí tehdejší politické elity. Jsou v nepravu, pokud kritizují tehdejší liberální reformy s poukazem na světový „neoliberalismus“, který se stal jakýmsi terčem socialisticky smýšlejících intelektuálů až v pozdější době. Tehdejší reformy byly spíše klasicky liberální. Zachovávaly vliv státu v tradičních oblastech, nicméně vyháněly stát z oblastí, kde nemá co dělat – ze služeb, průmyslu, zemědělství... Mýlí se ti, kteří tehdejší reformy hodnotí jako celkově neúspěšné – pravý opak je pravdou.

Po bitvě je každý generálem; ale skutečností je, že až do roku 1989 se žádná země nemusela vyrovnávat se souběžnou transformací politické, společenské i ekonomické oblasti – tedy se situací, do níž byly postaveny země střední a východní Evropy. Podobnou zkušenost nenabízely ani jiho- a západoevropské země přecházející k demokracii z autoritativních režimů v sedmdesátých letech. Po rozpadu Československa se Česká republika rozvinula v demokracii se standardními institucemi a organizacemi, demokracii „plnou dobrých nápadů“ a občanských aktivit, která jistě nebyla bez chyb, nicméně poskytla nesrovnatelně více svobody a možností, než by to byl schopen učinit bývalý režim. Transformace se Československu a později České republice i přes dílčí neúspěchy a pochybení zdařila, což se dá dobře ukázat i při nutném srovnání s dalšími středoevropskými zeměmi a možná i ve světovém kontextu.

3.

Hned v počátku této transformace přišla pro mnohé nečekaná obtíž v podobě slovenského nároku na vlastní stát. Není možné líčit všechny peripetie této klíčové události, je však možné konstatovat: slovenské požadavky a kritiky tehdejší podoby Československa tkvěly v nitru slovenské společnosti a měly hlubší historické kořeny. Tomuto vývoji zřejmě nebylo možné zabránit, protože se v něm zobrazily autentické názory a pocity, které se nedaly vyřešit sebelépe míněným ústupkem či politickým kompromisem. Patří ke zřejmě unikátním dějinným precedentům, že se Češi a Slováci dokázali rozejít v dobrém, vstřícně a v podstatě nekonfliktně. Nejenže se brzy ukázalo, že samostatné Slovensko je

životaschopné podobně jako Česká republika, ale také zmizelo mnoho zbytečných negativních afektů mezi těmito dvěma národy. Dalo by se snad říci, že se nedosáhlo ideálu společného státu, ale nejlepšího možného politického řešení v dané situaci.

Proto považujeme za nutné ocenit ty české a slovenské politiky, kteří se zasloužili o důstojné rozdělení a spravedlivé vyrovnání. Kdo dnes pravidelně navštěvuje Slovenskou republiku, ten ví, že tehdejší rozhodnutí některých politických osobností jednat o rozdělení bylo nejen správné, ale jediné možné – dokazuje to ostatně i spokojenost Slováků s dosaženou formou státní samostatnosti. Jedině vedle sebe se historické rozdíly, infrastruktura a politicko-kulturní diference, které by jinak představovaly permanentní zdroj konfliktů, mohly proměnit ve výhodu. A to se stalo, ku prospěchu obou národních společenství. Ukazuje se dnes také více než jasně, že hlasy těch, kteří malovali temné obrazy samostatné české a slovenské budoucnosti a očerňovali některé politiky ze zlovolného jednání a z rozbití „Masarykovy republiky“, se nezakládaly na střízlivém hodnocení tehdejší situace.

4.

K demokratické formě zřízení patří ideové střety, konkurence různých představ o společnosti a její budoucnosti. Nebo lépe: právě demokratická společenská forma tyto spory umožňuje a potřebuje. Vladimír Čermák správně připomínal, že *polémos* je s demokracií nerozlučitelně spojen – jakožto prostředek, který jediné dává životu smysl a dramatickost. Jsou to naopak nedemokracie, které *polémos* programově vylučují. Bylo proto naprosto nezbytné a správné, že se v polistopadové České republice vytvořily jak politické strany kopírující tradiční pravo-středo-levou ideologickou škálu, tak mnoho dalších stran a občanských hnutí s politickými aspiracemi. Jeden z největších výkonů v této oblasti uskutečnil Václav Klaus se svým týmem, když z velké části Občanského fóra vybudoval středo-pravicové uskupení – Občanskou demokratickou stranu –, čímž nahradil chybějící politický článek, který v českém prostředí scházel již od konce druhé světové války, kdy byl vytvořen redukovaný systém Národní

fronty (či dokonce možná od vzniku tzv. první republiky, kdy byl pojem „pravice“ a „pravicový“ ve společenské nemilosti).

Bohužel, právě politické strany se v důsledku některých okolností ocitly v jisté nevýhodě. Trpěly již tím, že buď vznikaly či se obnovovaly na pozadí obecné neblahé zkušenosti s komunistickou stranou, která si uzurpovala moc v roce 1948 a vládla de facto sama až do rozhodujících okamžiků v roce 1989, kdy v důsledku společenského tlaku odvolala svou absurdní „vedoucí úlohu ve společnosti“. Trpěly také tím, že se jim nepodařilo získat masovou základnu, což se později ukázalo jako zásadní handicap, který má dnes potenciál celý polistopadový vývoj zvrátit či alespoň vychýlit. Destruktivně však působily také stále častěji se objevující postoje, zejména v intelektuálním prostředí, podle nichž bylo politické stranictví již překonanou ideologickou i organizační záležitostí, případně názory, že politici jsou lidé, kteří usilují pouze o svůj vlastní prospěch. Přidáme-li k tomu nedůvěru a automatické podezření vůči držitelům moci jako takové (v různých podobách), aktuálně živěné anarchosyndikalistickými proudy, dostaneme se k příčinám dnešních politických problémů, které paradoxně mohou snadno skončit takovou koncentrací moci, jakou jsme nezažili celé čtvrtstoletí.

Názory problematizující stranictví a moc se do značné míry „usídlily“ v myslích té části obyvatelstva České republiky, u níž zesláblo přesvědčení, že ke svobodě je zapotřebí institucí, které ji garantují. Jistě, tyto názory nebyly a nejsou českou doménou, ale zobrazují hlubší trendy, které se týkají vývoje celé západní civilizace. Ideové střety i v této oblasti nabraly na síle, když se projevil rozpor mezi dvěma nejvýznamnějšími politiky 90. let, totiž Václavem Havlem a Václavem Klausem. Jejich spory, které se postupně začaly medializovat, se týkaly role politického stranictví, politické praxe, významu a vůbec chápání občanské společnosti a vývoje Evropské unie, ale též různých interpretací polistopadového vývoje (Havlův rudolfínský projev), a postupně se vyhroutily natolik, že se staly symbolickými pozicemi, kolem nichž se začali soustřeďovat jejich názoroví stoupenci. Tak se v českých zemích nešťastně petrifikovaly jakési dva ideové intelektuální bloky,

jejichž nesmiřitelnost a neochota ke kompromisům přetrvává dodnes a do jisté míry ovlivňuje a zatěžuje společenskou atmosféru.

Jakkoli by oba bloky měly být schopné nalézt minimálního společného jmenovatele, jímž je touha po svobodě člověka-občana, jejich vzájemná rivalita (lečdy důvodná a pochopitelná) ale vytváří půdu pro faktickou eliminaci onoho minimálního společného základu. Ne nadarmo se vkrádají myšlenky na někdejší nesmiřitelné politické a ideologické rivalry první republiky, kteří měli spoustu času si vše vyříkat ať už v nacistických či bolševických pracovních táborech, k jejichž vzestupu, jakkoli neúmyslně, napomohli. Ano, i dnes se nepřítel demokracie a individuální svobody začíná formovat mimo diskurs tohoto viditelného polistopadového střetu. Na základě dějinné zkušenosti bychom měli být schopni včas toto nebezpečí rozpoznat a společně se mu postavit.

5.

Listopad 1989 znamenal zásadní změnu v zahraničně-politickém směřování Československa a posléze České republiky. Prozápadni orientace české politiky, která měla oporu v tisíciletém vývoji českého státu, byla znovu umožněna. Heslo „zpět do Evropy“ vyslovené na počátku transformace přirozeně znamenalo nejen možnost cestovat a poznávat dříve zakázaný „kapitalistický“ svět, ale také příklonění se k institucím, které Západ reprezentovaly – tehdy především k NATO a Evropským společenstvím, brzy proměněným v Evropskou unii. Přirozené bylo rovněž vytvoření řady vazeb na jednotlivé evropské státy, především na znovusjednocené Německo a vůbec geograficky blízké země, ale také – v politické rovině – velmi silně na USA jako garanta bezpečnosti evropského prostoru. Začlenění do euroatlantických bezpečnostních a evropských politicko-hospodářských struktur bylo nejen přirozené, ale jediné možné – neexistovala smysluplná alternativa.

Je ovšem nepopíratelnou skutečností, že rozpadem SSSR se změnil také Západ, nejen takzvaný východní blok. I jeho instituce se začaly proměňovat. Pokud sledujeme celý polistopadový vývoj až do dnešních dnů,

je zřejmé, že ne všechny změny, k nimž v západní Evropě došlo, byly pozitivní. To se týká především intenzivně budovaných struktur Evropské unie, do nichž se čeští občané začlenili prostřednictvím celonárodního referenda. Unijní společenství se ovšem v průběhu let zásadně transformovalo, a to ve třech, často protichůdných a problematických směrech. Byl prohlouben integrační proces, čímž se oslabila role a význam národního státu; neustálým rozšiřováním počtu členů a dalšími formami „přičlenění“ se unijní agenda rozměnila a původní idea svobodného prostoru se transformovala – nehledě k tomu, že měla a má jisté (geo)politické důsledky, zejména na hranicích Evropy. A v neposlední řadě se v rámci EU stále více projevovala „evropanská ideologie“, která byla a dosud je ve znamení politické korektnosti, genderové rovnosti, radikálních environmentalistických tendencí a představy, že je možné vytvořit sjednocenou Evropu (a vlastně i nového evropského člověka) na bázi stále nových nařízení a norem, jež ve svém důsledku podvazují aktivity občanů členských států.

Pokud tedy můžeme mluvit o jistém polistopadovém vystřízlivění z ideálů, pak se týká především této oblasti. Cesta do Evropy, která neměla alternativu, se proměnila v politickou realitu „stýkání a potýkání“ s Evropou unijní, jejíž politická reprezentace vytváří stále nové a mnohdy zbytečné problémy, s nimiž se musejí konfrontovat všichni, kterým leží na srdci základní ideové hodnoty roku 1989 – politická a občanská svoboda, nezávislý národní stát a tržní hospodářství bez přílišných omezení.

6.

Pro skutečnou revoluci platí, že se dotkne všech oblastí sociálního života jednotlivců a do značné míry i jejich osobního života. Znamená změnu vlastnictví a proměnu sociální stratifikace. Znamená řešení otázky, do jaké míry je možné navazovat na demokratické tradice země, když se mezitím vystřídal dvě až tři generace poznamenané socialistickým utopickým experimentem. Znamená diskuse o tom, co vlastně tvoří jádro demokratického vládnutí a do jaké míry se nešvary komunistického politického náboženství dotkly všech

občanů, byť s rozdílnou intenzitou. Znamená vážně vedenou debatu o ústavě a dalších zákonech, které vytvářejí přiměřeně průhledné a všem srozumitelné právní prostředí. Znamená to pozvat do těchto diskusí s odvahou všechny, kteří o ni mají zájem. V konkrétním případě to též znamenalo vytvoření prostoru pro sdílení, prostoru pro možnost řešení problémů, které se s železnou pravidelností objevovaly. Znamenalo to pro všechny, kdo to mysleli vážně s demokracií, aby hledali platformy, kde by byly diskuse o celospolečenských tématech nejen uskutečnitelné, ale měly též – podle své relevance – možnost uplatnění. Pro celý polistopadový vývoj je charakteristický a do jisté míry pro českou společnost typický vznik osvětových a výchovných institucí, novin a časopisů, občanských sdružení a spolků, kulturních a tělovýchovných organizací, na jejichž bázi bylo možné diskutovat, ale také orientovat a vychovávat „pro demokracii“ nastupující talenty. Považujeme za dar, kterého se nám dostalo prostřednictvím Listopadu, že jsme se mohli účastnit vytváření jednoho z takových „prostorů svobody“ – Centra pro studium demokracie a kultury (CDK), které ve spolupráci s dalšími organizacemi napomohlo vybudovat síť vztahů, především u konzervativněji naladěných přemýšlejících lidí, a tím svým dílem přispělo k šíření svobody a demokratických principů.

7.

Polistopadové změny znamenaly i hlubší a někdy nelehkou proměnu tradičních institucí, jako jsou školy, církve či nejrůznější zájmové, vzdělávací či kulturní spolky a sdružení. Nově nabytá svoboda vtrhla s obrovskou razancí do oblasti kultury a mnozí si s touto pluralitou a pestrostí zpočátku nevěděli rady. Stejně jako v politice přinesla mnoho pozitivního a hodnotného, ale současně odhalila i to špatné, zvláště bylo-li na kulturu pohlíženo pouze prizmatem zisku a podbízení se špatnému vkusu. I zde je však třeba dávat pozor, abychom s pověstnou vaničkou „nevylili i dítě“. Obrovský rozmach tzv. vysoké kultury, k němuž došlo po roce 1989, je sice občas skryt pod záplavou nejrůznější průměrné či podprůměrné produkce, ale nepochybně patříme mezi kulturně velmi vyspělé národy a máme

být na co hrdi. Pouze bychom měli lépe umět to kvalitní zprostředkovat široké veřejnosti a naši kulturu cíleně a úspěšně prezentovat v zahraničí.

Jsmo přesvědčeni, že tzv. vysoká kultura neoddělitelně ke kvalitnímu a hodnotnému životu patří. A také že světu, v němž žijeme a jejíž utváříme, nelze porozumět na základě pouhé (byť seberacionálnější) analýzy nejrůznějších zájmů, ať již ekonomických, mocenských či jiných. O nezbytnosti plodné provázanosti kulturní a politické sféry jsme na stranách našich časopisů mnohokrát psali a tento cíl je také od počátku „vetkán“ do stanov Centra pro studium demokracie a kultury. Proto také jedním z hlavních úkolů CDK vždy bylo prosazovat komunikaci mezi politickou a kulturní oblastí, usilovat o posílení politické kultury, a to v úzkém i širším slova smyslu. Od počátku jsme se snažili připomínat nezastupitelnost křesťanských hodnot, jež byly a stále jsou pro utváření hodnotového žebříčku člověka v našem kulturním a civilizačním okruhu klíčové, lhotejno zda je, či není praktikujícím křesťanem.

8.

Pokud jde o církve a nejrůznější náboženské společnosti, rovněž ony prošly po Listopadu 1989 hlubokými změnami, což lze nejlépe ukázat na příkladu římskokatolické církve, jež je v České republice nejpočetnější. Katolíci patřili za komunismu k „občanům druhé kategorie“, ale to se po roce 1989 zcela zásadně a pozitivně změnilo. Začaly se obnovovat církevní instituce, řády a kongregace, případně náboženské spolky, které před rokem 1948 tvořily součást toho, co dostalo název občanská společnost. Církev v popřevratovém období teprve shledala skutečnou míru svého poškození a naznala, že její obnova se nebude počítat na měsíce, ale na roky, ba desetiletí – zejména z toho důvodu, že státní ateismus způsobil škody nejen církevním strukturám jako takovým, ale především kulturnímu podhoubí, které tyto struktury spoluvytvářely. Na celou škálu aktivit se ani navázat z důvodu evidentní diskontinuity nedalo. Přitom se církev musela potýkat i s řadou vnitřních problémů (otázka tzv. skryté církve, obsazení biskupství a farností, otázka

spolupracovníků StB z církevních řad, polarizace církve mezi reformisty a konzervativci atd.). Je tudíž pochopitelné, že se všechny komplikované záležitosti jen pomalu dostávaly do standardizované a celkově přijatelné podoby. Scházeli schopní lidé a na druhé straně ne všichni schopní byli přizváni ke koncepčním pokusům zformulovat celocírkevní program obnovy.

Přesto i v této oblasti se dá konstatovat, že v průběhu 90. let – také za značné finanční pomoci západních náboženských nadací a institucí – se církev postupně vzpamatovala a při všech obtížích obnovila své napojení na světová náboženská centra a její intelektuální potenciál postupně vzrostl spolu s možnostmi, jaké nabízel svobodná společnost. Uvedený příklad může sloužit k demonstraci toho, jak transformace jisté společenské instituce byla složitá a vnějškově i vnitřně komplikovaná. Podobně jako i v jiných oblastech se přes všechny překážky také církev díky listopadové revoluci stala standardní součástí české společnosti a svou nabídkou spoluvytváří hodnotově zakotvenou společnost, která si i jejím prostřednictvím může být vědoma svých kořenů.

9.

I uvedený příklad dosvědčuje, jakými komplikacemi museli projít všichni občané Československa, kteří se nejprve na náměstích podzimu 1989 a posléze v jarních svobodných volbách v roce 1990 rozhodli pro demokracii se všemi jejími silnými i slabými stránkami. Ukazuje obtíže, které přináší svoboda. Jednou z nich je skutečnost, že musíme přát svobodu i těm, kteří si ji představují jinak než my, lidem s jinými politickými, ekonomickými a náboženskými názory. Polistopadová svoboda rovněž znamenala sice principiální a správné strukturní změny, nezajistila a nemohla zajistit štěstí pro všechny. Tuto utopii ponechala komunistům, protože ti po roce 1989 zvolili zcela jinou (a nutno podotknout, že překvapivě úspěšnou) strategii – namísto utopických projektů předkládají konkrétní návrhy změn při tvrdé kritice stávajících poměrů a nedostatků. Dlužno ovšem podotknout, že utopii o zajištění štěstí pro všechny nabízejí našim občanům i další – nejen komunističtí – nepřátelé svobody.

Svoboda prosazená a postupně institučně prosazovaná v roce 1989 a po něm nemohla sama o sobě a ihned způsobit hospodářský blahobyť. Pro mnoho lidí znamenala revoluce změnu života, proměnu životního stylu a priorit, střídání či na dlouhou dobu ztrátu zaměstnání, hledání nových příležitostí a možností, často také ztrátu mnoha ideálů, v jejichž uskutečnění doufali. Nelze také zakrývat, že ve společnosti mravně a morálně devastované po mnoho desetiletí se vyskytli lidé, pro něž se stala nově nabytá svoboda pouze příležitostí k vlastnímu obohacení a neetickému jednání, přičemž tito lidé zneužili i nově zřizovaných či obnovovaných institucí. Nezřídka šlo přitom o osoby tak či onak spojené s odstraňovaným režimem. Ne vše z negativních jevů ale lze vztáhnout na revoluci a zmíněné porevoluční změny. Některé problémy již přinesly prostě nové dramatické dějiny v průběhu posledního čtvrtstoletí. Všechny negativní jevy – a to se nám zdá velice důležité – také nemohou překrýt zcela podstatný fakt: Česká republika je po Listopadu 1989 demokratickou zemí, v níž lidé mohou žít ve svobodě a prosperitě. Její zásadní směřování přišlo se změnami nastartovanými Listopadem a tato orientace je principiálně správná.

Život nemá a nesmí být redukován pouze na ekonomický rozměr. Přesto, zůstaneme-li na moment pouze u něj, i tak platí, že blahobyť, který česká společnost v posledních letech a desetiletích prožívá, je historicky výjimečný. Tak dobře, jak se máme nyní, se neměla žádná z generací našich předků. Není to samozřejmě a banální konstatování, z dějin dobře známe výrazné regresy. Blahobyť, v němž žijeme, ale dokázal zatemnit vzpomínky na minulost, takže vzniká a mnohdy je i šikovně živen dojem, že dřív bylo lépe. Nebylo!

10.

Odkaz Listopadu bychom tedy mohli vyjádřit těmito pěti tezemi:

- Volba svobody osobní a politické i se všemi riziky, které přináší. Odlišení a oddělení moci zákonodárné, výkonné a soudní, kontrola některých z nich skrze pravidelné volby; vydělení médií ze státního vlivu.

- Volba hospodářské svobody s tržními principy vedoucími k rostoucímu blahobytu.
- Volba prozápadní orientace při zachování národní suverenity a koncepce národního státu, intelektuálně vybudovaného v 19. století a prosazeného v roce 1918.
- Volba rozhodnutí pro stálou obnovu politických institucí demokratického státu, které tuto nabytou svobodu zaručují.
- Volba obnovy politiky nejen jakožto služby občanům, ale jako základního demokratického zastupitelského prostředku s možností jasného ideového vymezení.

V těchto pěti programových větech tkví pravděpodobně esence toho, o co šlo v Listopadu 1989 a co tvoří základ, o jehož aktuálnosti, zranitelnosti a přitom určité trvalosti nepochybujeme. Tvoří totiž samotnou páteř demokratického státu, která je dnes ohrožována mnoha nebezpečími – vnějšími i vnitřními:

- Proti volbě osobní a společenské svobody stojí občasné prosakování soudní moci do moci výkonné, snahy o naprostou separaci nejen soudní, ale i represivní moci státu od občanské kontroly, náznaky kriminalizace politického jednání a rozhodování ve veřejných institucích, stále zřetelnější nedůvěra k lidem projevující se snahou vše kontrolovat a regulovat a v poslední době též opět výrazné prolnutí mediální a politické sféry.
- Proti volbě hospodářské svobody stojí špatně pochopená solidarita, která se projevuje rozličným „hospodářsko-sociálním inženýrstvím“, ale také stále zřetelnějšími regulacemi, legislativou, která má řídit každý okamžik našeho života, a všemožnými překážkami pro lidskou aktivitu. Otevřené

volání po řízení a plánování hospodářství, občas i ze strany velkých podnikatelů, působí dojmem, že jsme zapomněli na nefunkčnost předlistopadového hospodářství a neprůchodnost „třetích“ cest.

- Proti volbě prozápadní orientace se často staví omezování národní suverenity, jako by tyto dvě volby nebyly v historii Evropy a našeho návratu do ní úzce provázány.
- Proti volbě stálé obnovy institucí stojí důraz na kritiku institucí, která se spojena s iracionálním odporem proti politickým organizacím a proti politice a moci vůbec.
- Proti volbě zastupitelského systému a jasným ideovým vymezením stojí tendence k různým „přímým“, neideovým a nekonfliktním politickým řešením, které demokratický parlamentní systém oslabují – dobrým příkladem pro tuto problematickou tendenci je obdiv k „efektivnímu řízení“ politiky a společnosti nebo z jiného hlediska například nedávno zavedená přímá volba prezidenta.

Listopad ovšem přinesl ještě jednu nezanedbatelnou skutečnost a pozitivní zkušenost, ke které se můžeme a musíme stále vracet. Z hlediska současných relativistů listopadového odkazu a novodobých normalizátorů jde vlastně o provokaci. Vědomí, že je možné uskutečnit změny, v něž už málokdo doufal. Naději, že „vláda věcí tvých k tobě se navrátí, ó lide, navrátí“, jak zněla slova písně, kterou zpívali lidé spolu s Martou Kubišovou na náměstích v roce 1989. Přesvědčení, že svoboda stojí za námahu i odříkání. Tento odkaz je pro nás natolik cenný, že se domníváme, že za ním není možné pouze pasivně stát, ale že o něj musíme znovu a znovu bojovat.

Autoři jsou editory časopisu *Kontexty*.

Jak vyzrát na vize

PAVEL ŠVANDA

Potřebujeme vizi? Už na první pohled je samozřejmě lépe všem, kdo sdílejí elektrizující vidinu naplňující odhodláním. My, Evropané, jsme podědili nadějný výhled do budoucnosti po židovském a křesťanském chápání života jako cesty k vykoupení. Od osvícenství však v naší kultuře hrají velkou roli dynamické představy, podle nichž Člověk – bůh, všemocný skrze rozum a vědu – uspokojivě vyřeší své problémy sám, a to systematicky. Dokonce i smrt prý bude jednou z lidského dohledu odsunuta za obzor možná staletí. Jenže jsme také učinili zkušenost, že čím větší naděje společenské vize záchrany skrze lidské aktivity probouzejí, tím větší oběti po nás jejich autoři i funkcionáři vyžadují.

V posledním desetiletí 20. století se nám zdálo, že si od radikálních vizí odpočíváme. Dnes je však už zase jistá poptávka. Lenin a Hitler, zdá se, opět vyčkávají v levné kavárně na periferii. Sedí každý u svého stolu. Vladimír hraje šachy sám se sebou, Adolf si něco kreslí. Po sobě koukají nevražlivě. Ale oba doufají, že pro ně opět pošleme. Pozice dědiců revolučních vizí jsou ovšem oslabeny.

Lenin věřil, že socialismus a komunismus se prosadí vyšší produktivitou práce. K tomu arci nedošlo; dnes je jedinou starostí politické levice, jak by prostřednictvím státního aparátu ovládla kapitál vyprodukovaný tržním hospodářstvím. Také Hitlerova představa, že vyšší rasa a kvalitnější krev patří budoucnost, zcela viditelně ztroskotala, shořela v požárech německých měst. Na druhé straně komunistické i nacionálně socialistické argumenty proti parlamentní demokracii se denně objevují v médiích i po hospodách, aniž si radikalizující kritici uvědomují, koho vlastně citují.

Aby vizionář obhájil svou představu o lepší budoucnosti, hledá argumenty v minulosti, aťsi biblické, nebo národní. Snaží se nám vysvětlit, že jeho vize

budoucího vývoje se opírá o minulé fakta, že to na světě vždycky chodilo dle systému, jemuž on správně rozumí. Ve hrách o naději je tedy předpoklad, že lidský svět jako takový má rozpoznatelnou logiku, že dokonce vždy měl tutéž hlavu a patu. Vize budoucnosti bývá tedy zároveň výkladem minulosti. Což patrně souvisí s Heideggerovým postřehem, že žijeme ve „věku obrazu světa“: „Základním dějem novověku je, že si člověk podmanil svět tím, že jej učinil obrazem.“

Uvažujeme-li o úloze obrazů, vizí opírajících se o více nebo méně působivou interpretaci dějin, ptáme se samozřejmě také po klasické české a československé vidině češství. František Palacký a TGM paradoxně našli povzbuzení v náboženských válkách 15. století. Jejich vize poháněla některé Čechy, aby za 1. světové války vstupem do legií riskovali nejen smrt v boji, ale v případě zajetí i oprátku. Tenkrát nezanebatelná část naší společnosti vzdorovala strachu spíše díky obrazu dost vzdálené minulosti než kvůli jasné vizi budoucnosti. Legionáři i domácí odbojáři jednali pod vlivem jistého mesianismu, zdůrazňujícího jedinečný osud i jedinečné nároky českého národa.

Na tom nic nezmění poučení analytici, kteří nebyli a nejsou schopni bez námitek akceptovat představy o husitství jako záruce a prameni české mravní zdatnosti a morální výjimečnosti. Víme samozřejmě, že bychom měli spíše hovořit o husitstvích, tedy o různých náboženských a politických proudech, které se za vleklých sporů v naší zemi navzájem tvrdě potíraly. Avšak vliv mytologické vize o husitských „republikánech“ (raných komunistech?) sahá až do dneška. Propagandistické obrazy a mýty odhalují, čemu chceme věřit, tedy spíše pravdu o nás než o světě, jaký byl a je.

Zajímavým příkladem, který se rozvíjí právě před našima očima, je současné české hodnocení činu Jana

Palacha, respektive chcete-li, akutní zraní palachovského mýtu. Jsme nyní přesvědčováni, že Jan Palach přinesl absolutní oběť, aby probudil národ z letargie, do níž upadl po sovětské okupaci. Pamětník ale ví, že v lednu 1969 v Československu žádná letargie nevládla. Naopak probíhal tvrdý politický střet. Dubček se svými lidmi byl dosud pánem výkonné moci. Média byla redigována jeho stoupenci, včetně televize a rozhlasu. Neexistovala cenzura. (Byla obnovena jako „následná“ až v dubnu 1969.) Je ovšem pravda, že vysocí straničtí funkcionáři – dubčekovci – občas apelovali na novináře, aby se mírnili v polemice se sovětskými stanovisky a nevyhrocovali beztak dramatickou situaci.

V lednu 1969 ještě panovaly naděje, že s pomocí představitelů některých západoevropských komunistických stran bude uhájen politický status quo; Sověti si pozice u nás pojistí vojenskými posádkami, ale jak mýnil například i Václav Havel: „Jestli u nás bude vycházet Heidegger, nebo ne, to jim bude jedno.“ Tyto naděje jistě pocházely z nepřiměřeného optimismu a hlavně z neporozumění sovětskému typu moci a vnitřním vztahům v Kremlu. Avšak takzvané „hokejové události“ zjara, ani masové střety demonstrantů s policií a armádou v srpnu 1969 o žádné rezignaci, natož apatii, nesvědčí. Jak jsme byli vzdáleni letargii, dokládají i Palachovy konkrétní požadavky: odstoupení vyjmenovaných „konzervativců“ z politbyra ÚV KSČ, zastavení vydávání okupantského periodika *Zprávy*, vstoupit do generální stávky...

Nicméně dnes je Palachova oběť interpretována ze zkušeností „normalizačních“ let, hlavně však z perspektivy vlastní současným Čechům. Proto jsou Palachovy konkrétní požadavky z ledna 1969 odsouvány stranou a nahrazovány povšechnou představou o burcování.

Kultivujeme Palachův odkaz jako citový apel k obětavé občanské angažovanosti. Média tak odpovídají na otázku, jak odreagovat akutní, byť podstatně lehčí nauseu české veřejnosti z příliš složité společnosti konkurence. Jde o novou podobu hesla „Lidé, bděte!“, tentokrát již nespojovaného s popraveným komunistickým novinářem. Vzorec fučíkovského (mládežnického) mýtu vytvořeného v 50. letech se asi podvědomě vnucuje jako vzor pro palachovský (chlapecký) mýtus vytvářený v současnosti. Palach svou tragickou obětí

jistě nabídl příležitost ke kolektivnímu a veřejnému emocionálnímu odreagování bolestného traumatu z 21. 8. 1968. Kolektivní abreakce ještě neznamenal politický program, jak se posléze ukázalo. Ale to je téma na jinou úvahu.

Ubíráme se kupředu s hlavou naplň pootočenou dozadu; platí to i v soukromí. V duších se nevyhnutelně bojují staré i prastaré války. Připomínají se staří hrdinové i dosud živá kolektivní traumata. Přesto, jakkoliv jsme psychicky závislí na rozličných interpretacích rozličných variant minulostí (s nimiž se někdy vyrovnáváme raději než s přítomností), od budoucnosti vyžadujeme změnu k lepšímu.

Jen kdyby „to všechno“ zítra vzal do ruky někdo, kdo „tomu všemu“ rozumí a najde porozumění pro „všechny lidi“ a pro všechno, co se kolem nás děje; tak nějak zní nadějeplný, avšak zároveň poněkud jednotvárný chór na pozadí naší všednosti.

Problém je jistě v časovosti lidské existence. Do spásy sice vstupujeme jen teď a tady. Ale k prostoru a okamžiku záchrany se blížíme pomalu a úporně, po dlouhá léta a snad po celý život. Jak vydržet? Jak vytrvat v osvícenském optimismu přes opakovaná zklamání? Zejména společnost propadnuvší do politické totality produkuje extrémní naděje, extrémní zklamání a také extrémní reakce.

Největší surovosti 20. století ovšem nezpůsobili sami radikální vizionáři (mezi něž svým způsobem jistě patřil i Tomáš G. Masaryk), nýbrž teprve jejich žáci, praktici výškolení na bojištích Velké světové války 1914–1945. Průmyslově organizované vraždění bylo zprvu doménou odborníků z generálních štábů. Teprve posléze šli v jejich stopách organizátoři gulagů, KZ-lágrů, holocaustu a masových transferů. Militární myšlení ovšem proniklo i do organizačních struktur a psychického vybavení politických organizací, stran, vlasteneckých spolků, uměleckých skupin. Všeobecné přijetí národních vizí „osudových rozporů s nepřáteli na život a na smrt“ bylo už v 19. století významným kulturním úkazem, předcházejícím Verdunu, Sommě, Coventry, holocaustu, Drážďanům, Hirošimě a ostatním genocidním iniciativám.

Historické kořeny ničivých vizí – apokalyptických obrazů budoucnosti jsou zřejmě mnohem hlubší než

povahové vlastnosti politických vůdců nebo proměnlivé nálady davů. Existují současně a v kontrastu s fungující, široce rozvinutou mezinárodní ekonomickou spoluprací. Jde patrně o někdy brutálně očividné, jindy až paradoxně tajemné podoby „iracionální racionality“ evropské moderny.

Czesław Miłosz, po celý život zakletý do úvah o dějinách své polské vlasti, prošel složitým vývojem od nadějí avantgardně levicového intelektuála k postřehům skeptického konzervativce. V roce 1987 si v americkém exilu poznamenal: „Příslušník ruské inteligence z minulého století, můj současník vědec z americké laboratoře, učitel ze základní školy v Hondurasu nebo San Salvadoru patří ke stejné myšlenkové rodině, a ať jsou jejich politické názory jakékoliv, všechno, co nese pečeť nebo vytváří zdání vědeckosti, má v jejich očích znaménko plus, poněvadž chaosu, například chaosu svobodně tržního hospodářství, staví jako protiklad pořádek ediktů.“

Ano, kdo se domnívá v souladu s osvícenskou vizí, že vědecké poznání anebo vůbec lidský rozum stačí komplexně postihnout náš svět, tedy svět lidí i věcí, jaký doopravdy je, v čem je špatný a jak by se „to všechno“, od osiva a topiva po člověka, dalo plánovitě zlepšit, přirozeně tíhne k osvícenskému absolutismu.

Jestli lidský Rozum je to nejvyšší, co známe, ať tedy panuje a prosazuje se pokud možno bez marných překážek. Přece věříme vědě. Nebo snad ne? Důvěřujeme tedy teoreticky znalcům (v praxi ovšem úředníkům!) a jejich rozhodnutím, dekretům, ediktům, zvláštním výnosům a mimořádným opatřením. Neboť kde vládne krize lidství, už včera bylo pozdě na léčivý, byť bolestný zákrok. A krizi lidství jaksi spatřujeme vždy a všude. Nebo snad ne?

Současně s aplaudováním vládě Rozumu brojíme proti byrokracii, zejména té nadnárodní. Avšak vzdor občasným, například „zeleným“ vlnám romantismu si evropský Rozum stále ještě nenašel pregnantější výraz než v úředním aparátu. A víra v Rozum má v zásadě nadnárodní charakter. Existuje-li nám všem společná racionalita, můžeme se ohlížet leda po tom, jakými prostředky zlepšit národní i nadnárodní úřadování. Na víc se nezmůžeme, to vyplývá z povahy věci. Radikální odpor by praktikoval ten, kdo by tvrdil, že

jsme schopni ustavit separátní český Rozum vedle separátních Rozumů polského, německého, holandského, rakouského, francouzského. Pak by se všechny naše zájmy a potřeby právem ocitaly pouze pod výhradní pravomocí národních byrokracií.

Můžeme rozumně diskutovat o rozličných národních, kmenových, regionálních dějinách, zkušenostech, tradicích, mentalitách, zájmech, kulturách a jejich osudech. Nikoliv však o rozličných racionalitách. A my přece chceme, aby nám vládl Rozum v tom pojetí, jež nám odkázalo Osvícenství. Nebo snad ne? Pokud ne, měli bychom se zamyslet nad zkušenostmi již zmíněného Hitlera. On se pokusil právě o odmítnutí Rozumu. S vynaložením nemalých schopností strhl Německo pod vliv své vůle, údajně řízené specifickými národními instinkty, aby došel na dno osobní i národní katastrofy.

Jenomže už také víme, že Rozum, ve který věříme a který se opírá jen o to, co právě dnes o sobě víme, bývá neposedný, až nafoukaný aktivista. Kolikrát příliš přesně ví své a nedá si nic vysvětlit. V dokonalém světě, řízeném dokonalým planetárním Rozumem, by cokoliv, včetně nás lidí, mohlo existovat jen na výslovné povolení, totiž jako nedokonalé výjimky z kýžené rozumové dokonalosti.

Tuto diktátorskou tendenci, která se skrývá za přesvědčením o nadřazenosti osvícenského Rozumu a vědy, měl Miłosz v podezření. Chápal, a my to vlastně víme taky, že právě vizionářský vyznavač čisté racionality se někdy chová velice neracionálně. Z minulosti dokonce známe i paradoxní poučení, že ti, kdo se v teorii zaklínali vědou a rozumnými edikty, v praxi se řídili podezíravými mocenskými pudy. Tak tomu bylo v marxistické říši, původně založené spiklenci a spiklenecky vedené. A taky víme, že hnutí, jež odmítala rozumovost a pouštěla ze řetězu instinkty jako údajně původní, pradávne a morálně dosud nezkažené zvířecí vybavení člověka, právě tato hnutí a vlády pracovaly s přísně racionálními rozvrhy, podrobnými válečnými plány, s přesnými policejními opatřeními a precizními jízdními řády. Takové bylo nacistické Německo.

Je tu také zkušenost radikálně socialistických států bývalého sovětského bloku a některých zemí

„třetího světa“, v nichž přemíra údajné plánovací racionality podvázala hospodářský rozvoj na rozsáhlých územích.

Jak se vyhnout opakování podobné katastrofy, vyplývající z vizionářsky zapáleného nadužívání rozumovosti? Hledáme nový typ spontaneity, na který bychom vsadili při obraně proti „iracionalitě racionality“. Původně byl protiváhou osvícenskému Rozumu romantický kult majestátní, nevyzpytatelné Přírody jako nevyčerpatelné zásoby životní přirozenosti. Dnes však dochází k paradoxní zápletce: právě obránci práv přírody a přírodnin jsou pilnými producenty ochrannářských zákonů a předpisů, a tedy moci byrokracie. Dochází k očividné degeneraci vize svobodné přírodní říše v houštinu úředních opatření na národní, evropské i světové úrovni.

Přesto všechno, co jsme se o sobě dozvěděli v minulém století, v myslích většiny z nás zůstává zakotvena v podstatě optimistická, ale zároveň riskantní vidina, že jednou přece musí přijít někdo, kdo konečně udělá pořádek a usnadní nám život. Existuje jistě i opačná vize, pochopení, že lidský život byl, je a vždycky bude obtížný. Že existovat na světě je dramatická a často vysloveně tragická robota. Že vysvobodit nás může jen vyšší moc, uplatňující se v dimenzi, na niž je lidská racionalita ze své podstaty krátká. Tomu věří židé a křesťané a všichni, kdo dospěli k poznání, že edikty absolutního Rozumu se sice nezastavují před ničím, ani před nevyzpytatelnou povahou konkrétní lidské existence, hýřící překvapivými odstíny a paradoxy, že přesto kupodivu: člověk nečelí výstřelkům vlastní rozumovosti sám. Je tu ještě bytí, jež posléze omezuje nejhorší následky našich údajně racionálních výstředností, někdy ovšem s velkým zpožděním, nazíráno lidskýma očima.

Ostatně vídáme kolem sebe i lidské osudy, jež jako by byly vyňaty z moci jakékoliv racionality. „Prostí občané“, jak se zdá, sledují své podrobné zájmy na horizontu všednosti, a když už musí projevit své mínění, zaklínají se, že oni jsou jenom malí lidé, na nichž nezáleží, kteří se starají pouze o své. Do takových duší se údajně s žádnými spásnými vizemi netrefíte, neboť ony obývají pouze tu svou „vesničku střediskovou“, byť třeba na Smíchově nebo na Manhattanu. Můžeme

se ptát, kam se v takových osudech poděla tradice touhy po vykoupení. Při bližším přihlédnutí však vidíme, že absolutní tužby jsou přítomny i v podzemí velmi nenápadných osudů, jak vyjádřil například Dostojevský. Totéž dokumentuje i kdejaký levně promyšlený, byť draze realizovaný scénický, filmový, televizní příběh, prodávající platícímu publiku jeho vlastní touhu po vykoupení ze všednosti.

Právě půjde-li do tuhého, a ono občas do tuhého jde, ukáže se, že „prosté duše“, zcela zabydlené v rozdrobeném profánním horizontu, se snadno nadchnou akutní politickou neurózou. Pak davem zmítají nevypočitatelné nálady, dokonce i velmi prudké reakce na hlubokou niternou nudu, jež přece jen do té míry neohrožuje člověka bohatšího kulturního horizontu. Právě „prostý člověk“ se přičinlivě chytá radikálních vizí chvíle a spontánně demonstruje, pochoduje, požaduje, mává vlajkami, ale i vidlemi, případně v maskovací kukle mlátí, kope, stílí, loupí, jak mu právě káže jeho vlastní bouřlivé neuspokojení, neukojená chtivost po záchraně.

Nálady, jež z „drobného člověka“ učiní částčku běsnivého davu, nemusí být tak úplně jeho vlastní. Nekoupil si je tam, kde se zrovna šikovně prodávalo? Šikovně? Třeba se kupčilo s opotřebovanými představami z druhé ruky, od kterých se ani nečekalo, že vydrží déle než pár měsíců. Proto se prodávalo i nakupovalo tak levně a rychle.

Náš rozsáhlý uměleckoprůmyslový provoz, od masových médií po dámské magazíny, včetně internetových sociálních sítí, je obrovský ideový secondhand, bazar myšlenkových ojetin, ústící kontinuálně v převelike ideové vrakoviště. V něm se libovolně vybírájí „náhradní díly“ pro staré, opotřebované vidiny. Tu není na vině politika se všemi ministry, senátory, poslanci, kmotry. Zde už nefunguje ani kultura v běžném smyslu. Vytěsnil ji z vědomí veřejnosti zábavní průmysl, tu a tam recyklující i trosky radikálních obrazů minulosti.

Nejde jen o to, že mediálnímu (ale i politickému) bulváru ve všech podobách chybí kritické myšlení. Jakmile kultura potlačena průmyslovým bavičstvím přestává produkovat živé myšlenky a katarzní prožitky, projevuje se iracionální neklid, akutní závrať, „blbá

nálada“, nikoliv však z hmotné nouze nebo z pohledu do propasti lidské smrtelnosti, nýbrž z pouhé utrápenosti banalitou.

Skutečně užitečná kultura pracuje nejen na úrovni našeho vědomí, ale i podvědomí. Iniciuje povzbuzující impulsy, jež oživují naši existenci a umožňují nám jakžtakž v pokoji snášet obtíže lidského údělu, tedy včetně radikálních vizionářů a jejich bezohledných nápadů.

Součástí náhražkového vizionářství uměleckoprůmyslové kultury jsou vlny mediálně vířených skandálů. Napříč veřejným míněním se valí jako příboj vyvolávající vzrušení; v klidnějších časech jde jen o produkci jakýchsi novodobých kramářských písní o láskách, mordech a extázích mediálních princů a princezen, kmotrů a čarodějnic.

Samozřejmým generálním basem toho vzrušujícího šumění však bývá i vizionářské moralizování a jadrné výzvy k solidaritě: Daří se ti dobře nebo jsi aspoň schopen se vyrovnávat se svou životní situací, aniž bys hysterčil od rána do večera? V podstatě se cítíš spokojeně, i když nahlas bys to raději nepřiznal? Pak uvaž, ty odporný sobče, že jsou tu jiní, kteří se nemají tak dobře jako ty, naopak žijí bédně, nebo si to aspoň myslí. Je na tobě, neprávem privilegovaný muži, omylem zvýhodněná žena, abyste se ve jménu Rozumu solidarizovali s uraženými a poníženými. A proto jděte a něco s tím udělejte! Rozhořčujte se! Odmítejte! Křičte, nebo raději rovnou házejte zápalné láhve! Nebo aspoň pořádejte demonstrace a kongresy, abyste odčinili svůj bezcharakterní souhlas se životem, jaký je. Vymyslete si život, jaký by měl být, bez uražených a ponížených! Takový chór zní silně zejména tam, kde člověk už není definován svou aktivitou či pasivitou, nýbrž spotřebou.

Nejde jen o to, že za poníženého se leckdy považuje každý, kdo postrádá významnou funkci a za uraženého ten, koho tísní zákon. Kolektivisté volají do houfů. Tvrdí nám: Chceš-li sdílet naši vizi spravedlivé společnosti, musíš nechat stranou svůj vlastní život, své osobní zkušenosti a vlastně i svůj individuální úsudek, ba i osvícený rozum. Abys byl spravedlivý, musíš poslouchat, co ti říkáme, a dělat to, co ti říkáme. Nestarej se tolik o svůj vlastní život ani o životy svých blízkých. Mysli hlavně na to, jak je svět kolem tebe špinavý.

Neumíme zavčas detekovat ekonomické a sociální příčiny společenských krizí. Snad se časem ještě leccemu užitečnému přiučíme. Možná, že nikdy nedobudeme tak daleko, abychom dokázali spolehlivě predikovat sociální otřesy. Avšak za téměř pravidelně propukávajícím ničivým nepokojem jsou také patrná selhávání ontologického rozměru naší kultury. Pod rukama nám opakovaně exploduje nezvládaný vykupitelský syndrom dotčeného člověka, který se zlobí, proč se mu nechce podřídit nejen příliš složitý svět, ale ani jeho vlastní nešťastné vědomí, ba ani ceny potravin v nejbližší samoobsluze.

K naší kultuře „geneticky“ patří abrahámovské očekávání Vykupitele. Je to mnohem starší duchovní reflex než osvícenská důvěra v pořádky a se sebou spokojený Rozum. V souladu s hluboce zažitou důvěrou v pravdu Písma i písma v technickém smyslu, jsme víceméně všichni nakloněni věřit, že někde už je dána a psána Pravd všech Pravd, tedy vize všech vizí. Že by stačilo, kdyby konečně někdo toto poselství pořádně přečetl a rozepsal do plánovitých kroků, jež by nás zavedly do ráje na zemi. Je v té naději velké permanentní pokušení nejen pro ctižádostivé politiky, ale i pro jejich voliče.

Zároveň ale taky víme, že pravda o člověku a o světě se odehrává v čase. Přírodovědec to chápe velmi dobře. Systematicky vytěžuje dnešní pokrok v poznání proti včerejšku. Je zvyklý uvažovat o pravdě jako o něčem, co existuje nezávisle na něm a na člověku vůbec. Přírodovědec je tedy zcela spokojen, když nové poznání vytlačí předchozí. Tomu spolu s ním rozumíme.

Méně už chápeme, že nejen přírodovědecká pravda o světě, ale i pravdy našich soukromých životů a dění v obci a ve státě, podléhají neustálé proměně. I tam, kde jsme ještě včera spatřovali nedílnou jistotu obecně sdíleného obrazu světa, dnes čelíme sporům, jež vystaly v našem vlastním myšlení a cítění. Ani názory filosofů a dokonce ani pravdy teologů učících o věčném Bohu nejsou uchráněny před pohybem v čase. Pravda o člověku se děje, většinou však jaksi únavně, nezřídka dokonce tragicky. Za všechno, co se o sobě a o světě dozvíme, musíme zřejmě zaplatit něčím ze své světské existence, i kdyby to byl jen čas věnovaný palčivé úvaze. I kdybychom platili jen za čisté živočišné existování.

V naší zemi také narážíme na určité specifické omezení vyplývající z hodiny zrození novodobého českého sebeuvědomění. Bereme svět a lidské aktivity na vědomí asi tak, jako kdyby všechny skutečně rozumné otázky a odpovědi byly stvořeny až někdy kolem roku 1848 a všechno opravdu důležité se stalo do roku 1945. O tom, co se dělo v Evropě před rozkvětem romantického nacionalismu, máme jen matné a spíše mrzuté představy. A o to, co se odehrávalo na Západě po roce 1948, když jsme patřili k Východu, se zas až tak moc nezajímáme. Tenkrát jsme přece měli své vlastní starosti. Takže leccemus z toho, co dnes děje ve světě a třeba v Bruselu, kde jsou právě představy z let 1848 až 1945 o věčném, osudovém nepřátelství mezi evropskými národy byrokraticky přepracovávány, změkčovány, rozpouštěny (především v houštinu společných zákonů a norem), moc nerozumíme. Nechápejme, co se to vlastně za hranicemi naší národní kultury děje a k čemu by nám to mělo být dobré.

Může se přece přihodit, že je nutno přistoupit na nové představy a pokusit se o jejich přijatelné převedení do praxe. Příkladem je i historie Československa, jež bylo připravováno plně v poli idejí roku 1848 a v konkrétní hodině zrození státu pak z herderovských ideálů a wilsonovských představ o přednostech národních administrativ. Paradoxně ČSR však byla státem národnostním a vůdčí ideje zakladatelů státu – spolu s konkrétními krutými historickými okolnostmi – bránily v dalších funkčních modifikacích původního útvaru.

To všechno, co následovalo od podzimu 1938 do podzimu 1989, bylo a je možno vykládat, a my to většinou činíme, jen jako český zápas o návrat k idejím října 1918. Svět se ovšem mezitím zalil krví obrovského konfliktu a následně zatuhl za „studené války“, po níž se počal proměňovat a rozvíjet strhujícím tempem. Mohli jsme se a můžeme se v tom závratném víru dějin rozumně orientovat pomocí myšlenek pocházejících z 19. století? Pokud dnes skutečně potřebujeme speciálně českou vizi, která by neškodila, nýbrž prospívala, pak by to asi měla být vidina nezátížená mesianistickými iluzemi, schopná přirozeného vývoje v příznivějším geopolitickém podnebí, tedy bez pomocné role „věčných nepřátel“, sdílejících s námi náš obraz světa.

Ani bychom neměli stát o příliš přesně vypočítané představy o budoucnosti, pokud by byly spoutány s ideály minulosti. Pokud by nám něco takového chtěl někdo dodat v úhledném politickém balíčku, měli bychom mu zdvořile, avšak odtažitě poděkovat, ať už by ten balíček byl převázán stužkou jakékoliv barvy.

Zastánci tradičních vizí ostatně dnes nabízejí ve směs proslé zboží: státní plánovitě hospodaření lidskými i přírodními silami zleva. Anebo zaznamenáváme různé druhy pokusů o nacionální soběstačnost na zdánlivě opačném politickém pólu. I pravice, a nejen ta naše, si pečlivě opatruje kolektivistický svéráz, zděděný z 20. století.

Trpělivé přítomnosti ve vlastním údělu neodpovídají příliš bouřlivé vize budoucnosti. Palachovo radikální sebeobětování „tady a teď“ škrtlo čas, a tedy všechny naděje s ním spojené. Vývoj v čase je ale přirozené prostředí lidského osudu. Nezachrání nás ještě větší podíl občana na bezprostředním výkonu politické moci ani touhy vizionářů uspořádávat svět podle vlastních grandiózních projektů. Budeme prospívat, vezmeme-li na sebe svůj rozum také jako svůj kříž, včetně všeho toho, co musíme vykonávat při mučivém napětí mezi podrobnými nároky všednosti a lidskou touhou po bezprostřednější blízkosti Bytí.

Občas si přesto uvědomujeme, že náš svět řídí síla, která dává zapravdu trpělivému lidskému konání den po dni. Právě naše schopnost a ochota brát na sebe břemena lidskosti, včetně omylů a tíživých vlastností, nás omilostňuje. Trpělivost, jakkoliv jí dnešek opovrhne, mění svět přirozeně nadpřirozenou cestou, a to mnohem účinněji než radikální vidiny všenápravy. Ty poslouží leda jako pohonná látka nálad okamžiku, jež však v delším časovém horizontu obvykle produkují vedlejší škodlivé zplodiny: zklamání, netrpělivost, pýchu, bezohlednost, sebedestrukci. Naše výrazové prostředky však ztratily schopnost pojednávat o oběti.

Posledních dvacet, ale možná už šedesát let tu stojí aktuální otázka, zda nadále vystačíme se vžitým obrazem české kulturní a politické jedinečnosti, jak ji právě na podkladu osobité vize české minulosti vykultivovali Palacký, Havlíček a Masaryk. Za tuto vlivnou vidinu se, nezapomínejme, umíralo. Nemůžeme ji jen tak odložit

do sběrných opotřebovaných mechanismů. (Ostatně masarykovská, čechoslovakistická vize českých dějin je dnes už k dispozici i v poněkud pružnější, méně šovinistické variantě, již pečlivě zformuloval Erazim Kohák v knize *Domov a dálava*.)

My ovšem také víme na základě vlastní zkušenosti, že paradigmatické představy o žádoucím politickém uspořádání státu se mění někdy až příliš pružně pod tlakem vnějších i vnitřních okolností. Ve 20. století jsme neprokázali, že Češi jsou světově jedinečným morálním fenoménem, jak si nárokovali naši velcí mužové s odkazem na reformační tradici. Měli bychom se tedy pokusit analyticky zpracovat konkurenční představu, že naše osudy úzce souvisejí s dějinami Evropy a závisejí na osudech ostatních evropských států, a to jak politicky a ekonomicky, tak i kulturně.

Česká existence není osamělým oblázkem, prudkými proudy dějin omytým do zářivé čistoty. Reprezentujeme spíše střípek mnohem rozlehlejší mozaiky, občas dokonce měnící barvu podle toho, odkud k nám právě padá mráz nebo svítí slunce.

Důležitou zkušeností, již si odnášíme z tragické historie Evropy i Československa, je vědomí, že z generálního odmítání, z komplexně negativních pocitů, natož z utopické touhy „tady a teď“ předělat svět podle svého, nám platná útěcha nevyroste. Do jisté míry se nám tam, kde žijeme, vždycky bude trochu kývat půda pod nohama, protože chvění lidských tužeb, jež se promítají do dějin, nikdy zcela nevytloučíme ze svého evropského, židovsko-křesťanského obzoru. Nadto žijeme

v krajině zlomu mezi Západem a Východem a sama česká kultura od moderny vydává o tomto rozpolcení svědectví.

Bude pravděpodobně třeba ještě hodně spíše duchovně inspirovaného než buditelcky úporného kulturního úsilí, abychom psychicky dohnali nikoliv Evropu, ale své vlastní zkušenosti. Abychom se vnitřně smířili s představou nepředvídatelného dějinného vývoje, jemuž žádný Rozum neporozumí ze suverénního nadhledu, ač to utopik rád předstírá.

Jako jednotlivci i národ jsme herci dramatu, jehož poslední dějství bude dopsáno až teprve v okamžiku naší smrti; toto břemeno základní lidské nejistoty z nás nesejme žádná politická vize minulosti či budoucnosti. Kdo si je toho vědom, je aspoň do jisté míry chráněn před emocionálními vzpourami davů, ale i před exkluzivními vidinami zahořklých proroků policejního moralizování.

Máme-li však užitečně vytrvat v trpělivosti, budeme k tomu potřebovat podporu. Neposkytnou nám ji vize revolučních řešení, nýbrž spíše evangelijní intuice: ano, člověku věrnému své existenci bude lépe. Bez důvěry, že podstatné obsahy lidské skutečnosti nakonec přijdou ve Slovu ke slovu, by se zhroutil náš tradiční způsob cítění i vyjadřování. „Osvobodili“ bychom se od možnosti říct si, co vlastně chceme a co od národního i evropského společenství očekáváme.

Pavel Švanda je spisovatel, přednáší na Divadelní fakultě JAMU v Brně.

Dobrá politika, dobré dílo a jejich ohrožení

PETR FIALA

„Kde se rodí politika?“, tato otázka byla současně názvem 42. symposia Opus bonum, které se konalo 20. září 2014 v Benediktinském arcidiákonátu sv. Vojtěcha a sv. Markéty v Praze-Břevnově. Následující příspěvek odpovídá na položenou otázku, ale nejen na ni.

V pozvánce na setkání Opus bonum bylo uvedeno, že se koná „uprostřed neklidného roku 2014“. Myslím, že to velmi přesně charakterizuje situaci, ve které jsme. V mnohém je to rok opravdu neklidný. Nesouvisí to ale s tím, že se jedná o rok volební. Bohužel naše společnost přihlíží neklidnému roku s takovým „klidem“, až nás to ohrožuje.

V předvečer 25. výročí Listopadu 1989 jsme dovolili zpochybňovat některé hodnoty, na nichž stála demokracie České republiky v posledních více než dvou desetiletích. Nepatříčně klidní jsme, bohužel, i pokud jde o zahraniční záležitosti. Mezinárodní situace je dnes velmi nebezpečná; někteří analytici mluví o tom, že z hlediska bezpečnosti Evropy je nejhorší od konce druhé světové války. Chováme se, jako bychom to neviděli, a hazardujeme se svou bezpečností. Nejspíše je to ale tak, že spolu proměny vnitřní politiky a absence rozumné zahraniční politiky hájící naše zájmy a naši bezpečnost úzce souvisejí. O tom se také zmíním.

Lidé, tradice a dobré díla

Nejprve bych ale rád vyjádřil potěšení nad tím, že mohu hovořit na akci pořádané sdružením Opus bonum a ještě navíc na půdě slavného benediktinského kláštera. Obě své radosti vysvětlím.

Podobně jako otec Anastáz Opasek jsem i já ctitel Staré Říše, k níž, jak všichni víme, název Opus bonum odkazuje. Tyto souvislosti jsem si nedávno připomenul, když jsem listoval nově vydanou knihou Josefa Vojtěcha Floriana, syna zakladatele staroříšského díla Josefa

Floriana, s názvem *Můj čas. Tempora mea* (mimochoodem se zajímavou předmluvou manželů Halasových). Florian mladší si ve svých zápiscích vedle světových událostí také 11. července 1938 poznamenal primici svého „přítele fra Anastáze“ – a to se ocitáme v břevnovském klášteře před více než pětasedmdesáti lety.¹ Nechci se nikterak srovnávat se zakladatelem Opus bonum, ale když jsem deset let po vzniku Opus bonum, tedy v roce 1982, hledal v Brně název pro amatérské divadlo poezie, tak jsem se taky obrátil zpět do Staré Říše a zvolil název jiné florianovské edice, totiž Nova et vetera. Komunistům to nevadilo, nevěděli, co to je, tak to mohlo být i na plakátech. Vrátime-li se ale od Staré Říše zpět přímo k Opus bonum, rád bych vedle Josefa Floriana jako „inspirátora“ a Anastáze Opaska jako „zakladatele“ s úctou připomenul ještě organizátora Opus bonum Vladimíra Neuwirtha. Jeho deníkové záznamy mají pro mne pozoruhodnou myšlenkovou a literární kvalitu a myslím, že jsou neprávem opomíjeny.²

A ještě dlužím vysvětlení svojí radosti z toho, že se scházíme na půdě benediktinského kláštera. Když jsem se v roce 1986 nechal jako dospělý člověk pokřtít, mimochoodem v basilice jiného slavného kláštera, starobrněnského, udělal jsem to, co skoro dvacet let „po mně“ můj oblíbený teolog Josef Ratzinger. Zvolil jsem si jméno Benedikt, abych se tak přihlásil k sv. Benediktu z Nursie a tradici západní vzdělanosti a kultury, která je s ním spojena. Tento svůj „primát“ samozřejmě nikterak nepřeceňuji, nicméně tuto shodu v preferenci tradic jako významnou chápu. Není snad podstatné, že si Benediktovo jméno zvolil Josef Ratzinger

jako papežské a já si ho vybral při křtu spojeném rovnou s biřmováním? Před Bohem v tom nejspíše velký rozdíl nebude.³

Vraťme se však k našemu tématu. Těmi několika osobními poznámkami jsem chtěl jen doložit, že moje konstatování o radosti, že se setkáváme právě zde, není zdvořilostní frází. Je to jeden z důvodů, proč jsem pozván v čase nejen neklidném, ale i v „čase, kdy není na nic čas“, tedy čase předvolebním, přijal. Opus bonum, dobré dílo, nechápu jen jako název sdružení odkazující na staroříšskou edici, ale i symbolicky. Dobré dílo je úsilí, které má cíl a tvar, které se vztahuje k jasným hodnotám. Pro mne je v mnoha směrech takovým „dobrým dílem“ i polistopadová Česká republika, která přes všechny chyby, nedostatky a selhání vytvořila demokratický prostor, v němž naše generace dosáhly svobody, prosperity a bezpečí v míře, jež nemá v naší historii obdobu. Toto „dobré dílo“ však začínáme ohrožovat.

Politika mezi námi

Základní otázka, kterou organizátoři položili, zní: „Kde se rodí politika?“ To je správná otázka, na kterou by si každý, kdo se pokládá za občana a činí si nárok na to mít ve své zemi kvalitní politiku, měl odpovědět sám. Neměli by mu na to odpovídat ani jen novináři, politici, ani pouze politologové. Každý z nás, kdo chce mít pro sebe právo na dobrou politiku, by si měl položit otázku, kde se politika rodí, kde vzniká, kde se tvoří a proč tomu tak je. Tento apel na individuální odpovědnost každého vůči politice vyplývá z toho, jaká politika je, co je podstatou demokratické politiky a jaká by politika měla být.

Člověk je politická bytost, to jsme všichni mnohokrát slyšeli. Tato stokrát omílaná věta není frází, ale má velmi konkrétní obsah. Nedokážeme jinak uspořádat vztahy mezi námi než za pomoci institucí a domluvených procesů. Není důležité, jestli věříme, že člověk je nedokonalý živočich, který postrádá jistý typ instinktů, nebo se přikláníme k jinému vysvětlení, ale jedno víme jistě: tam, kde se vytváří lidská společnost, tam se také objevuje politika a její průvodní jevy: moc, zájmy, hierarchie apod.⁴ Kdybych si to mohl dovolit zjednodušit, tak bych řekl, že politiku můžete přijímat pasiv-

ně, nebo ovlivňovat aktivně, ale v lidské společnosti ji neuniknete. Protože tedy nelze být mimo politiku, je výhodnější ji nějakým způsobem ovlivňovat. Ovlivňování politiky je pro jednotlivce (ale jen pro některé) snazší v diktátorských autoritativních systémech, ale pro většinu lidí je možné politiku ovlivňovat pouze v demokracii. Demokracie má spoustu výhod, ale jednu velkou nevýhodu. Není „jen tak“, je opravdu hodně křehká a je potřeba, aby se o ni většina starala. Když se ovšem o ni starají jen jednotlivci, pak si budme jisti, že i kdyby to mysleli sebelépe, demokracii neudrží. Bude z ní přinejlepším dříve či později autoritativní režim. I dobře míněná diktatura je pořád jen diktatura.

Z těchto důvodů tvrdím, že v demokracii si na otázku, kde se rodí politika, musíme odpovídat nejen společně, ale i každý sám. Politika by měla vznikat mezi námi, měli bychom ji aktivně ovlivňovat, měli bychom se podílet na jejích tématech, tedy na něčem, čemu se nepěkně říká nastolování agendy (agenda setting), měli bychom se starat o politiku a také o klíčové instituce parlamentní demokracie, kterými jsou politické strany.

Problém současné české politiky je ten, že od ní společnost dávala dlouho ruce pryč, společenské elity ji do značné míry opustily a pak jsme se všichni začali divit, kam až politická kultura a stav demokratické politiky klesly. Psal jsem o tom hodně, odkazují tady na svou knihu *Politika, jaká nemá být*, nebudu zde znovu shrnovat již jednou řečené.⁵

Politická krize a její důsledky

Český politický systém se nejpozději od poloviny prvního desetiletí tohoto století dostával do stále hlubší krize, která byla způsobena souběhem několika navzájem souvisejících faktorů: od nevhodného volebního systému přes nestabilní, ideově nevyprofilované vlády, slábnoucí politické strany, sílící byrokracii a ekonomické zájmy, které byly podhoubím pro korupci nebo alespoň její pocit, až po odcizení velké části společnosti, který se projevil vysokou mírou nedůvěry k politikům a k politickým institucím. K tomu přišla ekonomická stagnace v důsledku ekonomické a finanční krize a samozřejmě také vědomé i nevědomé rozčarování většiny společnosti ze způsobu evropské integrace.

Frustrace, odcizení, znechucení, podezření, to vše byl přístup české společnosti k její politice. Vleklé vládní krize přerostly v krizi systému politických stran a ta vyústila v roce 2013 v hlubokou krizi politickou. To je velmi důležité konstatování. Pád vlády Petra Nečase nebyl zdrojem politické krize, byl jejím důsledkem a jejím katalyzátorem.

Připomeňme si, co se stalo poté, co nejhlubší listopadová politická krize propukla. Je to velmi významné pro pochopení dnešní situace. Nejprve se prezident Zeman, jenž byl posílen novou legitimitou, kterou získal přímou volbou (jejíž zavedení byl zcela chybný krok), pokusil proměnit parlamentní demokracii v poloprezidentský systém. Dosadil vládu, která nevycházela z parlamentu. Nezískala parlamentní většinu, ale bohužel vládla dost dlouho na to, nakolik její vznik neodpovídal požadavkům na sestavování vlády v demokratické zemi. Byla možná legální, ale nebyla legitimní. Naštěstí však nevyšel pokus prostřednictvím této vlády etablovat na politické scéně prezidentskou politickou stranu, která by byla nástrojem pro prezidenta, jak zasahovat do každodenní politiky. Prezident Zeman se o to sice opakovaně pokouší prostřednictvím jiných politických stran, ale to už je pro něj složitější a pro demokracii bezpečnější.

Druhý důsledek krize politického systému byl bohužel „úspěšnější“. Oslabené tradiční politické strany nedokázaly dostatečně oslovit veřejnost a daly příležitost vzniku nových protestních hnutí. Úspěch anti-systémového Úsvitu a antiestablishmentového hnutí ANO je výsledkem české politické krize a do jisté míry proměňuje naši politickou krajinu. Za normálních okolností by se ale po čase vše usadilo. Z protestních hnutí už jsou parlamentní politické strany, jedna dokonce vládní, máme zpět politickou vládu, dokonce disponující nebyvalou většinou, vše se tedy může vrátit do běžných kolejí a my můžeme jít zase spokojeně na pivo.

Socialisté a oligarchové

Bohužel tomu tak není, a kdo tomu věří, podléhá iluzi. Nic se do starých kolejí nevrací. Část veřejného prostoru ovládá jeden člověk, který je vicepremiérem

a ministrem financí, předsedou parlamentní strany a jedním z největších podnikatelů. Současně vlastní velkou část mediálního trhu a vše dokáže – a to mu přiznejme – velmi obratně využívat. Společnost znechucená politikou tomu přihlíží ve své většině apaticky. Jenomže, a to není nic proti Andreji Babišovi osobně, velká koncentrace různých mocí v jedné ruce je pro demokracii nebezpečná, i kdyby byl Andrej Babiš svatý a vše myslel dobře. Na církevní půdě ale snad mohu říci, že mi pan Babiš jako svatý nepřipadá, čímž opravdu nezpochybňuji, že je šikovný a že své politické a mediální angažmá dokonce možná i myslí dobře, což nevím.

Zbytek klíčových politických institucí v zemi je ovládán levicí. Levice je na pražském Hradě, ve vládě, má většinu ve Sněmovně i v Senátu, vládne skoro ve všech krajích. Socialisté se propojují s „velkokapitálem“, což není zdaleka tak nelogické spojení, jak by se mohlo na první pohled zdát, dokonce mají řadu společných zájmů. Díky této spolupráci, která se těší podpoře „svých“ médií a dokonce vyhovuje části ekonomických elit, ovládli náš stát a zdecimovaná pravice jim, i díky vlastním chybám, nedokázala včas čelit. Než jsme se vzpamatovali, prohráli jsme většinu bitev, což by ještě nebylo tak nejhorší – občas nás už ale nepustí ani na bojiště, protože si je koupili.

Důsledky toho jsou významné. Socialisté konečně znovu mohou (za pomoci populistů) uskutečňovat své ekonomické a společenské představy, vycházející z ideologie, která se v praxi stokrát ukázala jako chybná a stokrát znovu dostala šanci, protože je líbivá. Věří tomu, že když všechno zregulují, zreformují, budou řídit, vše přerozdělí a naplánují, že to bude fungovat. Dlouho zcela jistě nebude, a když malou chvíli přece jen ano, tak na úkor naší svobody a našich peněz, tedy kousku naší budoucnosti.

„Svobody už bylo dost“

S tím se pojí jedna pozoruhodná věc, o které si možná někteří z nás naivně mysleli, že už nenastane. Skrytá rehabilitace předlistopadového komunistického režimu a nepřiznaný návrat k některým tehdejším postupům. Netýká se jen na první pohled viditelných věcí, kterým

je třeba opakovaný útok na lustrační zákon. Nejnověji se v této souvislosti podařilo socialistům spolu s komunisty a Babišovým hnutím (jak pěkný důkaz ideové spřízněnosti), ale bohužel i za podpory lidovců zrušit povinnost předkládat lustrační osvědčení pro ministry. Revize Listopadu probíhá ale především méně nápadnými pokusy, které by šlo shrnout pod heslo „svobody už bylo dost“. Uvedu jeden příklad z oblasti školství: co jiného než nostalgie po komunismu je volání po směrných číslech, po bránění ve studiu většiny populace, po přizpůsobování se potřebám průmyslové výroby, nedůvěra k individuálnímu rozhodnutí studentů, rodičů, učitelů, ředitelů a zřizovatelů škol?

Všude se objevuje pokušení třetích cest. Je to nenápadné, zaobalené do pěkných slov, ale nebezpečné pro lidskou svobodu a demokratickou společnost stejně jako kdykoli v minulosti. Socialismu se ještě lze bránit, ale už ne dlouho.

Socialistické myšlení spojené s kapitálovou mocí a ovládající mediální prostor by byla smrtící injekce pro naši křehkou demokracii. Leckdo to nevidí, někdo už ano, ale neví, jak se mediálnímu mainstreamu postavit. Nebojme se, demokracie a svoboda stojí za to, abychom o ně bojovali. Brzy se přidají i další. To, co se teď děje v naší zemi, přímo ohrožuje svobodné lidi, komplikuje život drobným podnikatelům, zhoršuje podmínky pro poctivé zaměstnance, znevýhodňuje lidi, kteří normálně žijí ve svých rodinách, pracují, starají se sami o sebe. S těmi je potřeba znovu uchopit moc v naší zemi a čelit výzvám, které před námi stojí. Nedávno jsem ve svém projevu mluvil o „kontrarevoluci normálních lidí“. Ta je nezbytná, jinak se jednou probudíme v zemi, ve které nepůjde svobodně žít.

Vnější ohrožení

Celá věc má ovšem ještě jeden nový rozměr, který naše vnitrostátní politické ochromení činí mnohem nebezpečnějším. Je to situace v Evropě a mezinárodní bezpečnostní situace.

Už ani největší eurooptimisté si nemyslí, že Evropská unie se vyvíjí správným směrem. Integrace se nyní už děje proti vůli evropských národů, jde příliš daleko, reguluje detaily a postrádá politickou legitimi-

tu. Není to už rozumný pokus o vytvoření prostoru čtyř svobod, jako to bylo na začátku, je to dnes už jen ideologie, která na reálné problémy odpovídá s klapkami na očích dalším posílením integrace. Jenomže tento postup nevede k tomu, co si myslí bruselská elita, k ráji na zemi řízenému osvěcenými administrátory. Je slepou uličkou, vede nás do permanentní krize. Posilování eurokritických, ale bohužel často radikálních politických stran v řadě zemí je jen jedním z průvodních jevů. Růst regionalismu, který nedávno málem rozbil Velkou Británii – a hrozí Španělsku, Belgii, Itálii apod. – je další formou reakce na integrační procesy.

Evropská unie zaostává za novými světovými velmocemi, tvoří ji společnosti, které vymírají, má příliš silný sociální program, řídí se mnoha ideologickými poučkami (např. energetika) a ztrácí svoji dynamiku i přitažlivost. Je to past, do které jsme se sami chytili. Musíme ji společně uvolnit a čelit rozumně hrozbám, které jsou kolem nás. V této chvíli ale máme vládu, která nebezpečí podceňuje, zahraniční politiku má neviditelnou nebo nepochopitelnou a v Evropské unii prohrává jednu bitvu národních zájmů za druhou, protože slepě věří tomu, že tam žádné národní zájmy nejsou. V klidných časech blahobytu bychom si to možná mohli dovolit, dnes to ohrožuje naši bezpečnost.

Dosavadní mezinárodní řád se rozpadá, Evropu bezpečnostně a bezprostředně ohrožuje konflikt na východě Ukrajiny a to, co mnozí označují za novou studenou válku. Do toho musí čelit novému a mnohem většímu nebezpečí, které představuje ideologie radikálního islámu (není to náboženství, a když tak, politické náboženství), která nyní nalezla jednu z nejnebezpečnějších, nebrutálnějších, a proto taky bohužel zatím úspěšných podob v organizaci Islámský stát, která se ani příliš netají svými cíli rozšířit se do Evropy. Za této situace zbývá jediné. Prohloubit euroatlantické společenství, sebrat zbytky síly a odhodlání a novým nebezpečím se postavit. Toto musí v našem zájmu, v zájmu bezpečnosti České republiky i každého z nás, naše vláda chápat a podle toho realizovat zahraniční politiku. To se ale bohužel neděje. A to je největší problém, který dnes máme.

Odpovědnost a výzva

Vidím tedy pro svobodu a demokracii v naší zemi vnější i vnitřní ohrožení. Moje reakce na to je známa. Řekl jsem si, že mluvit a psát o tom nestačí, a vstoupil jsem do politiky. Nemá to pro mě v současnosti žádné výhody, jen ztráty. Ale věřím, že to bude mít výhodu pro budoucnost a pro budoucnost mých dětí.

Místo nějaké výzvy na závěr uvedu jeden historický příklad. Když se začala v polovině 19. století formovat moderní česká společnost, objevily se první politické strany. Jednalo se o typ tzv. honorační nebo elitní strany. Měly pár členů, zpravidla bohatých, vzdělaných, dobře postavených lidí, kteří určovali ráz české politiky. Když se česká společnost ještě více emancipovala, demokratizovala a vybojovala širší volební právo, začaly vznikat masové politické strany, které nakonec v politice dominovaly. Hájily zájmy konkrétních sociálních skupin a měly bohatou členskou základnu. Dnes se zase v některých případech jako kdyby vracíme k honoračním stranám. Ovšem bez sjednocující myšlenky povznesení národa, zato s důsledným uplatňováním elitářského modelu. Vložíte kapitál, získáte hlasy a moc. Členů je pár, stoupenců líbivých hesel spousta.

Nevěřím, že návrat k honoračním, elitním stranám je pro demokracii správná a možná cesta. Parlamentní demokracie nemůže být dobrá bez kvalitních politických stran, vlastně bez politických stran nemůže být vůbec. Potřebujeme početné, demokratické, ideově vyprofilované politické strany. Strany hájící konkrétní zájmy, ale také hodnoty a principy. Strany, v nichž se angažují občané. Jinak to nejde. Jestli chceme dát do pořádku politiku, musíme dát do pořádku politické

strany. Ne tak, že bude vznikat stále nový a nový pokus o nový politický subjekt bez tradice, bez idejí, bez lidí, kdy každý, kdo bude mít navíc pár milionů, si něco „svého“ založí, aby nás snadněji ovládl na radnici, ve vládě, na Hradě. Potřebujeme několik silných politických stran, které od leva do prava budou dlouhodobě, srozumitelně a předvídatelně nabízet své představy o společnosti. Pokud to nedokážeme, nemáme šanci žít v kvalitní demokracii a v prosperující zemi.

Návod na zlepšení politiky je velmi prostý, ale nepříjemný a pro někoho až odpudivý: starejme se o politické strany, pečujme o demokracii, bojujme o každý kousek své svobody. Jsme opět ve zlomové době. Občanská pasivita může mít jediný výsledek: budeme mít horší stát, než v jakém žijeme teď. To, na co nyní zehráme, je pořád ještě dobrá země, plná schopných lidí, kde se příjemně žije. Bylo by neodpovědné o to přijít.

Poznámky:

¹ „Opět v Břevnovském opatství, kde slaví primici přítel fra Anastáz.“ Florian, Josef: *Můj čas. Tempora mea*. Nová tiskárna Pelhřimov, Pelhřimov 2013, s. 51.

² Neuwirth, Vladimír: *Apokalyptický deník*. Triáda, Praha 1998; Neuwirth, Vladimír: *Vcházení do Evropy*. Triáda, Praha 2008.

³ Kdyby tuto poznámku bral ve vážných časech někdo příliš vážně, tak pro pořádek poznamenávám, že se při tom usmívám.

⁴ Za nejlepší shrnutí zdůvodnění potřeby politiky stále pokládám Levyho Politický řád. Levy, David J.: *Politický řád. Filozofická antropologie, modernita a ideologická výzva*. Sociologické nakladatelství, Praha 1993.

⁵ Fiala, Petr: *Politika, jaká nemá být*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2010.

Petr Fiala (1964), politolog a politik.

Deformace demokracie, nebo promarněná příležitost?

Opoziční smlouva a česká politika v letech 1998–2002. Pokus o bilanci

LUBOMÍR KOPEČEK

Opoziční smlouva je další produkt Klausova pojmového kejklřství: neznamenalo to nic jiného, než že si ODS a ČSSD, tyto dvě největší strany, budou nadále všelijak rozdělovat funkce, vycházet si vstříc, tu a tam se vzájemně podpoří, takže ČSSD může snadno sestavit menšinovou vládu (...). A ty ostatní trpaslíky společně zašlápnou, jak to chtěly udělat volebním zákonem. Prostě ryzí základ uzavřeného politického systému. Vedoucí úloha jedné strany, kterou jsme měli za komunismu, by byla nahrazena vedoucí úlohou stran dvou.¹

VÁCLAV HAVEL,
v době smlouvy hlava státu

Mám-li s odstupem let hodnotit opoziční smlouvu, myslím si, že byla pro obě zúčastněné strany pozitivní. (...) Konec konců o všem rozhodli voliči ve volbách roku 2002, když své hlasy vcelku rovnoměrně rozdělili mezi dvě strany, jež tuto smlouvu uzavřely. Naopak koalice lidovců a unionistů, která po celou dobu proti opoziční smlouvě nejsilněji vystupovala, skončila v těchto volbách mezi parlamentními stranami na zahanbujícím posledním místě. (...) Lze pochopit, že ti, kdo neuspěli, protestovali, protože byli na jedinou odstraněni od korytek, o nichž se domnívali, že na ně mají vysezené právo.²

MILOŠ ZEMAN,
v době smlouvy premiér a předseda ČSSD

V každé zemi s menšinovou vládou existuje nějaká forma dohody s opozicí neboli opoziční smlouva. Jestli všech stran, nebo jen části, jestli jde o dohody organizované zespoda,

nebo shora, panem králem nebo královnou či prezidentem, to jsou technické maličkosti.³

VÁCLAV KLAUS,
v době smlouvy předseda ODS a Poslanecké sněmovny

Opoziční smlouva stále u mnoha lidí vyvolává velmi silnou reakci. Při vyslovení tohoto výrazu si takřka automaticky začnou vybavovat slova odpudivost, nemorálnost a korupčnost. Asi největším stigmatem lpícím na Opoziční smlouvě je výtka o deformování demokracie či praktikách, které připomínají komunistickou diktaturu. Názorně to odráží výše citovaná slova Václava Havla o uzavřeném systému a vedoucí úloze dvou politických stran. Ani řada let, která už od konce tohoto politického paktu uplynula, na tomto vnímání nic neměnila. Temný obraz Opoziční smlouvy se ustálil jako zažitý pohled většiny českého společenského a mediálního hlavního proudu. Velkou roli v tom nepochybně sehrál fakt, že oba hlavní aktéři tohoto paktu, tehdejší předsedové ODS a ČSSD Václav Klaus a Miloš Zeman, se později stali českými prezidenty. U obou se tento pakt stal takřka obligátní součástí kritiky mířící vůči nim. Velmi hlasitě se to projevilo při přímé volbě českého prezidenta v lednu 2013, kdy v antizemanovské kampani rezonovalo právě připomínání opozičně-smluvního „hříchu“. Namátkou vyberme z tehdejších štvavých komentářů mediálního světa: „ostudné [Zemanovo] vládní angažmá za opoziční smlouvy, která ohrozila základy demokratických poměrů“ (šéfredaktor *Hospodářských novin* Petr Šabata), „pro národ zachránil

Václava Klause opoziční smlouvou a (...) korupce rozkvetla jako divoký durman a dosud nás to býlí obtěžuje“ (komentátor Jiří Hanák v *Právu*), „nestydatý politický kartel, který nemá v civilizovaném světě obdoby“ (publicista Bohumil Doležal v *Lidových novinách*).⁴ Klausovy a Zemanovy výroky citované na začátku této knihy ovšem dokládají, že jejich vnímání Opoziční smlouvy se rozhodně, a vcelku pochopitelně, se zmíněným negativním hodnocením neshoduje.

Opoziční smlouva se tak neustále vrací do centra veřejné polemiky a odkazy na ni jsou dodnes s dost emotivním zabarvením používány jako politická zbraň. Skutečnost, že v červenci 1998 sociální a občanskí demokraté podepsali dokument, který čtyři roky ovlivňoval českou politiku, tak rozhodně není mrtvým záznamem v historických análech. Opoziční smlouva proto představuje nejkontroverznější politickou dohodou od zrodu České republiky, dohodu pokrytou velkým nánosem emocí.

Tunelování demokracie, nebo normální politická dohoda?

Pojďme ke kořenům a podívejme se, jak se vlastně negativní obraz Opoziční smlouvy rodil a utvrzoval. Vyžaduje to načrtnutí základních postojů odborné a publicistické polemiky, přičemž přiblížení té druhé, rozsahem mnohem větší, je z pochopitelných důvodů pouze výběrové. Důvody nástinu publicistické polemiky jsou dány jednak jejím zásadním dopadem na veřejné mínění, jednak tím, že se do ní někteří sociální vědci velmi aktivně zapojili. Oba typy polemiky se proto dost prolnuly, a hranice mezi odborně zakotveným a osobním politickým názorem se někdy stala dost nejasnou.

Začít je možné vlivnou tezí Michala Klímy o „skryté tiché velké koalici“, která se objevila téměř vzápětí po zrodu tohoto paktu.⁵ Velkou měla být koalice proto, že „se na spolupráci podílejí dvě největší strany“, tichou kvůli tomu, že „jedna ze stran neobsazuje ministerské posty“, skrytou pak z toho důvodu, že za ní „vězí snaha zastřít skutečný stav věcí“. Pro Klímu tak byla Opoziční smlouva „nestandardní partnerství“ a „zcela mocensky účelové spojení“.

Tezi o „skryté tiché velké koalici“ opakovali někteří další politologové jako třeba Karel Vodička nebo Pavel Šaradín.⁶ Stejně jako Klímovi jim asi nejvíce vadilo, že obě velké strany měly smlouvou maskovat skutečný, tedy koaliční charakter své spolupráce. Vodičkou jadrně vyjádřeno, šlo o „vědomé a rozsáhlé klamání veřejnosti, o švindl s etiketami, jako když obchodník nalepí na láhev domácky vyrobené kořaly etiketu Jim Beam Whisky a jde s tím na trh“.⁷

Ještě negativnější cejchování Opoziční smlouvy se objevuje v komentářích Jiřího Peheho, který v době jejího zrodu působil jako poradce prezidenta Havla a patřil k nejagilnějším intelektuálům odmítajícím smlouvu. Pro Peheho byl pakt „amorálním mocenským handlem“, „tunelováním demokracie“, „mimoparlamentním mechanismem rozhodování o důležitých věcech“ a „dohodou mezi dvěma autoritativními vůdci“.⁸

Podobně vyznívá několik let po konci smlouvy hodnocení novináře Erika Taberyho, který píše o vybočení z „klasické formy demokracie“ a o tom, že „dohoda přinesla do Česka něco naprosto nečekaného a ve světě nevyzkoušeného – vládu kabinetu, který nemusí parlamentu skládat všechny účty“.⁹ Právě Taberyho vliv na české vnímání Opoziční smlouvy je značný, protože jde o autora jediné populárně psané knihy o této době, která nese název *Vládeme, nerušíť*. Dopad knihy na veřejné vnímání Opoziční smlouvy ještě zvýšil stejnojmenný film, který podle ní Česká televize natočila v roce 2007. O jakési pupeční šňůře mezi vnímáním Opoziční smlouvy a jejích dvou hlavních protagonistů svědčí i to, že kniha a film se dočkaly nové vlny oživeného zájmu při už zmíněné první přímé volbě českého prezidenta v lednu 2013. Pro připomenutí: současně se odehrála amnestie Václava Klause, která stejně jako prezidentská volba mimořádně rozhýbala veřejnost, ovšem v tomto případě proti končící hlavě státu.

Ve výčtu mnohdy expresivních názorů intelektuálních kritiků Opoziční smlouvy by se dalo ještě dlouho pokračovat. Avšak věnujme pozornost i jiným pohledům, které tezi o záměru ODS a ČSSD, respektive Klause a Zemana, deformovat, případně „tunelovat“ demokracii popírají a odsuzující nálepky nepoužívají. Miroslav Novák odmítá Klímovu tezi, že ODS vytvořila „skrytou, tichou“ koalici. Po volbách roku 1998

vytvořené politické uspořádání považuje tento politolog za menšinovou vládu ČSSD, s tím, že v daném případě nešlo „ani o volební, ani o vládní koalici. Uvažovat lze jen o velmi omezené formě koalice parlamentní.“¹⁰ Skutečná parlamentní koalice obou stran se podle něj vytvořila až po přijetí série dodatků Opoziční smlouvy v lednu 2000, pro které se používá označení Toleranční patent.¹¹

Petr Fiala a František Mikš zase tehdejší uspořádání považují za menšinovou vládu ČSSD tolerovanou ODS. Fakt, že tolerujícím aktérem byla největší opoziční strana, označují za moment, který je ve srovnávací perspektivě s jinými menšinovými vládami dost výjimečný. Nicméně z pohledu ODS považují uzavření Opoziční smlouvy „za dobré a originální řešení“, které mělo omezit vliv lidovců, Unie svobody a prezidenta.¹²

Tím se dostáváme k jádru argumentace těchto „neodmítačů“ paktu a jejich respektu k důvodům jeho uzavření. Novák, Fiala a Mikš upozorňují na problém formování stabilních většinových vlád, který byl patrný už od poloviny devadesátých let, a z toho se odvozující potřebu provést institucionální změny, hlavně radikální reformu volebního systému. Pro Fialovy a Mikšovy texty z prvních let Opoziční smlouvy na stránkách k pravici tíhnoucí revue *Proglas* je tak příznačná obrana možných přínosů tohoto paktu pro budoucí lepší fungování české politiky.¹³ Tito dva autoři ovšem postupem času začali ODS kritizovat za její neschopnost přimět sociální demokracii k rychlejšímu prosazení institucionálních změn. V jejich pozdější reflexi se smysl paktu definitivně vyčerpal zmizením šance na reformu volebního systému a jeho udržování se stalo pro ODS jednoznačně nevýhodné.¹⁴

Velmi podobně nahlížel Opoziční smlouvu Václav Žák, šéfredaktor levicových *Listů* blízkých sociální demokracii, pro kterého šlo o „úplně normální politickou dohodu“ a „šanci začít racionálně řešit patové výsledky voleb“. ¹⁵ Podle Žákova hodnocení převažovala pozitiva smlouvy, když „umožnila několik let konzistentní (vládní) politiky, nutné pro vstup ČR do EU“, negativem ovšem bylo „posílení nedůvěry občanů v politický systém“, na čemž se měla podepsat hlavně média.¹⁶ Ve zpětném pohledu několik let po konci smlouvy Žák argumentuje, že veřejné odmítání smlouvy, „ačkoliv skýtala předpoklady pro konsensuální politiku, nastavi-

lo výhybku k politice nulové tolerance, kterou od roku 2002 provozují střídavě obě hlavní politické strany“.¹⁷ Narážel tím na ODS a ČSSD za doby Mirka Topolánka a Jiřího Paroubka, jejichž konfrontační personalizovaný souboj překryl potřebu často nutných pragmatických kompromisů obou tehdejších velkých stran.

Pro vnímání Opoziční smlouvy je zajímavá také její odborná reflexe v textech anglosaské provenience od autorů, kteří se střední Evropou a českou politikou dlouhodobě zabývají. Csaba Nikolenyi z kanadské Concordia University, jenž analyzoval formování Zemanova kabinetu po volbách roku 1998 optikou teorie her, hovoří o menšinové sociálně demokratické vládě opřené o velkou parlamentní koalici s občanskými demokraty. V jeho vnímání rozhodnutí obou stran „vytvořit parlamentní a ne vládní koalici bylo přímým důsledkem ideologických rozdílů mezi nimi a odráželo očekávání velkých dopadů na veřejnost a reputačních nákladů, které by byly spojeny s uspořádáním jasného sdílení moci po letech soupeření“.¹⁸

Andrew Roberts z americké Northwestern University v obsáhlé časopisecké studii o tomto paktu odmítá nálepkování termínem „nestandardní“ a dané uspořádání bere jako „typickou menšinovou vládu“, která byla „vcelku úspěšná“.¹⁹ Podle Robertse se ČSSD a ODS chovaly zcela racionálně. Zemanova strana získala možnost vládnout, naopak Klausova strana považovala uzavření dohody za daných okolností za rozumnou výměnu (předpokládané) krátkodobé ztráty vládní pozice při udržení si značného politického vlivu a s vyhlídkou na dlouhodobější prospěch v podobě většinového postavení po změně volebního systému. Obavy z nebezpečných dopadů smlouvy Roberts považuje za přehnané a přes její ohyzdnou (*ugly*) tvář podle něho „není jasné, že je odpovědná za problémy země“.²⁰

Nálepkování paktu silnými výrazy se ve svém popisném pohledu na stav české politiky na přelomu milénia vyhýbá i americko-švédský badatel Steven Saxonberg. Podle Saxonberga sociálnědemokratické vládnutí navzdory nejružnějším skandálům, do kterých byl Zeman zatažen, „dosáhlo (...) některých úctyhodných výsledků“.²¹ Pohled zahraničních odborníků věnujících se Opoziční smlouvě tak je zřejmě i díky osobní neangažovanosti či přesněji nepředpojatosti spíše

neutrální a má blíže k vnímání, které je v českých poměrech vysloveně menšinové.

Pochopitelně i v zahraniční literatuře se dají najít negativní zmínky na účet Opoziční smlouvy. Například Tim Bale a Torbjörn Bergman ji v rozsáhlém textu věnovaném menšinovým vládám s vnější podporou opozice heslovitě označují za „významný, ba přímo neblaze proslulý příklad“ (*notable, even notorious example*).²² Přes tento osten bere jejich text Opoziční smlouvu jako uspořádání, které je možné analyzovat v rámci praxe menšinových vlád a *demokratického* vládnutí.

Základní otázky

Conditio sine qua non vzniku Opoziční smlouvy byl výsledek vyjednávání o vládě v létě roku 1998. V této souvislosti je nutné se zamyslet, co smlouvě předcházelo a proč vlastně byla uzavřena.

Zemanova vláda se vyznačuje četnými zvláštnostmi. Sám fakt jednobarevné vlády je v českých poměrech unikátní, navíc tento kabinet patří k oněm vzácným bílým vránám, které přečkaly celé volební období.²³ Těžko se také v historii českých vlád hledá kabinet, který by byl médiu od počátku své existence nahlížen tak negativně. Stojí za to se opět zamyslet, proč tomu tak bylo.

Pakt přerýsoval dosavadní hranice české politiky a vyvolal silnou reakci. Jejím nejhmatatelnějším vyjádřením byla protismluvní Čtyřkoalice, tedy spojení lidovců, Unie svobody a dvou mikrostran, které si vedlo v senátních či krajských volbách velmi dobře, ovšem ke konci doby Opoziční smlouvy se rozpadlo. Je nutné načrtnout alespoň některé důvody vzniku a přechodnosti Čtyřkoalice.

V době podpisu Opoziční smlouvy panovaly velké pochybnosti o trvalosti Zemanovy vlády, které se ovšem nenaplnily. Největší krizi vláda zažila v závěru roku 1999, kdy důvěra k ní byla minimální. V této chvíli současně kulminovala „blbá nálada“, jak to veřejně pojmenoval Václav Havel, charakteristická pro konec první polistopadové dekády. Nicméně Opoziční smlouva tuto krizi přežila, přičemž došlo k novému definování vztahu ČSSD a ODS. Jaké to mělo příčiny a co vlastně znamenalo ono nově dohodnuté řešení nazývané Toleranční patent? Zvláštní pozornost si tady zaslouhuje po-

tenciálně největší důsledek patentu pro českou politiku, volební reforma pro sněmovní volby, která spolu s reformou ústavy mohla změnit nastavení české politiky.

Neopomenutelný efekt představovaly nejrůznější obavy vyvolané Opoziční smlouvou. Vedle už zmíněné Čtyřkoalice byl významným protismluvním aktérem prezident Václav Havel. Přes nezdar, který pro Havla uzavření Opoziční smlouvy znamenalo, se později v důležitých momentech, jako byla kosovská krize na jaře 1999 nebo spory o volební reformu, ukázal být schopným politickým hráčem.

Omezené plnění, a v některých velmi podstatných aspektech neplnění Tolerančního patentu, ani v pozdním období Opoziční smlouvy nezměnilo *status quo*. Co se za tím skrývalo a jak se obě smluvní strany a hlavně jejich lídři rozhodli vyrovnat s nepopularitou paktu? Nejlepším zrcadlem této schopnosti či neschopnosti je finální účtování ve volbách roku 2002.

Technologie moci a její používání

Při hodnocení Opoziční smlouvy je nutné rozlišovat *mezi* jejím politickým uspořádáním, tím, co české politice mohla přinést, a co ve skutečnosti po sobě zanechala. Je také potřebné shrnout hlavní příčiny špatného veřejného obrazu smlouvy, který trvá dodnes a je mnohem horší, než si zaslouží. Konečně je rozumné diferencovat mezi důsledky smlouvy a dědictvím let 1998–2002. Někdy obojí splývá, ne všechny důsledky těchto let ale nesou přímou pečeť paktu Zemana a Klause.

Označování Opoziční smlouvy za výkyv směrem k předlistopadovému režimu není na místě. O žádnou demokratickou deviaci se nejednalo. Přehnaná a jednostranná je i taberyovská demonizace Klause a Zemana jako klíčových „viníků“, kteří údajně „uvěřili své naprosté výjimečnosti“.²⁴ Přepjaté morální soudy vedou k ignoraci složitějšího pole, na kterém se smlouva zrodila a udržovala. Politických faktorů a momentů, jež Opoziční smlouvě vydláždily cestu, je vícero, zrekapitulujme alespoň ty nejdůležitější. Zaprvé to byly spory uvnitř Klausovy vlády, které ji po dlouhé agónii přivedly v listopadu 1997 k rozpadu. Tyto spory zásadně ovlivnily rozdílné priority a stav jednotlivých vládních stran, přičemž nejdestruktivnější bylo napětí mezi

občanskými demokraty a lidovci. Zadruhé svou roli sehrálo „Sarajevo“ a atmosféra, která se okolo něj vytvořila. Zvláště důležitý byl nedomyšlený postup dvou občanskodemokratických politiků Jana Rumla a Ivana Pilipa, konkrétně jejich veřejná výzva k odstoupení Václava Klause z funkce předsedy ODS v době jeho nepřítomnosti v Česku. Následná proklausovská emocionální vlna vzedmutá v ODS pomohla předsedovi strany přežít svou politickou smrt. Zatřetí má význam posarajevský sestup občanských demokratů do mentálního „bunkru obležení“. Tento „bunkr“ se zrodil v podmínkách krize ODS a utvářel ho pocit ohrožení a současně velká averze k lidovcům, Rumlově nové Unii svobody, ale i mnoha novinářům a vlivným intelektuálům. Po volbách roku 1998 to podpořilo ochotu ODS dohodnout se s ČSSD. Začtvrté se ukázalo, že Unie svobody není schopná převzít roli velké pravicové síly. Unionisté si také nedokázali vyjasnit, kým vlastně chtějí být. Zapáté Klaus a občanství demokraté, často se v minulosti střetávající s prezidentem, vnímali Havlovy aktivity a postoje kolem přelomu let 1997 a 1998 velmi negativně. Prezident byl z jejich pohledu jedním ze strůjců pádu Klausovy vlády a spojenec unionistů a lidovců. Přidružilo se k tomu napětí mezi Havlem a předsedou sociálních demokratů Milošem Zemanem. Mimo jiné to v době Opoziční smlouvy přispěje ke snaze omezit ústavní pravomoci prezidenta. Konečně, zašesté je zásadní výsledek voleb roku 1998. Volební zisky stran omezily možnou podobu vlády na několik variant, z nichž část byla pouze teoretická.

Svůj podíl na uzavření Opoziční smlouvy měly také vyjednávací chyby, kterých se po volbách roku 1998 dopustili unionističtí a lidovečtí politici. Unionisté neměli konzistentní strategii a politicky byli velmi nejednotní. Lidovci se pak jednostranně soustředili na jedinou variantu vyžadující vládní spojení sociálních demokratů a unionistů, navíc přecenili svou nepostradatelnost pro vládu. Někteří politici obou malých stran se mimo to příliš spoléhali na „pojistku“ či „záchrannou brzdu“ Hradu.

Opoziční smlouva nepředstavovala dobré politické řešení, ale při svém zrodu po volbách roku 1998 byla rozumnější než vytvoření většinové koaliční vlády, ať už ve variantě ČSSD, lidovci a unionisté nebo ODS,

lidovci a unionisté. Tyto většinové vlády by byly nevyhnutelně „podminované“ minulostí, ideologickou zařatostí a osobními averzemi. Osobní averze přitom působily nejenom mezi politiky napravo od středu, ale mimořádně intenzivní byli i mezi lídrem Milošem Zemanem a Janem Rumlem. Pokud by většinové řešení přes vzájemné bariéry přeci jen vzniklo, jednalo by se o nestabilní a patrně epizodické provizorium.

Sílu politických bariér bránících většinové vládě potvrdil první rok Opoziční smlouvy. V této době se současně ukázalo, že vládnout bez zajištění parlamentní většiny je velmi obtížné. Důsledkem bylo prohloubení paktu sociálních a občanských demokratů v Tolerančním patentu v lednu 2000. Do této nové dohody se politické uspořádání Opoziční smlouvy dá typově označit za menšinový kabinet s ochranou proti vyslovení nedůvěry, po jejím uzavření se k tomu přidalo zajištění vnější podpory vlády, z čehož klíčová byla pomoc při schvalování státních rozpočtů. Odměnou za toleranci, respektive později podporu získala ODS pojištění a programové koncese. Poměrně velká ideologická vzdálenost mezi oběma smluvními stranami nicméně způsobila, že Zemanova vláda hledala (a často nacházela) podporu v parlamentu při prosazování značné části své agendy i u jiných stran než u ODS.

Oba hlavní „otcové“ smlouvy a jejich strany se nepochybně chovali mocensky účelově. Avšak tento postup není v rozporu s podstatou demokratické politiky, která někdy na takových nesvatých aliancích stojí. Černobílé vidění světa vede k politickým porážkám. Politik v moderní demokracii by nepochybně měl *také* ovládat technologii moci. Stejně tak ale platí, že demokratická politika se nesmí redukovat *pouze* na tuto technologii. Zatvrzelé lpění Klausovy ODS na Opoziční smlouvě v době, kdy se její smysl vyčerpal a nový lídr ČSSD Vladimír Špidla se od ní už během roku 2001 distancoval, jasně ukazuje nebezpečí takového přístupu. Demokratická politika se nesmí obsahově vyprázdnit, jinak se stane nevěrohodnou a obrátí se proti svým tvůrcům. Podstatný je tak nejenom zisk politické moci či vlivu, ale i vědomí, že *politika má mít obsah a smysl*. Stejně tak se později těžko dělá „tlustá čára“ za minulými sliby, která by nepodkopala důvěru voličů. Každý politický aktér by měl myslet i na časem ne-

vyhnutelné skládání účtů. Dokladem podcenění této skutečnosti je porážka ODS ve volbách roku 2002.

Přehnané negativní stigma

Zabydlení ODS ve smlouvě pochopitelně přispělo ke stigmatizaci paktu. Avšak cejch v očích hlavního mediálně-intelektuálního proudu smlouva získala už při svém podpisu a přesvědčení kritiků o její špatnosti se během jejího trvání už „jen“ dále utvrzovalo. Velmi podstatná byla překvapivost uzavření paktu, která kontrastovala s mobilizační kampaní ODS roku 1998. Tento šok z uzavření paktu řada lidí nikdy nestrávila. Dále byla důležitá osobnost a povaha obou hlavních smluvních „otců“ a fakt, že v sobě měli z minulosti zakódovány silné averze vůči značné části mediálně-intelektuálního světa. Většina médií dále velmi „nevítala“ levicovou vládu, k čemuž se záhy přidružila Zemanova otevřená „válka s novináři“. Používat v souvislosti s žurnalisty výrazy jako pitomci, hnůj, či hyeny prostě muselo u dotyčných či přesněji dotčených vyvolávat protireakci. „Svérázný“ přístup obou stranických předáků k médiím a různým formám nesouhlasu se natrvalo podepsal na vnímání Opoziční smlouvy.

Při zamyšlení nad přehnaně negativním pohledem českého mediálního a intelektuálního hlavního proudu na pakt je dobré upozornit ještě na dvě další příčiny, kterých si všiml Andrew Roberts. Jednak na malou zkušenost Čechů s parlamentní demokracií vedoucí k mylným nálepkám o nestandardnosti smlouvy, jednak na vnímání politiky striktně morální optikou. Toto vnímání bylo podle Robertse mnohem silnější než v ostatních zemích bývalého komunistického bloku a pramenilo z povahy disentu před listopadem roku 1989, ve kterém byl enormně rozšířený odpor k politice využívající mocenské nástroje.²⁵

Nenaplněné cíle a nežádoucí důsledky

Hlavním obsahovým smyslem Opoziční smlouvy měly být změny v politickém systému země. Nejdůležitější změny představovaly reforma volebního systému a úprava ústavy, z čehož nejpodstatnější bylo postavení a pravomoci prezidenta. V případě hlavy státu do-

bovou představu ODS a ČSSD silně motivovala snaha „umensit“ stávajícího držitele těchto pravomocí, Václava Havla. Současně byl nicméně zřejmý problém určitých nejasností ústavního vymezení hlavy státu a některých pro parlamentní demokracii nezvykle silných prezidentských pravomocí. Návrh z dílny smluvních stran nebyl svými parametry zrovna ideální, ale mohl odstranit nebo alespoň výrazně snížit tření ve vztahu prezidenta a vlády, respektive prezidenta a stranických předáků.

Ústavní změně zabránila protismluvní mobilizace, která změnila poměr sil v horní komoře parlamentu. Patrně ale také bylo, že během doby Opoziční smlouvy klesal zájem Klause i Zemana na „umensnění“ prezidenta. Při (tehdy ještě) skoro posvátné auře obklopující hlavu státu se do budoucna pro oba jednalo o velmi zajímavou funkci. Po éře Opoziční smlouvy se už příznivá konstelace pro změnu prezidentských pravomocí nevytvoří, i když se takové úvahy budou často objevovat. Stejně jako za Havlova prezidentství je bude motivovat hlavně aktuální politická situace spojená s chováním stávající hlavy státu, ať už to bude Václav Klaus nebo Miloš Zeman. Časté „potýkání“ prezidenta s vládami a stranami se stane konstantou české politiky a významně ovlivní její fungování. Doba Opoziční smlouvy po sobě v tomto směru zanechala velký dluh.

Ještě důležitější z hlediska možných přínosů paktu je reforma volebního systému, která měla řešit problém rozdrobených koaličních vlád se slabým zázemím ve sněmovně. Toto téma na základě čerstvé zkušenosti Klausovy vlády před volbami roku 1998 nejvíce zmiňovali Rumlovi unionisté. V situaci, kdy aspirovali na roli velké strany, chtěli prosadit zavedení většinového volebního systému. Podobně v užitečnost většinového či „kombinovaného“ systému věřil prezident Havel, pro kterého to po roce 1989 bylo jedno z velkých témat. Prezidentova motivace pro tento krok se pojila s představou vytvoření příležitosti pro politické osobnosti. Možné „zašlápnutí“ či spíše „přišlápnutí“ politických trpaslíků, tedy malých stran, tak nebylo „vynálezem“ paktu Zemana a Klause.

Výsledek voleb roku 1998 a uzavření Opoziční smlouvy změnil preference některých aktérů. Strach z radikální změny poměrného volebního systému se vzápětí po uzavření smlouvy stane rozhodujícím

faktorem pro vytvoření Čtyřkoalice. Už na podzim roku 1998 při senátních volbách se čtyřkoaliční mobilizace poháněná odporem k Opoziční smlouvě ukáže voličsky poměrně účinná. Avšak strach není dobrým tmelem a ideologicky a osobnostně různorodá Čtyřkoalice většinu své energie v následujících letech spotřebovala na řešení vlastních vnitřních sporů. Šance na vytvoření nové velké formace byla promrhána.

Podoba radikální volební reformy se rodila pomalu. Ovlivňovala to nejistá a později chybějící ústavní většina smluvních stran v Senátu, spory, jak by reforma měla vypadat, a kolísavost zájmu sociálních i občanských demokratů. V ČSSD přitom reforma budila velký odpor. Parlamentní prosazování reformy během roku 2000 navíc provázelo zneklidňující klima silných slov o útoku na ústavu a demokracii z úst protismluvních politiků včetně prezidenta a tvrdé stranické disciplinování nesouhlasících sociálních demokratů. Posílilo to obavy reformu posuzujících ústavních soudců a tento politický part nakonec s jejich pomocí vyhrál prezident. (A také Čtyřkoalice, u které to ale současně přispělo k jejímu konci.) Při dobových dělicích liniích bylo Havlovo odmítnutí volební reformy politicky racionálním postojem. Paradoxem ovšem bylo, že parametry byla opozičně-smluvní reforma vlastně také určitým druhem „kombinovaného“ volebního systému, který Havel v minulosti preferoval.

Úpravy, které proběhly v době Opoziční smlouvy v poměrném volebním systému, jej udělaly horším, než jaký byl před rokem 1998. Diskriminační sčítací klauzule pro koalice a velmi rozdílná velikost volebních obvodů nebyly pro politickou soutěž šťastné. Dědictví let Opoziční smlouvy je tady ještě negativnější než u postavení prezidenta, kde alespoň zůstal zachován status quo. Nicméně neprosazení radikální volební reformy jde sotva připisovat Klausovi se Zemanem, kteří ji naopak podporovali.

Podobná příležitost pro radikální reformu volebního systému po éře Opoziční smlouvy už nikdy nenastane. Mezi roky 2002 a 2014 se vystřídá téměř desítka vlád včetně dvou úřednických. Vlády se budou měnit skoro jako na běžícím pásu a neustálé koaliční krize se stanou stereotypní součástí reality. Obraz rozhádané a nestabilní Klausovy vlády let 1996–1997 se po kon-

ci Opoziční smlouvy natrvalo vrátí do české politiky a zůstane její pevnou a neodmyslitelnou součástí.

Chronická vládní nestabilita nebyla ovšem jen důsledkem volebního systému, ale i dalších faktorů. V souvislosti s Opoziční smlouvou je nutné zmínit působení jejího přehnaně negativního vnímání a také vzpomínku na volební porážku ODS v roce 2002. Tyto faktory vyvolaly obavu a nechuť opakovat menšinové vládní uspořádání, které by některá opoziční strana podporovala nebo alespoň tolerovala. Jasně se to ukázalo po patovém výsledku voleb roku 2006, kdy následovalo déle než půlroční (!) dohadování o nové vládní sestavě. Příznak Opoziční smlouvy brzdil nalezení politického řešení, i když příčin vleklého politického patu samozřejmě bylo více.

Nakonec prosazené politické řešení založené na „obrácení“ několika sociálně-demokratických poslanců (Miloš Melčák, Michal Pohanka, později Evžen Snitílý a Petr Wolf) sice vládě Mirka Topolánka zajistí nepevnou parlamentní většinu a dvouleté politické přežívání, avšak negativní dopady na vnímání politiky, které vyplynou ze spekulací o motivech „obrácených“ sociálních demokratů či o způsobech jejich „přesvědčení“, budou enormní.

Podobně problematické doplňování vládních řad při těsném poměru sil v parlamentu bylo mimochodem použito už za předchozího vládnutí ČSSD, Unie svobody a lidovců. Unionisté oslabení poslaneckými odchody tak například „kooptovali“ bývalého občanského demokrata Petra Kotta, kterého jeho strana vyloučila kvůli opilství. Vládní „model“ bez vlastní parlamentní většiny, který sází na podporu „obrácených“ poslanců, zamoří českou politiku různými podezřeními a stane se jednou z příčin její diskreditace. Otázka je, zda Opoziční smlouva opravdu představovala horší řešení než tento zvláštní „přeběhlický“ způsob zajišťování potřebných poslaneckých hlasů.

Diskreditace politiky v éře vládní nestability

Diskreditaci politiky v období následujícím po Opoziční smlouvě dále silně ovlivní, že se vládnutí v nestabilním prostředí stane málo produktivní a nejistou činností. Značnou část energie politiků bude pohlco-

vat snaha přežít v úřadu a přizpůsobování neustále se měnící situaci. Dlouhodobější koncepční úvahy se většinou dostanou zcela za horizont uvažování politické třídy. Programové koncepce stran se v podmínkách politicky pestrých vládních koalic zdeformují v kompromisy, kterým někdy nebudou rozumět ani vlastní straníci, natož voliči. Vzhledem k epizodičnosti řady vlád navíc dohodnutá řešení někdy ani nedostanou šanci být prosazena. Politika se obsahově dost vyprázdní, a stane se značně frustrující profesí, protože jen málokdy uspokojí očekávání voličů. Znechucení části veřejnosti politikou, patrně již v době Opoziční smlouvy, se ještě prohloubí. Reputace ministrů a poslanců v očích veřejnosti se během dekády následující po konci smlouvy sníží na úroveň uklízečky.²⁶ Chuť lidí věnovat se tak negativně nahlížené profesi se vytratí, což se velmi projeví na kvalitě celé politické třídy.

Souběžně se prohloubí jev rýsující se už od závěru devadesátých let a asi nejlépe patrný na volební kampani sociální demokracie v roce 2002. Stoupající apatii a deziluzi voličů dokáže mnohdy prolomit jen transformace politiky v zábavu a estrádu. Obsahově a osobnostně se vyprazdňující česká politika tak začne bez velké nadsázky připomínat jakousi novou reality show pro diváky-voliče. Budou v ní vystupovat politici-baviči jako romantičtí milovníci, alfa samci či starostliví otcové. Média, nejenom bulvární, jejich city a emocemi naplněné příběhy náležitě ocení. Česko vkročilo do světa, který politologický klasik Giovanni Sartori příznačně nazývá videopolitikou.²⁷

Účinná systémová stabilizace politiky v době Opoziční smlouvy by tento negativní trend mohla zabrzdit či alespoň zmínit. Vládní stabilita samozřejmě není všespásná, ale určitě by prospěla čitelnějšímu a předvídatelnějšímu politickému prostředí, stejně jako jasnější odpovědnosti aktérů za jejich rozhodnutí.

Korupční mýtus a ekonomizace politiky

Důležitou součástí argumentace kritiků Opoziční smlouvy je tvrzení o růstu korupce neboli „rozkvetení divokého durmanu“, jak to poeticky nazval jeden z tvrdých odsudků zmíněných v úvodu tohoto textu. Při dokládání tohoto „rozkvětu“ se kritici smlouvy zpra-

vidla odvolávají na Index vnímání korupce vydávaný organizací Transparency International. Podle barvitých mediálních hodnocení se situace během smlouvy měla rok od roku zhoršovat. Například jeden článek z léta roku 2000 uváděl, že Česko se v pořadí zemí stále propadá a mírou korupce kleslo „mezi Peru a Bělorusko“, čímž se mělo vzdálit většině ostatních středoevropských zemí.²⁸ Kritici ovšem zapomínali dodat, že Transparency International každý rok zvyšovala počet hodnocených zemí. V roce 1998 jich bylo osmdesát pět, o čtyři roky později už přes sto, což zmíněná srovnání hodně problematizuje. Hlavně ale šlo o index *vnímání* korupce v dané zemi a nikoliv jejího reálného rozsahu. Analýzy založené na dotazování firem ohledně takzvané úplatkové daně, tedy jakýchsi neoficiálních plateb veřejným činitelům (nejenom vládním politikům) dokládají spíše pokles korupce během Opoziční smlouvy. Pravděpodobně se to dá vysvětlit mnohem menším rozsahem privatizace oproti první polovině devadesátých let, kdy korupční příležitosti byly větší. Měření úplatkové daně dále ukazují, že česká situace na přelomu století se oproti ostatním „postkomunistickým“ zemím střední Evropy významněji nelišila.²⁹

Tvrzení o korupčnosti Opoziční smlouvy stojí na pocitech ovlivněných mnohem intenzivnější veřejnou debatou o korupci, než jaká probíhala v první polovině devadesátých let. Dojem vládní korupčnosti ovlivňovaly také četné skandály spojené se Zemanem a jeho vládou. Mnohé z nich, jako „Olovo“ pojmenované podle materiálu, který měl diskreditovat Zemanovu vnitrostranickou kritičku Petru Buzkovou, nebo zametání některých neuvážených premiérových výroků, ale měly jiné než korupční pozadí. Svou roli samozřejmě sehrálo i převažující negativní nahlížení paktu a postavy Zemanova hlavního poradce a intima Miroslava Šloufa jako živého a působivého symbolu v samotném centru vládní moci. Předchozí období někoho takového v podobné pozici postrádalo. Tím nemá být v žádném případě korupce v době Opoziční smlouvy bagatelizována. Avšak nedá se hodnověrně tvrdit, že byla větší než v letech před paktem.

V souvislosti s dobou Opoziční smlouvy je nutné zhodnotit ještě jeden jev, a to *ekonomizaci politiky*, která je těžko změřitelná nějakým indexem. Podstatou jde

o úzké a nezdravé propojování a někdy přímo srůstání ekonomických a politických rolí. Přístup k politické moci nebo možnost uplatňovat politický vliv mohou být využity k těžbě ekonomického zisku. Doba Opoziční smlouvy ukázala, že jde o významný faktor ovlivňující politiku. Nejlépe to bylo vidět po vyhlášení nucené správy nad Investiční a poštovní bankou (IPB) a jejím rychlém odprodeji ČSOB, které ostře rozdělilo nejenom ČSSD a ODS, ale i Čtyřkoalici. Průvodní komentáře z úst politiků (Klaus) o „výhře jedné velké finanční a mocenské skupiny“ dobře naznačují podezření ohledně vazeb a vlivů spojených s touto záležitostí.³⁰

Ke srůstání politiky s byznysem a někdy přímo podivným polokriminálním příšeřím přispělo i vytvoření krajů, které spadalo do doby Opoziční smlouvy, ovšem nebylo jejím důsledkem. Místním politikům poskytly kraje na centru nezávislou základnu se značnými zdroji a možnostmi, což se týkalo i evropských fondů. Spolu s personální „vyhublostí“ stran, jež v regionech někdy připomínaly spíše jakési „kluby několika kamarádů“, vzniklo prostředí nahrávající preferování specifických „zájmů“. Takzvaní straničtí kmotři nebyli nic jiného než vlivní strániči v regionech, pro které není podstatná celostátní politika, ale právě uspokojování těchto „zájmů“.³¹

Ekonomizace stejně jako obsahové a personální vyprazdňování poškodily obraz politiky v očích veřejnosti. Je faktem, že v letech Opoziční smlouvy, a patrně i díky ní, se už předtím klíčící ekonomizace politiky významně prohloubila. Avšak je také (těžko zodpověditelnou) otázkou, zda by se toto prohloubení neodehrálo i bez paktu, jen v poněkud jiné formě. Léta pozdější totiž přinesou ekonomizaci politiky mnohem větších rozměrů, a to při existenci většinových koaličních vlád. Své vládní zastoupení (Věci veřejné) bude mít bezpečnostní agentura, a stejně tak se součástí exekutivy stane strana jednoho z nejvýznamnějších podnikatelů v zemi (Andrej Babiš a ANO), přičemž bude mít v rukou klíčový hospodářský resort, ministerstvo financí.

Barbarizace české politiky

Opoziční smlouva představuje předěl v české politopadové politice. Většinu devadesátých let vyplňoval duch důvěry v politiku a její chápání jako nástroje

společenské změny. Přitahovalo to zajímavé lidi a tato profese byla chápána jako seriózní a užitečná. Proto je odůvodněné hovořit o *éře nevinnosti*, byť toto označení možná zní nadneseně. I v této době se samozřejmě odehrávaly někdy velmi divoké politické půtky a objevovaly se nejrůznější aféry. Avšak *Zeitgeist* byl vůči politice pozitivní a optimistický.

V důvěře veřejnosti v politiku a politiky byl velký díl naivity a přehnaných očekávání. Realita závěru devadesátých let, kterou provázely ekonomické problémy, bouřlivý a emocemi přesycený rozpad Klausovy vlády a skandály kolem financování stran, tuto důvěru v politiku narušila. Dlouhé čtyři roky Opoziční smlouvy znamenaly ještě větší ránu, která otřásla zejména důvěrou společenských vrstev podporujících občanskou pravici. Lukáš Linek tuto situaci trefně připodobňuje ke „zrazení snu“.³² Kyvadlo veřejné důvěry v politiku se vychýlilo do opačné polohy a důvěra se už nikdy nevrátila na hodnoty alespoň se blížící těm z éry nevinnosti. Značnou měrou se na tom ovšem podepsala dlouhodobá diskreditace české politiky, kterou by systémové politické reformy v době Opoziční smlouvy patrně mohly alespoň zabrzdit. V tomto smyslu představovala smlouva nikoliv hrozbu demokracii ale *nevyužitou šanci*.

Na misku vah hodnocení paktu je dobré položit i argument čtyř let relativní politické stability, které smlouva zajistila a jež někteří její zastánci zdůrazňují. Stopa těchto let v historické paměti mnoha Čechů není zanedbatelná a někdy je zjevně pozitivní navzdory negativnímu obrazu paktu. Nejlépe to jde doložit na Miloši Zemanovi. K nejdůležitějším faktorům, které Zemanovi zajistily vítězství v přímé prezidentské volbě v roce 2013, patřila vzpomínka na jeho premiérství přetrvávající v paměti řady jeho voličů.³³ V této souvislosti je třeba zmínit, že jeho vládu lze hodnotit různě. Někdo ji může pozitivně oceňovat jako kabinet, jenž zemi vyvedl z hospodářské recese, ale stejně tak ji mnozí mohou obviňovat z neefektivního mrhání veřejnými prostředky na záchranu nezachránitelných podniků. Toto velmi subjektivní zvažování možných pro a proti si ale autor tohoto textu dovoluje ponechat na úvaze a politických sympatiích čtenáře. Čtyři roky politické stability jsou v každém případě svou povahou

pouze dílčí a z povahy věci omezený argument. Podstatnější je, že zacyklená česká politika vyžadovala řešení, která se nedostavila, naopak se odehrálo významné prohloubení jejích problémů.

Jedním ze zásadních dlouhodobých důsledků doby Opoziční smlouvy byl pokles kvality politické třídy. Zajímavých politiků začalo ubývat a nezdravou převažující normou se stalo „žití z politiky“ zbavené jakéhokoliv étosu a politické vize. V kombinaci se znechucením mnoha lidí politikou to vedlo k tristní situaci. Léta po Opoziční smlouvě se tak dají označit nejenom za éru politické nestability nebo neustálého politického přešlapování, ale i za éru *zplanění a barbarizace politiky*. Dědictví let 1998 až 2002 na tom má značný podíl, ačkoliv mnohdy se nejednalo o důsledek paktu Klause a Zemana.

Poznámky:

¹ Václav Havel: *Prostím stručně*. Praha 2006, s. 150.

² Miloš Zeman: *Jak jsem se mylil v politice*. Praha 2005, s. 180–181.

³ Petr Hájek: *Václav Klaus narovinu. Hovory V. K. s Petrem Hájkem nejen o tom, co bylo, je a bude*. Praha 2001, s. 298.

⁴ „Zvolme prezidenta, který spojuje, ne rozděluje“, *Hospodářské noviny*, 11. 1. 2013, „Opoziční smlouva byla politický kartel“, *Lidové noviny*, 21. 1. 2013, „Kamenování“, *Právo*, 16. 1. 2013.

⁵ Michal Klíma: „Skrytá tichá velká koalice“, *Politologický časopis*, roč. 6, č. 2, 1999, s. 173–175.

⁶ Pavel Šaradín: „ČSSD a ODS: vztah koaliční“, *Listy*, roč. 31, č. 3, 2001, s. 11–14.

⁷ „ČSSD a ODS tvoří zjevnou koalici“, *MF Dnes*, 31. 1. 2000, s. 6.

⁸ Jiří Pehe: 1999. „Rok nehybnosti“, *Nová Přítomnost*, č. 12, 1999 a Jiří Pehe: „Prospěla takzvaná opoziční smlouva české demokracii?“, *Literární noviny*, 20. 5. 2002; obojí dostupné na www.pehe.cz (cit. 1. 6. 2014). Své argumenty Pehe později shrnul knižně v *Klaus. Portrét politika ve dvaceti obrazech*. Praha 2010, zejména s. 118.

⁹ Erik Tabery: *Vládeme, neruší. Opoziční smlouva a její dědictví*. Praha 2006, s. 9.

¹⁰ Miroslav Novák: „Relevance malých stran v demokracii. Od obecného rámce k české smlouvě o stabilním prostředí“, *Politologická revue*, roč. 5, č. 2, 1999, s. 66.

¹¹ Miroslav Novák: „Typy vlád a jejich utváření: ČR v komparativní perspektivě“. In Miroslav Novák a Tomáš Lebeda a kol.: *Volební a stranické systémy*. Dobrá Voda 2004, s. 332–333.

¹² Petr Fiala a František Mikš: „ODS a opoziční smlouva“. In Stanislav Balík a kol.: *Občanská demokratická strana a česká politika*. Brno 2006, s. 62.

¹³ Miroslav Novák: „Relevance...“, c. d. a Petr Fiala: „Opoziční smlouva a strategie politických stran“, *Proglas*, roč. 9, č. 7, 1998,

s. 2–3, Petr Fiala a František Mikš: „Opoziční smlouva: pokus o předběžnou bilanci“, *Proglas*, roč. 10, č. 9, 1999, s. 1–3.

¹⁴ Petr Fiala a František Mikš: „ODS a...“, c. d., s. 62–63.

¹⁵ Václav Žák: „Opoziční smlouva a nulová tolerance“, *Listy*, roč. 39, č. 4, 2009, on-line verze.

¹⁶ Václav Žák: „Menšinová vláda a politická teorie“, *Listy*, roč. 31, č. 3, 2001, s. 18.

¹⁷ Václav Žák: „Opoziční smlouva...“, c. d.

¹⁸ Csaba Nikolenyi: „Coordination problem and grand coalition: the puzzle of the government formative game in the Czech Republic, 1998“, *Communist and Post-Communist Studies*, Vol. 36, No. 3, 2003, s. 341.

¹⁹ Andrew Roberts: „Demythologising the Czech Opposition Agreement“, *Europe-Asia Studies*, Vol. 55, No. 8, 2003, s. 1296.

²⁰ Tamtéž, s. 1297.

²¹ Steven Saxonberg: *The Czech Republic before the new millennium: politics, parties and gender*. New York 2003, s. 34.

²² Tim Bale a Torbjörn Bergman: „Captive No Longer, but Servants Still? Contract Parliamentarism and the New Minority Governance in Sweden and New Zealand“, *Government and Opposition*, Vol. 41, No. 3, 2006, s. 424.

²³ Jednobarevnou menšinovou vládou byl i první kabinet Mirka Topolánka vytvořený po volbách roku 2006. V historii české politiky ale díky své krátké existenci nezanechal téměř žádnou stopu.

²⁴ Erik Tabery: *Vládeme, ...*, c. d., s. 289.

²⁵ Andrew Roberts: „Demythologising...“, c. d., s. 1296–1297.

²⁶ CVVM, „Prestiž povolání“, 3. září 2013. Zmíněný výzkum ukazoval, že prestiž ministra byla v létě 2013 mírně nad úrovní uklízečky, u poslance byla naopak pod ní a z 25 hodnocených profesí vůbec nejnižší.

²⁷ Giovanni Sartori: *Srovnávací ústavní inženýrství*. Praha 2001, s. 154–156. Pro zachycení některých trendů a jejich bližší přiblížení Denisa Kasl Kollmanová: *Zveřejněné soukromí*. Brno 2012.

²⁸ „Úplatky se u nás berou stále více“, *Respekt*, 14. 9. 2000.

²⁹ Jednalo se o výzkumy organizované EBRD. Podrobněji k datům a jejich interpretaci Libor Židek: *Transformace české ekonomiky*. Praha 2006, s. 255–257.

³⁰ „Klaus torpěduje prodej IPB nefér argumenty“, *MF Dnes* 24. 6. 2000, s. 2.

³¹ Vít Hloušek a Lubomír Kopeček: „Krise české politiky: Odejde zlo s politickými stranami?“ In Michal Kubát, Tomáš Lebeda a kol.: *O komparativní politologii a současné české politice*. Praha 2014.

³² Lukáš Linek: *Zrazení snu? Struktura a dynamika postojů k politickému režimu a jeho institucím a jejich důsledků*. Praha 2010.

³³ Srovnaj Otto Eibl a Vlastimil Havlík: „Profil voličů“. In Jakub Šedo a kol.: *České prezidentské volby v roce 2013*. Brno 2013, s. 191–226.

Článek je upravenou verzí vybraných pasáží z autorovy knihy *Deformace demokracie? Opoziční smlouva a česká politika 1998–2002*, která vyjde začátkem roku 2015 v nakladatelství Barrister & Principal.

Lubomír Kopeček, politolog, působí na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity.

Putin: Hodina pravdy

FRANÇOISE THOMOVÁ

Události, k nimž dochází na Ukrajině, a nevyhnutelná konfrontace, již vyvolaly mezi Ruskem Vladimira Putina a Západem, nás vybízí k tomu, abychom se znovu vrátili k osobnosti ruského autokrata a k režimu, který nastolil. Françoise Thomová vychází z plánu, který Putin formuloval už na konci dvacátého století. Ukazuje, že v prvním období těžil z mimořádných triumfů v ruce a možná i z výjimečné šance, že si o něm Západ dělal velké iluze. Nyní však nastal čas obratu, a ten odhaluje nejhorší vady tamějšího systému, především potupnou a podlou vládu lži. Z toho plyne, že když v Moskvě triumfuje lež, uhodila pro nás v Evropě hodina pravdy.

„Bohatství neplyne z toho, že přepadneme statky druhých, ale v tom, že dokážeme své vlastní statky zhodnocovat.“

TALLEYRAND v roce 1792

Starý plán

Když se Vladimir Putin v roce 1999 dostal k moci, jeho hlavním cílem se stalo vrátit Rusko zpět na úroveň velmoci a zrušit následky rozpadu SSSR ve všech oblastech, v zahraniční i v domácí politice. První etapou tohoto plánu byla obnova hegemonie Moskvy v někdejší sovětském prostoru a rekonstrukce impéria ovládaného Ruskem. Historik Timothy Garton Ash zažil v roce 1994 u kulatého stolu organizovaného v Petrohradu velké překvapení, neboť vyslechl řeč tehdy neznámého spolupracovníka primátora Sobčaka Vladimira Putina. Ten v ní rozvíjel myšlenku, že Rusko se vzdalo „rozsáhlých území“ v postsovětských státech včetně oblastí, „jež historicky vždy patřily k Rusku“, a že nemůže zůstat lhostejný k osudu „dvaceti pěti milionů Rusů“, kteří se nyní nacházejí za jeho hranicemi. Svět musí respektovat zájmy ruského státu a „ruského lidu jakožto velkého národa“. ¹ Politika reintegrace bývalého sovětského prostoru vznikla v prostředí *siloviků*, kteří už za Jelcina vytvořili v Podněstří, v Jižní Osetii a v Abcházii enklávy, kde měli vše pod přímou kontrolou. Tyto základy měly sloužit jako opěrné body, které by jednoho

dne umožnily ruský návrat na ztracená území. Revizionismus tvořící základní osu kremelské politiky se tak rýsoval už v jelcinovském období. Už 7. května 1999 přijala Duma zákon, který formuloval oficiální politiku týkající se Rusů v zahraničí. Podle znění tohoto zákona může Rusko poskytovat svým krajanům prostředky potřebné k nastolení místních vlád.² Duma 1. prosince roku 1999 v prvním čtení přijala návrh zákona nazvaného „Podmínky pro připojení k Ruské federaci a pro vytvoření nového územního uspořádání uvnitř Federace“. Tento zákon upravuje nejen rozdělení „subjektů“ Federace, ale také případné včlenění cizích států nebo území příslušejících k cizím státům do Federace (článek 4).³ Doktrína o ruské bezpečnosti přijatá v roce 2000 hovoří o „podpoře práv Rusů v zahraničí pomocí politických, hospodářských a jiných prostředků“. V tomto smyslu nedělá Putinova politika nic jiného, než že prodlužuje a rozšiřuje skryté tendence, jež působily už v počátcích Jelcinovy éry. Putin zavádí nové postupy pouze uvnitř jím nastolené vazby mezi hypercentralizovanou autoritativní mocí Ruské federace a uskutečňováním plánu imperiální expanze. Podmínkou *sine qua non* opětného dobytí eurasijského prostoru je v jeho duchu konec otevřené politiky v Rusku.

Z této základní volby se v putinovském Rusku odvíjí vše další. V ideologické oblasti se tak prosazuje rehabilitace sovětismu, nebo dokonce stalinismu. Totéž platí i o prioritě přikládané energetické zbraně, již je

ropa a plyn a jež slouží dvěma záměrům: podřídit si „blízké zahraničí“ a neutralizovat země Západu. Kreml správně předvídá, že kříšení velkého impéria vyvolá na Západě odpor. Z toho plyne druhý velký plán putinovského Ruska, a tím je „schröderizace“ evropských elit. Putin velice dobře chápe, že prodej ropy a plynu mu umožní vytvořit si v evropských zemích silnou lobby. V Moskvě počítají s tím, že když budou tyto země připoutány k Rusku stále spleťtější sítí plynovodů a ropovodů a když budou provázány s velkými národními skupinami úzce napojenými na ruské zájmy, přestanou se na mezinárodní scéně pohybovat zcela svobodně a všechna případná opatření nepřátelská vůči Moskvě se tím zablokují. Ale za tímto účelem musí ruský stát ovládat podniky vyvážející základní suroviny: z toho vyplynulo nové znárodnování velkých ruských společností a podřízenost oligarchů, na které Putin začal pracovat hned od počátku svého prvního mandátu. V roce 2005 po podpisu smlouvy s Německem o výstavbě plynovodu *North Stream* (Severní proud) se Rusko vidělo jako energetická supervelmoc uzavírající plynové kohoutky nepodřízeným zemím a nutící jiné země k tomu, aby mu odevzdávaly stále větší díl své suverenity výměnou za slevu na svých účtenkách za plyn.

Počínaje roky 2008–2009 si ruský režim po americkém úspěchu s těžbou břidlicového plynu uvědomil, že k tomu, aby prosadil svoji nadvládu nad evropským kontinentem, mu nebude stačit energetická převaha. Rozhodl se posílit svoji vojenskou výzbroj, jejíž nedostatky se jasně projevíly během rusko-gruzínské války. Rusko vynaložilo mimořádné úsilí, aby se znovu a kvalitněji vyzbrojilo. K uskutečnění zbrojního programu ovšem potřebovalo Západ. Putin se proto rozhodl nechat vystoupit do popředí svého dubléra Medveděva a pověřil ho tím, aby na Západ udělal dojem liberálním vrkáním. Západ se velice ochotně zapojil do velké věci „modernizace“ Ruska, přitom však šlo jen o modernizaci jeho vojenského potenciálu.

Mimořádná šance

Během celého tohoto období byl Putin zahrnut přízní přímo faustovské štěstěny. Mohl těžit z fantastické-

ho souběhu okolností. V prvé řadě teroristické útoky z 11. září 2001 zatáhly Spojené státy do konfliktů v Afghánistánu a v Iráku, které neměly žádné východisko, pouze je vzdálily Evropě. Moskva mohla vydělavat na závratně stoupajících cenách plynu, které jí poskytly prostředky pro její politiku. K tomu se přidalo ochromení Evropské unie spojené s neúspěchem návrhu Evropské ústavy. A konečně počínaje rokem 2007 zažily Spojené státy a Evropa šok z dramatické hospodářské krize, která Rusku přihrála nečekané příležitosti a umožnila mu doufat v rozpad Evropské unie a v citelné narušení euroatlantické vazby. A nesmíme zapomenout ještě na jednu zcela mimořádně příznivou okolnost – na prostřednost politické třídy ve všech demokratických zemích. Ta byla natolik zoufalá, že někteří Evropané nabyli postupně dojmu, že v Putinovi lze spatřovat skutečného *leadera*, jenž se výrazně liší od bezbarvých úředníků spravujících západní svět.

Gruzínská krize z roku 2008 jako by přímo názorně potvrdila úspěch putinovské politiky. Ruské vyděračství přimělo Evropany – zejména Francii a Německo – k zablokování sbližování mezi Ukrajinou, Gruzii a NATO. Vojenské přepadení Gruzie v srpnu 2008 nevyvolalo na Západě žádnou reakci. Po této první ruské agresi se evropské země naopak vrhly do vojenské spolupráce s Moskvou, což bylo v očích kremelských vládců skvělé hned dvojím způsobem: tato spolupráce v prvé řadě umožnila získat technologie nezbytné pro zvýšení úrovně ruské výzbroje a následně také usnadnila infiltrovat evropské vojenské prostředí, zejména francouzské, s perspektivou, že bude možné úspěšně paralyzovat NATO v případě jeho střetu s Ruskem.

Je jisté, že hospodářská krize z roku 2009 Putinovým systémem otřásla. Ale vyvážily ji v očích Kremlu její pozitivní dopady. Především oslabil prozápadní skupiny v někdejší sovětském prostoru a venku posílila mafiánské klany orientované na Rusko. Za Obamova prezidentství se Spojené státy přestaly o Evropu zajímat a věnovaly se svým vnitřním problémům. Putin se rozhodl využít situaci a bleskově uskutečnit svůj velký cíl, jímž bylo vytvoření Eurasijské unie. V lednu 2010 dosáhl mimořádného úspěchu na Ukrajině: prezidentem byl zvolen jeho oblíbenec, někdejší recidivist Viktor Janukovyč. Od roku 2010 do Janukovyčova

pádu v únoru 2014 se Rusko snažilo ukrajinský stát postupně pohltit, rozkládalo jeho armádu, tajné služby, policii i jeho ekonomiku (s výjimkou průmyslu pracujícího pro ruský vojenskoprůmyslový komplex). Na nejvyšších místech státní správy byly všechny významné složky infiltrovány ruskými agenty nebo jimi byly dokonce řízeny na dálku. V létě 2012 se Duma usnesla vytvořit Eurasijskou hospodářskou unii, která měla vzniknout v roce 2015 a opírat se o „krajany“ v „blízkém zahraničí“, tedy o to, čemu se dnes říká „ruský svět“. Bylo rozhodnuto, že je třeba „posílit ochranu“ Rusů v zahraničí. „Tmelem“ budoucí Eurasijské unie se má stát ruština. Podle jednoho poslance Dumy je třeba „vytvořit silný ruský svět v zájmu posílení postavení Ruska na naší planetě“. Vzniklo hnutí s nabubřelým názvem „Naší vlastí je Eurasijská unie“. Jeho posláním je organizovat Rusy z Moldávie, Podněstří, Kazachstánu, Ukrajiny a Běloruska, a tak „realizovat záměry definované prezidentem Putinem“. Hnutí má rozhodnou podporu patriarchy Kirilla. Pobocky „ruského světa“ se otvírají v četných městech na Ukrajině. Jejich vznik podporuje silně proruský ministr školství Dmytro Tabačnyk. Postupné upřednostňování podvrtných akcí lze nepochybně vysvětlit tím, že Moskva přestává věřit v ekonomickou přitažlivost Eurasijské unie. Jestliže v roce 2011 celkový objem výměny uvnitř Eurasijské hospodářské unie vzrostl ve srovnání s rokem 2010 o 30 procent, v roce 2012 už nárůst nepřekročil 7,5 procenta.

Na konci roku 2013 mohl Kreml slavit své úspěchy. Ve vnitropolitické sféře má Putin pocit, že srazil hřebínek elitám, které si začaly moc vyskakovat, patrně povzbuzeny druhým Medveděvovým mandátem a skupinami zaměřenými proti jeho režimu. Politiku let 2012–2013, kterou v Rusku označili jako „černou revoluci prezidenta Putina“, lze skutečně chápat jako kampaň, jejímž cílem bylo oslabit elity a učinit je naprosto závislými na moci tím, že budou přinuceny přerušit všechny kontakty s hanebným Západem. Znovuzvolený prezident jim začal dávat na srozuměnou, že se bez nich může dokonale obejít, opřel se o vnitřní Rusko a o individua jako Igor Cholmanskich, kterého Putin jmenoval svým zplnomocněncem pro Ural. Tento někdejší dílovedoucí z jedné továrny v tamní oblas-

ti v prosinci roku 2013 navrhl, že se vydá do Moskvy, aby se tam „popral“ s opozičníky. Víc už nebylo třeba, Putin mu hned nabídl bleskovou kariéru. Signál byl jasný: prezident možná nemá podporu „měšťáků“ zkorumpovaných Západem, ale vnitřní Rusko stojí v jednolitém bloku za ním.

Putin se už dlouho obával, že se jeho čekistické jádro nakazí ekonomickými zájmy. Sekta *siloviků*, která vylétla na vrchol v Putinových stopách a vytvořila kostru jeho režimu, skutečně ztratila ducha jednoty, neboť ji rozdělilo zavlité přetahování o kontrolu nad zdroji – a to až do té míry, že se Viktor Čemezov, jeden z petěrburských čekistů blízkých Putinovi, od roku 2007 strachoval o další osud jeho korporace: „Ten, kdo v sobě objevil povolání pro obchod, nás musí opustit. Nelze být vojákem a zároveň obchodníkem... Nemůžeme vojáky nutit, aby se stali obchodníky.“⁵ Putin v první řeči k národu po svém znovuzvolení 12. prosince 2012 odhalil neblahé působení „zahraničních agentů“ a vyslovil naléhavé přání, aby se v Rusku objevil „vlastenecký“ byznys. Oznámil také zavedení daně na velké majetky a svůj záměr učinit konec „offshorizaci“ ruské ekonomiky, tj. přesunu výroby do zahraničí. Kampaň „znárodnění“ elit nezůstala prázdným heslem. V lednu roku 2013 byl přijat zákon zakazující rodinám vysokých funkcionářů vlastnit v cizině bankovní konta, akcie a státní pokladniční poukázky; muselo být přiznáno pozemkové vlastnictví a příjmy musely mít ověření, že byly získány oprávněně – což pro mnoho Rusů znamenalo ránu, neboť shromažďovali peníze právě s cílem usadit se v cizině. Široká kampaň proti korupci zahájená v listopadu 2012 sledovala stejný cíl. Putin tím chtěl naznačit, že nikdo není nedotknutelný. S velkou publicitou byl například odstraněn ministr obrany Anatolij Serďukov.

Ideologický obrat režimu k autoritářskému konzervatismu v letech 2012–2013 se ubírá stejným směrem: jde o nahrazení starých, příliš kosmopolitních elit archaičtější skupinou, prodchnutou ideologií slavjanofilů snících o Alexandru III. a o „spojení slovanských zemí“. Stejně jako v Stalinově době prozrazuje „boj proti kosmopolitismu“ vůli Kremlu provádět čistky. Tento vývoj vyvolává nervozitu mezi byznysmeny, kteří se zajímají o budoucnost Putinova režimu a také o budoucnost

svého jmění. Jejich nejistota, pokud jde o záměry „národního *leadera*“, je nutí stupňovat bezuzdný patriotismus, který se den co den line z televize.

Na podzim 2013 se zdálo, že budoucnost je stejně povzbudivá i v oblasti zahraniční politiky. Snowdenova aféra, kterou ruská propagandistická mašinérie dokonale využila, vnesla velkou nedůvěru mezi Spojené státy a evropské státníky. Ruský prezident znovu odhalil americkou slabost, když Obamu odradil od zásahu v Sýrii výměnou za zničení chemického arzenálu Bašára al-Assada pod mezinárodní kontrolou. Gazprom se v roce 2013 dokázal zmocnit 30 procent evropského trhu s plynem a zvýšil svůj vývoz do Německa o 21 procent.⁶ Ale především po setkání Janukovyče s Putinem v Soči ukrajinská vláda náhle 21. listopadu 2013 zrušila asociační dohody s Evropskou unií těsně před jejich uzavřením a znovu nastartovala ekonomické vztahy s Moskvou, nalákaná příslibem pomoci ve výši patnáct miliard dolarů. Zdálo se, že Ukrajina se rozhodla pro Eurasijskou unii a že se k Evropě otočila zády. Putin si s předstihem svůj triumf vychutnával na zimní olympiádě v Soči.

Čas temných stránek

Kolo štěstí se však točí dál. Poté, co měl úžasně velké štěstí, zažil Putin náhle ze dne na den smůlu stejně neuvěřitelnou jako ona klika, kterou měl předtím. Podobně jako diktátoři před ním, získal okamžitě dojem, že se proti němu všichni spikli. A v první řadě ekonomika. Růst snížený v roce 2012 na 3,4 desítiny procenta, klesl v roce 2013 na pouhé 1,4 procenta, a to i přes zvýšené ceny ropy a plynu – zatímco on ve volební kampani sliboval růst přinejmenším o 6 procent za každý rok. Počínaje červnem 2012 průmyslová výroba v Rusku poprvé od roku 2009 poklesla. Během prvního čtvrtletí roku 2013 skončilo 300 000 malých podniků. Uvnitř ruské vlády propuká panika.

A co hůř, Janukovyčův pád a jeho nahrazení proevropskou skupinou zasáhly Putinovy nejvlastnější záměry přímo na komoru. Tyto události ukázaly především meze „schröderizace“: Janukovyč padl i přes patnáct miliard dolarů slíbených Moskvou. Putin byl

spolu se svým čekistickým klanem přesvědčen, že na Ukrajině a jinde v Evropě stačí mít pod kontrolou rozhodující činitele tím, že se jim sníží nebo zvýší cena. Skutečnost, že se objevilo veřejné mínění nezmanipulované kremelskými sítěmi, byla chápána a prožívána jako nesnesitelná urážka. A co hůř, odpadnutí Ukrajiny zpochybnilo celou slavnou Eurasijskou unii, na níž Putin a jeho nejbližší pracovali patnáct let. Celá trpělivá snaha o infiltraci a destrukci ukrajinského státu směřovala k debaklu.

Putin však není zvyklý prohrávat. Od této chvíle ho ovládá jediná myšlenka, a tou je snaha pomstít se Ukrajině a Západu, který podle jeho představy tahá v Kyjevě za nitky. A protože subverze nedokázala zničit ukrajinský stát, bude muset být rozřezán na kusy jako Gruzie. Krymu se Putin zmocnil pomocí bleskové operace inspirované směrnicemi pro činnost KGB: jednat v přítmí, zůstat za kulisami a vodit místní loutky, nepřetržitě před světem nestoudně lhát, postavit protivníka před hotovou věc. Úder je tak silný a nečekaný, že z míry vyvedený Západ neví, co dělat, a omezuje se na žalostné lamentace a bezzubé sankce.

Povzbuzený Putin zahajuje další fázi svého záměru: odštěpení východu a jihu Ukrajiny. Ale věci se neodehrávají tak, jak předpokládal. Ruští agenti nedokážou v těchto oblastech vyvolat povstání. Pod kontrolu separatistů přecházejí pouze malé enklávy. Vláda v Kyjevě přes kolosální ruský tlak dokáže uspořádat prezidentské volby, které v hlavním městě uvedou do funkce právoplatně zvolenou moc.

Po úderu klackem do hlavy, jakým byla ztráta Krymu, se ukrajinská armáda a bezpečnostní služby vzpamatovávají. Putin marně vysílá na Ukrajinu nepřetržitý proud „dobrovolníků“ a smrtících zbraní, ukrajinská armáda postupuje. V červnu ožívá naděje: Putin sází na neshody mezi Evropany a Američany, doufá, že bude moci stabilizovat odtržené enklávy a že Evropa ne přinutí Kyjev k „federalizaci“ Ukrajiny, jinými slovy že poskytnou loutkám Moskvy právo veta, pokud jde o reformy, a ukrajinskou vládu tím zcela ochromí. Ale Putin má znova ještě jednou smůlu: tragédie malajsijského boeingu 17. června 2014 převrací jeho plány. Ruský prezident v první řadě věří, že celá záležitost bude brzy zapomenuta. Reaguje svým obvyklým

způsobem pomoci nestydatých lží a cynismu (když například Ukrajincům vyčte, že jsou za tragédií zodpovědní oni, protože letadlo spadlo na jejich území!). Představuje si, že bude moci pokračovat ve své přízemní hře vrážením klínu mezi Američany a Evropany: odtud uklidňující prohlášení určená bezpochyby Evropanům, kteří jej 22. července ujistují, že „územní integrita“ Ruska není ohrožena. Izolovaný od světa na své dače a obklopený svými vystrašenými a servilními dvořany, odmítá vzít na vědomí, že se Západu začínají otvírat oči. Ten vidí Moskvou podporované separatisty, jistě si svou beztrestností, jak olupují mrtvoly ze sestřeleného boeingu. Vidí také, jak se do odtržených oblastí valí ruská vojenská technika. Do popředí vystupuje celá temná minulost Putina režimu: válka v Čečensku, kde zažili své první bojové akce žoldáci řádící nyní na Ukrajině, případ Chodorkovskij, případ Litviněnko, porušování smluv o odzbrojení, strategie „destabilizace blízkého zahraničí“ prostřednictvím „zmrazených konfliktů“, nestydatá špionáž v západních zemích... Osud letu MH17 Američany a Evropany sblížil. Ukazují se meze „schröderizace“. Tlak veřejného mínění je takový, že lidé, kteří s ruskými tvrzeními většinou souhlasí, teď raději mlčí. „Dokonce i Francie se odvrací od Putina,“ takový je titulěk v *TVdojd* z 29. července.

Rozebrat stavbu ze lži

Cítíme, že i v Rusku je hodně těch, kdo intuitivně tuší katastrofický běh událostí po Putinově znovuzvolení v roce 2012. Ale mají pocit, že jsou bezmocnými a zoufalými svědky přívalu kolektivního šílenství, který strhává jejich krajany. Mnozí z nich také balí svá zavazadla a Rusko opouštějí. Odkud se bere rozklad společnosti, který je tak příznačný pro režimy spočívající na masové propagandě a na kultu vůdce? Klima totální lži nemá za následek pouze usazení lživých myšlenek, ale udržuje také myšlenkový zmatek, bez kterého se nemůže udržet žádná destruktivní diktatura. K tomu, aby vykryštovala rozhodná vůle jednat a odvaha nesklonit hlavu před poblouzněnou lidskou masou, je především třeba znovu začít myslet jasnou hlavou. V případě současného ruského režimu něco ta-

kového probíhá cestou demontáže putinovského lhaní cihlu po cihle, rehabilitace zdravého smyslu a obecné morálky.

Základní lež se týká rozpadu SSSR. Putinovská propaganda jej líčí tak, jako kdyby vyplýval ze spiknutí nepřátelských zahraničních sil opírajícího se o pátou kolonu zrádců, podobně jako v Německu byla porážka z listopadu 1918 v nacionalistických kruzích vykládána jako „rána do zad dýkou“. Putin svoji *svobodyvražednou* politiku odůvodňuje vůlí smazat tuto potupu a nechat za ni platit viníky, na prvním místě Spojené státy a v Rusku „liberály“ stigmatizované jako agenty Washingtonu.

A na základě tohoto mýtu, který vzešel z revanšistického prostředí *siloviků*, Rusko od prvních měsíců Putinovy vlády přehodilo na špatnou výhybku. Dalo přednost mocenským cílům před rozvojem země. Z toho vyplývá celá kaskáda fatálních rozhodnutí, která Putin učinil hned při svém nástupu k moci: praktická likvidace zastupitelských institucí, eliminace nezávislých médií, hypercentralizace a nové „znárodnování“ ekonomiky.

Druhá velká lež vydestilovaná putinovskou propagandou se týká domnělého „zvláštního hlasu“, který má Rusko následovat, což je argument, na jehož základě byla odůvodněna likvidace svobod a nastolení „vertikály moci“. Toto téma se rozvíjí zhruba od poloviny prvního desetiletí našeho století. Od třetího Putina mandátu nabývá stále víc a víc slavjanofilské zabarvení. Jak vysvětluje patriarcha Kirill, „Svatá Rus zůstává duchovním a morálním ideálem našeho lidu. Tento ideál se projevuje ve svatosti. Většinou mají národy jiné ideály, spojené obvykle se světskou existencí, s bohatstvím, s mocí, s prestiží. Ale pro náš lid je ideálem svatost.“⁴⁷ Z tohoto obratu k pravoslaví nijak neplyne odsouzení komunismu, naopak, oblíbenou doktrínou je právě doktrína „rudého pravoslaví“ či „pravoslavného“ komunismu. Příslušníci „dobrovolnických“ oddílů v Doněcku drží v jedné ruce rudý prapor a ve druhé ikonu.

Na Západě a v Rusku se neustále omílá, že se Rusko s Putinem konečně naučilo hájit národní zájmy. To je třetí velká lež putinovského režimu a je nechutné, že takové množství expertů zejména ve Francii tuto tezi,

kteřá škodí v prvé řadě Rusku, vůbec vypustilo z úst. Neboť vzdor tomu, co tvrdí Putinovi apologeti, ruský prezident téměř vždy činí rozhodnutí, která jsou v rozporu se *správně pochopenými* ruskými zájmy, a to jak ve vnitřní, tak i v zahraniční politice. Dostal se k moci, rozpoutává občanskou válku. Rozpoutal národnostní vášně a přizívoval je resentimentem a paranoiou, což je výbušná směs par excellence. Sledoval zhoubnou chiméru obnovení sovětského impéria, jíž obětoval vztahy se zeměmi, s nimiž má společnou hranici, i vztahy s Evropou a s USA. Ekonomiku země podřídil svým nenasytným mocenským ambicím a své prestiži. Vyplýval pohádkový dar nebes v podobě petrodolarů, aniž se kdy pokusil Rusku zajistit sjízdné cesty, kvalitně vybavené nemocnice či věhlasné univerzity. Byl přesvědčen, že obnoví velikost Ruska, přitom ze své země učinil mocnost škodící na všech stranách a především se ze všech sil snažil vzájemně rozeštvat Spojené státy a Evropskou unii. Věřil, že posílí ruskou suverenitu, když se spřáhne se sobě podobnými a když budou společně pošlapávat mezinárodní právo. Zatímco Rusko, které se ještě ani nevyhrabalo z komunismu, potřebovalo v prvé řadě dobré vztahy s vyspělými zeměmi a se svými sousedy, Putin je se všemi rozkmoťil, neboť byl odhodlán pomstít se imaginárním nepřátelům, pomstít se za fiktivní urážky, ponížit partnery, kteří na počátku oplývali dobrou vůlí. Podobně jako se Stalin pro pakt s hitlerovským Německem rozhodl z nenávisti k anglosaskému světu, se Putin spojil s Čínou, v podstatě s jedinou zemí, která je pro Rusko skutečně nebezpečná. Systematicky podporoval nejhorší diktatury, aby mohly jednat proti Západu.

Díky výjimečně příznivé hospodářské konjunktuře spojené se strmým růstem cen ropy a plynu nebyla Putinova politika dlouho vytrestána realitou. Spousta lidí na Západě v Putinovi viděla vynikajícího стратега. Pozorujeme-li však chování ruského prezidenta během patnácti let jeho vlády, můžeme si s jistotou ověřit nejen jeho vytrvalost při uskutečňování vlastních záměrů, ale také jeho neschopnost ovládat své nízké sklony, kterou pouze riskoval zmaření nebo zkompromitování dlouhodobých plánů ležících mu na srdci. Putin se tak v roce 2003 rozhodl použít své energetické zbraně proti vzpurným zemím a v roce 2004 začal Evropu

strašit svým nutkavým sklonem uzavírat plynové kohoutky sousedům, kteří vyvolali jeho hněv. Začal zasekávat udicí dřív, než ryba byla skutečně na háčku. Stejně tak Putin a jeho ideologové nikdy nenahlédli, že jejich doktrína „svrchované demokracie“ (jinými slovy utvrzování „ruské cesty“, odmítnutí liberálních hodnot západních demokracií), není dost dobře sluchitelná se záměrem vytvořit Eurasijskou unii, neboť teoreticky předpokládala zřeknutí se suverenity – pokud nejde jen o *remake* moskevské nadvlády nad eurasijským kontinentem, pro partnery Ruska nepřijatelný. Z tohoto důvodu všechny projekty reintegrace bývalého sovětského prostoru, které s fanfárami vyhlášovalo postkomunistické Rusko, zůstaly jen mrtvou literou. Na každé vzteklé embargo uvalené Ruskem vůči zemím provinivším se tím, že chtěly sblížování s Evropou, jeho partneři z Eurasijské unie, Bělorusko a Kazachstán, reagovali vlažně a s odstupem, neboť nechtěli riskovat, že budou nuceni čelit západním sankcím společně s Ruskem. Putin a jeho klan si jako oběti vlastních paranoidních fantasmagorií nikdy nedali tu námahu a nesnažili se porozumět světu, ve kterém žijí, natož aby vzali v úvahu jeho složitost. Zahraniční politika se jim zredukovala na kupování nebo verbování elit cílových zemí, členů parlamentu, politiků, průmyslníků, novinářů nebo odborníků. Diplomatická činnost spočívá v protlačování těch, kdo jsou pod kontrolou, a v neutralizaci těch zbývajících. Každý západní ústupek si Moskva vykládá jako příznak slabosti a jako povzbuzení k další liciaci. Když Obama vyslal do Moskvy na post velvyslance svého blízkého spolupracovníka Michaela McFaula, aby zkoumal možnosti *restartu*, stal se nový velvyslanec předmětem nenávistné kampaně, protože ho Kreml podezíral, že má v úmyslu v Rusku zorganizovat „oranžovou revoluci“.

Kvůli svým neschopným vůdcům nedokázalo Rusko z mimořádné přízně štěstěny, která se na ně smála v prvním desetiletí po roce 2000, vytěžit vůbec nic. Místo toho, aby upevňovalo právní stát, zažívalo neuvěřitelný úpadek a scvrklo se na krajně primitivní politický systém. Místo spolupráce se svými sousedy vyvolalo se všemi konflikt. Místo toho, aby využilo onoho daru nebes v podobě petrodolarů k rozvoji společnosti, pohřbilo miliardy v mocenském sektoru a investovalo

je do policie a do armády, která se bezedně napájí z ropovodů a plynovodů a ohrožuje celý svět. Pro Putina léta v Rusku je charakteristický nespočet promarněných příležitostí, které jdou na vrub vůdce neschopného uvažovat v širší časové perspektivě, ovládat svoji posedlost mocí, své fobie a svého mstivého ducha.

Když sama skutečnost zpochybnila velkou lež o domnělé prosperitě, zajištěné obětováním základních svobod, když ruská ekonomika zažívala vzhledem ke zvýšeným cenám ropy prudký pokles, Putin nezařadil zpátečku, ale naopak se rozhodl pro obranu útokem. Pustil se do opozice a zahltil Rusko přívalem nepřetržité nenávistné propagandy. Patologii, již prosadil uvnitř ruských hranic, chtěl vyvézt i mimo ně, opíraje se o ruskou diasporu zrekvírovanou pro jeho záměr podvrátit mezinárodní pořádek. Skončil tak, že z každého Rusa v cizině učinil podezřelou osobu. Stejně jako Hitler vsadil na slabost demokracií, aniž pochopil, že demokracie, zvyklé na konsenzus a civilizované způsoby, potřebují určitý čas k tomu, aby si uvědomily, že mají nepřítel, avšak jakmile si hrozbu uvědomí, dokážou nakonec najít zdroje i energii a čelí nebezpečí. Putin vystavuje Rusko riziku, že se mu postaví na odpor široká koalice zemí, které proti sobě popudil svým chováním drzého chrapouna, zvyklého beztrestně týrat bezbranné. To vše ve jménu mlhavé ideologie, směšující zatuchlé zbytky sovětsismu s nejotřepanějšími klišé slavjanofilství a pravoslavím, s onou toxickou kombinací, která způsobila smrt carského Ruska. Stejně jako Hitler ve chvíli velkých porážek německé armády se Putin věnuje okázalým architektonickým projektům – například rekonstrukci dvou monastýrů a jedné cerkve přímo v Kremlu.

Smutný běh postkomunistického Ruska v sobě zahrnuje rovněž mnohá poučení pro Západ. Příliš dlouho zůstával slepý nebo lhostejný k nebezpečnému vývoji, který se rýsoval v Kremlu. Po rozpadu komunismu byli zastánci *Realpolitik* na koni: nezajímali se o základní povahu ruského režimu a nedočkavě se vrhli do obchodování s Ruskem a podnikání. Spletli si *Realpolitik* s cynismem a jen utvrzovali ruské představitele v pohrdání, které cítili vůči svým západním partnerům. Události posledních měsíců nám daly tvrdě na srozuměnou, že není možné být jedna ruka s režimem, který lže, ujařmuje a vraždí, který loupí a flagrantně porušuje civilizované zvyklosti a mezinárodní právo. Připomínají nám, že etika má i v našem postmoderním světě stále své místo a že je nebezpečné na to zapomínat.

Poznámky:

¹ *New York Times*, 18. července 2014.

² *RFE/RL*, 20. května 1999.

³ *Gazeta.ru*, 25. února 2000.

⁴ *Argument*, 19. června 2012.

⁵ D. V. Travin, *Putinskaja Rossija od rassveta do otkata*, Sankt-Petersburg, Dělo, 2006, s. 368.

⁶ *Vedomosti*, 19. února 2014.

⁷ I. Jakovenko: „Mediafrenia“, *Ježenědělnyj Žurnal*, 29. července 2014.

Commentaire 147, podzim 2014, s. 503–510. Z francouzštiny přeložil Josef Mlejnek.

Françoise Thomová je profesorkou současných dějin na Sorbonně. Je uznávanou znalkyní ruských politických dějin i ruské politické současnosti.

Kosmická přímá demokracie Ivana Antonoviče Jefremova a budoucnost Západu

JOSEF MLEJNEK JR.

Oslavy 25. výročí pádu komunismu spěly v září pomalu do finíše, zatímco Tomio Okamura pořádal jakousi ideovou konferenci o přímé demokracii. A i když do dnes nikdo přesně neví, jak měl komunismus vlastně vypadat, přímá demokracie získávala v uplynulých letech na popularitě, byť většinou šlo pouze o odraz nespokojenosti se zavedenými politickými stranami. Dialektickou syntézu těchto problémů však přináší dílo u nás dávno zapomenutého sovětského scifisty.

„Hotové zásoby anamezonu [speciálního paliva, pozn. J. M.] stačí jen pro dvě rakety,“ namítl tajemník Mir Om. „Nechceme-li narušit ekonomiku, potřebujeme deset let, než připravíme k odletu další hvězdolet. Připomínám, že značné množství výrobních sil odčerpá stavba nové družice.“ „Pamatoval jsem na to,“ odpověděl Dar Veter. „Shledá-li Rada Ekonomiky, že je to možné, navrhuji obrátit se k obyvatelstvu naší planety. Ať každý o jeden rok odloží zábavné výlety a cesty, vypneme televizory našich akvárií v hlubinách oceánu, přestavíme prozatím dovážet drahé kameny a vzácné rostliny z Venuše a z Marsu, ať se na čas zastaví závody na výrobu šatstva a ozdob. Rada Ekonomiky stanoví lépe než já, co je třeba na určitou dobu zastavit, aby se ušetřená energie mohla použít k výrobě anamezonu. Kdo z nás by neomezil na jediný rok své potřeby, abychom darovali našim dětem dvě nové planety v životodárných paprscích zeleného slunce, tak příjemného pro oči Pozemšťana!“

Zelené slunce a dvě nové planety kdesi v hlubinách vesmíru má lidstvu darovat expedice onoho třetího hvězdoletu, na nějž se „složí“ celá planeta dobrovolným omezením osobní spotřeby. Ukázka pochází z románu Ivana Antonoviče Jefremova (1908–1972)

Mlhovina v Andromedě, který v Sovětském svazu poprvé vyšel v roce 1957, u nás v roce 1960. „*Jména tvoří nejružnější sestavy hlásek, jak se komu líbí*,“ vysvětluje jedna z postav zvláštní způsob pojmenovávání v daleké, v řádu tisíciletí vzdálené budoucnosti.

Autor, původní profesí významný přírodovědec – paleontolog, patří k nejvýznamnějším postavám sovětské sci-fi a ve stručných anotacích uvedeného díla se lze zpravidla dočíst, že jde o popis vyspělé komunistické společnosti v daleké budoucnosti, kdy lidstvo expanduje do vzdálených končin vesmíru a navazuje kontakty s jinými civilizacemi. Něco na tom je, zároveň se však jedná o jisté zjednodušení. Jefremova totiž nelze považovat za člověka plně oddaného oficiální sovětské ideologii, natož za nějakého služebného řemeslníka, o čemž, mimo jiné, svědčí jeho rafinovaná antiutopie z roku 1970 *Hodina býka*, obsahující – pokud čtenář pochopí, že ona vzdálená planeta, na níž se děj odehrává, vlastně vůbec není vzdálená – ostrou kritiku totalitního charakteru sovětského režimu. Mimochodem, tajná policie KGB si *Hodinu býka* dokázala postavit „z hlavy na nohy“ – tehdejší šéf KGB Jurij Andropov román údajně označil za „diverzi“, a byť česky vyšel v letech 1973 a 1987, v SSSR tehdy vycházet nesměl. A podle pořadu ruské televizní stanice Pátý kanál „Tajemství Ivana Jefremova“, vysílaného v roce 2010, prý po spisovatelově smrti vedla KGB vyšetřování, zda nebyl anglickým špiónem, či dokonce mimozemšťanem...

Jefremov se však stavěl kriticky i k západní civilizaci a realitu sovětského režimu poměřoval s jeho vlastními komunistickými ideály, což bylo velmi problematické minimálně ze dvou důvodů. Za prvé, Jefremov

do své utopie vložil sympatie k antice, jakož též inspiraci východními duchovními proudy (jóga apod.), esoterikou, parapsychologií a rovněž erotikou, tedy směry z hlediska oficiální ideologie přinejlepším krajně podezřelými. Nesporně tak činil s jistou opatrností, čili je otázkou, jaký svět by vylíčil, kdyby nemusel brát ohled na cenzuru. A za druhé – přesnou podobu budoucího komunismu vlastně nikdo neznal, nikdo ji oficiálně nestanovil.

Dle Jefremova tak lidstvo ve vzdálené budoucnosti sice žije v „komunistické společnosti“, ale – pro dnešního čtenáře asi překvapivě – žádná strana ani její vedoucí úloha zde neexistují (a Jefremov ji ani nikde nezmiňuje). Vláda či rozhodovací procesy jsou celoplanetární (ba někdy i širší, neboť lidé kolonizovali většinu planet sluneční soustavy) a lidstvo tvoří jeden celek, který ze všech ras a národů ukula evoluce za vydatného přispění vědecky řízeného „sebešlechtění“ lidské rasy.

Přímá demokracie expanduje do vesmíru

Systém popisovaný Jefremovem má nejbližší k přímé, participační či deliberativní demokracii, kombinuje rozhodování činěné ve vysoce profesních centrech s přímým hlasováním celého lidstva v celoplanetárních referendech. Z hlediska ideologické čistoty na tom v zásadě nebylo nic závadného, neboť podle Marxe i Lenina měl stát odumřít, diktatura proletariátu měla dle marx-leninské ideologie představovat pouze dočasné opatření, fázi nezbytnou k definitivní porážce buržoazie a kapitalismu a k vybudování ekonomických, sociálních i vědecko-technických základů komunistické společnosti. Kdy ale měl stát odumřít, to přesně nikdo z klasiků nevěděl, neřekl a nenapsal, čili šlo o velmi mlhavou vizi odloženou do velmi vzdálené budoucnosti, tedy vlastně o utopii v klasickém významu slova.

V tomto ohledu je nutné trochu upřesnit rozšířenou interpretaci komunismu jakožto snahy o realizaci utopie, která se nezdařila a přinesla krveprolití, neboť úsilí o prosazení nerealistických (tj. utopických) konceptů jaksi zákonitě spěje k těmto koncům. Spíše se zdá, že k teroru a krveprolití *nutně* vedou jen některé z utopií, v případě té zhruba řečeno sovětské je pak na

vině především koncepce diktatury proletariátu, jež ale neměla být oním konečným cílem, leč pouze přechodovou fází, prostředkem nutným k jeho dosažení.

Teze o odumření státu v důsledku „tvrdé práce“ předchodí diktatury každopádně vyhlíží velmi podezřele, neboť svobodu, kterou peklo diktatury jednou schvátí, nikdy zpátky na zem nenavrátní, ale Marx, obecně přeceňující roli ekonomické základny a odmítající „buržoazní svobodu“, si této praktické nesrovnalosti v logice vlastní teorie nemusel všimnout. Lenin si jí asi povšiml, leč věděl, že za jeho života a jeho vlády žádné odumírání státu stejně nenastane, což ho patrně plně uspokojilo a dál se o odumírání státu nestaral.

Jefremov však představuje průkopníka sovětské sci-fi právě i z toho důvodu, že děj (některých) svých děl umisťoval do velmi vzdálené budoucnosti, kdežto v období od třicátých do padesátých let platila v Sovětském svazu doktrína „krajní meze“ či „nejzazší hranice“, podle níž měli autoři psát pouze o blízké, tj. maximálně deset dvacet let vzdálené budoucnosti. Jen tak bylo možné udržet literaturu ve svěrací kazajce socialistického realismu. Doktrína „krajní meze“ každopádně výmluvně odhaluje povahu totalitní diktatury, pro niž je fantazie krajně nebezpečná...

Jefremovovi delší časový záběr umožnil získat jistou tvůrčí i názorovou svobodu. Mimochodem, zčásti tak použil klasickou „fintu“ autorů, kteří chtějí v prostředí diktatury kriticky psát o své současnosti: únik někam jinam, či přesněji řečeno *jakoby* někam jinam, nejlépe hodně daleko, aby se vše dalo před cenzurou či tajnou policií obhájit coby neškodná „fantastika“. S utopiemi, domnělými původkyněmi politického zla, je to prostě mnohem složitější, než jak se často soudí. A složitější je to i s politickým systémem dle Ivana Antonoviče Jefremova. I pokud skutečně chtěl popsat vyspělý komunismus, musel si jeho konkrétní podobu víceméně vymyslet, neboť od klasiků marxismu-leninismu žádné přesnější popisy či návody neexistují, spíše jen hrstka podnětů.

Výkonnou a kontrolní moc představují na Zemi různé rady či akademie. Způsob jejich obsazování Jefremov podrobně nerozvádí, z řady míst *Milhoviny v Andromedě* plyne, že jde pravděpodobně o kooptaci mladších odborníků těmi staršími, co už v dané radě

nebo akademii působí. Praktické fungování planetární přímé demokracie pak Jefremov popisuje na případu, kdy se má rozhodovat o posunutí zemské osy, aby se tak zlepšily klimatické podmínky. Návrh předkládá Radě Astronautiky jeho autorka, Iva Džan:

„Vím, že otázka se dá rozšířit. Dnes můžeme dokonce pomýšlet na změnu oběžných drah planet, a částečně i na přiblížení Pluta k Slunci, abychom vzkřísili tuto kdysi obydlenou planetu cizí hvězdy. Ale v tomto okamžiku mám na mysli jen posunutí osy naší Země, abychom zlepšili klimatické podmínky na pevninské polokouli. ... Země se může natočit do žádoucí polohy tak, aby na ni sluneční paprsky dopadaly co nejvýhodněji a osvětlovaly ji co nejdéle.“ Na dlouhém skle pod obrazovkou vystaly řady automaticky vypočítaných parametrů, a každý, kdo mohl symbolům rozumět, přesvědčoval se, že návrh Ivy Džan není rozhodně bezpodstatný. ... Grom Orm nepozorovaně pokynul a na tribuně se objevil mladý náčelník výpravy na Pluta.

Mladý náčelník stručně shrne několik fyzikálních teorií, díky nimž by něco takového bylo možné (zmíní i „princip neurčitosti starověkého matematika Heisenberga“), a uzavře:

„Navrhuji, aby tuto otázku projednala celosvětová veřejnost. Natočit osu naší planety, znamená zmenšit spotřebu energie na zahřívání polárních oblastí, ještě více zkrátit polární fronty a zlepšit vodní rovnováhu kontinentů.“

Předseda Rady Astronautiky Grom Orm dává poté hlasovat:

„Je otázka tak jasná, abychom mohli hlasovat?“ zeptal se Grom Orm. V odpověď zaplálo množství zelených světél. „Tak tedy začnem!“ řekl předseda a sáhl pod pult svého křesla. Tam byly tři signální knoflíky počítačového automatu. Pravá značila „ano“, prostřední „ne“ a levá „nemohu se zatím vyjádřit“. I každý člen Rady vyslal signál, jež ostatní nemohli pozorovat. Zvláštní automat počítal mínění posluchačů, aby se ověřila správnost rozhodnutí Rady. Za několik vteřin zaplály na předváděcí obrazovce velké znaky. Oznamovaly, že bylo schváleno, aby otázku projednala celá planeta.

Hlasování členů rady je tedy tajné a otázka je podstoupena k projednání celé planetě, tudíž několika miliardám jejích obyvatel. Vizi planetární přímé demokracie Jefremov přivádí na scénu i v pozdějším románu *Hodina býka*, byť mnohem stručněji, ve scéně, kdy vyspělí Pozemšťané vysvětlují povahu svého společenského uspořádání Čojo Čagasovi, diktátorskému vládci planety Tormans (místním názvem Jan-Jach), jež se nachází ve vzdálených hlubinách vesmíru:

„Lidstvo? Co to je?“

„Obyvatelé naší planety.“

„Tedy národ?“

„Pojem národa u nás existoval ve starověku, než se celá planeta spojila v jedinou rodinu. Ale chcete-li užít ten výraz, pak tedy mluvíme jménem jediného národa Země.“

„Jak může národ hovořit bez svých zákonných vládců? Jak může neorganizovaná skupina, tím spíše prostý lid, vyjádřit jednotný a užitečný názor?“

„Co však rozumíte pod pojmem prostý lid?“ zeptala se opatrně Fai Rodis.

„Část obyvatelstva, která není způsobilá k vyššímu vzdělání a uplatňuje se tedy ve výrobě nebo při nejjednodušších pracích.“

„U nás neexistuje prostý lid, ani skupiny, ani vládcí. Zákonem je pouze přání lidstva, vyjádřené souhrnným míněním. Na to máme přesné stroje.“

„Není mi jasné, jakou cenu má názor jednotlivých osob, neznámých a nekompetentních.“

„Nekompetentní osoby na Zemi nemáme. Každý závažný problém veřejně studují milióny vědců a tisíce veřejných institutů. O výsledcích se informuje celá veřejnost. Drobné otázky mohou rozhodovat příslušné ústavy, dokonce i jednotliví lidé, ale v koordinaci s Radami pro centrální řízení ekonomiky.“

„Ale existuje přece nějaký vrcholný řídicí orgán?“

„Neexistuje. Podle potřeby, za mimořádných podmínek, ujmá se řízení podle své kompetence jedna z Rad; například Rada Ekonomiky, Zdraví, Cti a Práva, Astronautiky. Jejich rozhodnutí a nařízení prověřují jednotlivé Akademie.“

„Vidím, že u vás panuje nebezpečná anarchie, a pochybuji, že styk s vámi přinese lidem na Jan-Jachu nějaký

užitek. Náš klidný a šťastný život by se mohl narušit... Odmítám přijmout hvězdolet. Vratte se na svou anarchistickou planetu, anebo pokračujte ve svých toulkách v propastech vesmíru.“

Politologicky Čojo Čagas vlastně udeřil hřebíček na hlavičku: mezi různými formami přímé demokracie, představou odumření státu ve vyspělém komunismu a anarchismem existuje důvěrná spojitost, jejich kružnice vytvářejí podstatný průnik. Což by samo o sobě mohlo inspirovat k revidování určitých myšlenkových schémat při uvažování o politických systémech. Ale zároveň i k hlubšímu pochopení faktické nerealizovatelnosti mnohých konceptů, předkládaných včera i dnes jako údajně reálná alternativa k zastupitelské demokracii.

Einstein, Bolt i František

Nehledě na překvapivou demokratičnost Jefremovova komunismu je z textů jeho knih jasné, že rozhodování vyžaduje značnou kompetenci i čas na prostudování podkladových materiálů a výpočtů. Kvalifikované rozhodnutí v kauze posunu zemské osy jaksi automaticky předpokládá rovněž znalost „*principu neurčitosti starověkého matematika Heisenberga*“. Co je to za lidi, kteří dovedou v masových počtech takto složitou věc posoudit? Jsou to samozřejmě jacísi superlidé či nadlidé, tedy druh, jenž se od devatenáctého století hojně objevuje na stránkách filozofických, vědeckých, pseudovědeckých, politických i uměleckých děl. Jefremov se vylíčení jejich schopností i toho, jak jich dosáhli, na stránkách svého románu podrobně věnuje – ostatně, *Mlhovina v Andromedě* je vlastně beletrizovaným popisem ideálního společenského systému, který se opírá o vědecké plánování a řízení, na němž se však všichni obyvatelé podílejí.

Země se „*zbavila hrůz hladu, přelidnění, infekčních nemocí, nebezpečných zvířat. Je zachráněna před vyčerpáním paliv, před nedostatkem užitečných chemických prvků*“. Sto generací „*zdravého, čistého a sytého života předků vytříbilo do umělecké dokonalosti pružné a pevné linie těla*“. A péče o „*fyzickou sílu za celá tisíciletí způsobila, že průměrný obyvatel planety se začal podobat starověkým*

hrdinům, věčně dychtícím po odvážných činech, po lásce a poznání“, uvádí též Jefremov. Věda, technika (včetně té počítačové) i nové základy uspořádání společnosti vytvořily (či přesněji dotvořily, byť velmi významnou měrou) „nového člověka“.

Jeho zrod sice představoval jeden z ústředních bodů sovětské ideologie a propagandy, avšak jeho konkrétní (kýžená) podoba se všemožně měnila, dle toho, kdo a kdy ji zrovna definoval. V Jefremovově podání v podstatě odpovídá antickému ideálu. Jeho možnosti a schopnosti jsou výslednicí činnosti evoluce, techniky, výchovy a morálního sociálního uvědomění, každý člověk je vlastně symbiózou vrcholového atleta, vědce a světce, Usainem Boltem, Albertem Einsteinem a svatým Františkem v jedné osobě: „*V minulých dobách se lidé mohli dopouštět neopatrností nebo klamat jeden druhého. Ale ne teď!*“ Člověk nové společnosti „*musil ukázat svá přání, vůli, myšlení*“. Egoismus byl takřka vymýcen, jedinec uvědoměle podřizuje své zájmy celku, nicméně u Jefremova není pouhým kolečkem ve stroji, neboť vede bohatý osobní vnitřní život, neztrácí individualitu. Osobně však skoro nic nevlastní, soukromý majetek člověka se vejde do „*aluminiového kufříku*“.

Lidé se dožívají vysokého věku, přičemž skoro nestárnou: „*Už dnes dosáhla věková hranice téměř dvou set let, a co je nejdůležitější: zmizela úmorná tlející staroba*.“ Přísně ovládají vlastní city. Nežijí v rodinách, byť udržují dlouhodobé monogamní milostné vztahy. Žena má však povinnost porodit alespoň dvě děti, aby se velikost populace reprodukovala. Děti ale nežijí s rodiči, vychovává je společnost, přičemž výchova trvá velmi dlouho. Jelikož skoro všechny postavy *Mlhoviny v Andromedě* působí v pozicích špičkových vědců (ostatně, většinu fyzické práce dávno zastaly stroje), je to jistě třeba. Člověk nalézá naplnění v práci, nezůstává však celý život u jedné profese – „*během dlouhého života mohl člověk získat nejvyšší vzdělání v pěti i šesti oborech a měnit způsob zaměstnání*“. V tom Jefremov rozvíjí zvláštní Marxovu představu, jednu z mála konkrétních životů v komunismu v Marxově díle – střídání profesí. Nicméně v pojetí práce jako naplnění lidské existence nebyli marxisté ani Jefremov zdaleka osamoceni. Například Henry Ford v roce 1926 napsal:

„Myslíci lidé vědí, že práce znamená záchranu rasy po stránce mravní, tělesné i společenské. Práce získává nám více, nežli naše živobytí: Získává nám náš život.“

Jefremovem líčená společnost je názorově relativně svobodná, nikoliv myšlenkově uniformní: *„Strádání, nesváry a neštěstí v dávné minulosti lidstva zaviňovali vždy právě lidé, kteří pod různými maskami prohlašovali, že oni jediní znají pravdu, a domnívali se, že mají právo potlačovat názory těch, kdo s nimi nesouhlasí, a vykořeňovat rozdílné způsoby myšlení a života. Od těch dob se lidstvo vyhýbalo sebemenším příznakům absolutnosti v názorech, přáních i zálibách.“* Citovanou pasáž lze patrně považovat za autorovu narážku na praxi dobového sovětského reálného „komunismu“, který prý Jefremov osobně považoval za „mravenčí socialismus“, je však též postavena na předpokladu, že se věda jednou dopracuje k víceméně shodnému názoru na vesmír, přírodu, člověka i lidskou společnost, neboť v celém vesmíru platí shodné přírodní zákonitosti.

Pro „disidenty“ a odpadlíky je na Zemi vyhrazen Ostrov zapomenutí, což není gulag na Sibiři, ale příjemné místo v Indickém oceánu.

Lidské bytosti v Jefremovově podání nejsou bezchybně klapající stroje, sám autor vložil do úst jedné z postav kritické poznámky o příliš racionálním, příliš technickém charakteru civilizace, který škodí harmonickému rozvoji osobnosti. A pak, samotou před vesmírem – *„Tu člověk stěží dovede snést!“*

Ovšem i tak jde o intelektuálně i fyzicky hypervýkonné superlidi. V románu *Hodina býka*, jenž se odehrává v ještě o něco vzdálenější budoucnosti, jsou lidé ještě vyvinutější – mají telepatické a psychokinetické schopnosti a v kritické situaci se dokonce dokáží sami usmrtit pomocí vlastní mysli, zastavit si srdce z vlastní vůle.

Nový technochlověk Západu?

Ale právě jen taková lidé mohou být kompetentními činiteli rozhodování v technicky ultravyspělé společnosti. Což vyvolává všetečnou otázku: Není demokracie (jakákoliv, přímá i nepřímá) možná nejen *od*, ale právě i *pouze do* určitého stupně technického rozvoje civilizace? Poté jsou již výrobní, ekonomické, sociální

i jiné procesy tak složité, že jim může skutečně porozumět jen odborník či možná jen skupina odborníků. A složitá je potom logicky i politika. Obhospodařování složitých systémů prostě vyžaduje složité (ve smyslu vysoce kvalifikované, ale i mravně vyspělé) lidi. Avšak pozor, současný úzce specializovaný odborník stejně nemá v Jefremovově světě místo, ve srovnání s „renesančními“ experty Jefremovova vesmíru vypadá jako duševní mrzák – ostatně, sám Jefremov v několika pasážích obou zmíněných románů kritizuje úzce zaměřenou specializaci vědců.

I autoři sci-fi usilují o jistou „věrohodnost“ svých děl a Jefremovova celoplanetární přímá demokracie je věrohodná pouze za předpokladu existence superčlověka. Navíc superčlověka nesvazovaného nutností vydělávat si na živobytí, na splácení hypotéky, osvobozeného od péče o rodinu, plně zaměřeného na svou aktuální profesi a schopného porozumět složitým záležitostem z jiných oborů – při celoplanetárním rozhodování. Demokracie se s Jefremovem vlastně vrací ke svým počátkům, neboť antická přímá demokracie představovala systém, kde se politice mohli a směli věnovat pouze muži disponující občanstvím, zhruba a zjednodušeně řečeno, bohatí otrokáři. Nemuseli pracovat, a měli tak přinejmenším spoustu volného času na politiku. Dílo komunistického utopisty, evolucionistického technoptimisty a ctitele antiky Jefremova tak napovídá, že vývojová spirála, častý motiv v Jefremovově díle, možná obtočila epochální vzestupný kruh.

Jefremov totiž odkazuje k několika skutečnostem podstatným pro současnou debatu o demokracii. Jednak nelze počítat se zlepšením často skloňované kvality demokracie (jakékoliv), pokud se nezlepší „kvalita člověka“ – minimálně ve smyslu kompetence a volného času věnovaného studiu politických problémů.

A dále, planetární demokracie by byla funkční jen tehdy, pokud by došlo ke slití lidstva do jednoho nadnároda, do jedné kultury, v Jefremovově případě kultury praktikující jakési sekulární vědecké náboženství smíchané s antickým ideálem. Ze stejného důvodu pak nemůže být plně funkční demokracie na úrovni Evropské unie.

Překvapující aktuálnost Jefremovovy utopie lze přiblížit i pomocí citátu z knihy *Hojnost. Budoucnost*

je lepší, než si myslíte Petera H. Diamandise a Stevena Kotlera, jež vyšla v roce 2012 (česky 2013). Diamandis je dnes jedním z nejvlivnějších prosazovatelů nových technologií, od nichž si slibuje nápravu řady vážných problémů současného lidstva. Vize budoucnosti, ne tolik vzdálené, tak nějak v duchu sovětské „krajní meze“, vypadá dle Diamandise a Kotlera takto: „*Většina lidstva se propojí s technologiemi a lidé zvýší svůj myšlenkový i fyzický potenciál. Jak píše Marvin Minsky, guru robotiky a umělé inteligence, v časopise Scientific American: ‚V minulosti jsme měli sklon pohlížet na sebe jako na konečný produkt evoluce, ale naše evoluce se nezastavuje. Ve skutečnosti se nyní vyvíjíme rychleji, i když ne tou známou, pomalou darwinovskou cestou. Je čas, abychom začali přemýšlet o svém dalším vývoji. ‚Brzy budou schopnosti velké většiny z nás nějakým způsobem uměle rozšířeny a posíleny, a tím se významně změní hospodářské prostředí. Toto nově vybavené, pokročilejší já, napojené na internet a pohybující se současně ve virtuálním i fyzickém světě, bude generovat hodnoty pro společnost způsobem, který si dnes ani neumíme představit.‘*“

V podobném duchu vyznívá i zpráva, kterou letos 15. září přinesl server *Novinky.cz*. Informace je převzata ze serveru deníku *Daily Mail* a shrnuje názory Cadella Lasta z institutu Global Brain při Svobodné univerzitě v Bruselu. Last, dle svých webových stránek doktorand na zmíněném institutu, prorokuje, že okolo roku 2050 již vznikne nový vývojový stupeň člověka, po jehož dosažení se budou lidé dožívat vyššího věku (120 let), a to v daleko lepší kondici. Napomohou k tomu nové technologie, medicína i větší využívání virtuální reality, díky němuž se bude biologický základ lidské bytosti méně opotřebovávat. „*Naše společnost je nyní v naprostém zmatku. Ale v každé krizi je příležitost, aby byla apokalypsa odvrácena. Proto si myslím, že příští systém, který lidstvo vytvoří, bude daleko sofistikovanější, spravedlivější a bohatší než naše civilizace. Další systém světového uspořádání bude tak výrazně odlišný, jako je ten dnešní v porovnání se středověkem,*“ pravil v mé-

diích Cadell Last. Jeho mínění není nijak neobvyklé, Lastovo vizionářství by se v naší civilizaci dalo označit už takřka za banální.

Nelze si však nevšimnout, že jde o úplně stejný způsob uvažování, jaké prezentuje Ivan Jefremov ve svých románech a na němž ostatně stála celá marx-leninská doktrína: pokrok vědy a techniky a lepší hospodářský systém (u marxistů státní vlastnictví a plánování, u Diamandise především trh) posunou lidstvo k mohutnému rozmachu a umožní vytvořit netušené světy. A přes rozšířený skepticismus ohledně rozvoje vědy a techniky, jeho negativních dopadů na společnost, přírodu apod., jenž dávno vystřídal naivní technooptimismus, normální člověk západní civilizace vlastně něco takového stále očekává, když ne pro sebe, tak pro své potomky určitě ano.

Genetickým inženýrstvím vyšlechtěný a mikročipy v hlavě upgradovaný člověk, jenž se ujme dalšího řízení vlastní evoluce, bude možná činitelem daleko kompetentnějším i v politickém rozhodování, ve výběru té správné strany ve volbách či v hlasování v referendech. Ale – bude to ještě člověk? A k jakým koncům může technooptimismus Západu, jenž je mu navzdory jinému podstatnému rysu – skeptičnosti –, bytostně vlastní, vést? Nevyklube se z něj nakonec nějaká další utopie z rodu těch vražedných? To jsou otázky zdánlivě (vědecko)fantastické, leč lze je zároveň považovat za palčivé otázky naší doby. Šlechtění či produkce dokonalejších (ve smyslu silnějších, chytřejších, zdravějších, výkonnějších) lidských bytostí je přeci tendence immanentní technické sekulární civilizaci jako takové, a trh zde dokonce může sehrát roli daleko mocnějšího akcelarátoru než nějaká byrokratická totalitní mašinérie.

Pozn.: Citáty z *Mlhoviny v Andromedě* pocházejí z druhého českého vydání (Mladá fronta 1962), z *Hodiny býka* rovněž (Mladá fronta 1987).

Josef Mlejnek jr. je politolog a novinář. Zaměřuje se na demokratickou transformaci ve střední a východní Evropě.

Parčík a pohled přes sklo

Poznámky o evropské sensibilitě

PETR KRÁL

Janu Gabrielovi

Když se snažím dát slovní podobu tomu, co ve mně mlčenlivě přežívá z osobního vědomí příslušnosti k Evropě, nacházím napřed poznámku z deníku, která je jakýmsi shrnutím mých toulek po kontinentu: „Jsme bytosti ve stavu pokročilé hniloby, z nichž táhne pravda.“ Za hranicemi toho, co věta může mít „dekadentního“, v ní rázem vyvstávají dvě podstatné danosti: vnitřní trhlna (natrženost) a paměť.

Stáří Evropy, křehkost plynoucí jak z něj, tak z jejího individualistického ducha, neznamenají jen slabost, ale také identitu; poznáváme se vzájemně právě díky své bledosti, skrývat to nás může jen zavést, aniž to na věcech co změní.

* * *

Jak postupně objíždíme evropská hlavní města, objevujeme starý kontinent – podobně jako když skládáme velký *puzzle* – skrz rozličné místní varianty týchž obsedantních motivů: metro a tramvaj, voskové muzeum, tržnice, rozlehlé městské korzo (Champs Elysées nebo Václavské náměstí), rozhledna (Eiffelova věž, Petřín), zábavní park. Chceme-li poznat celý triptych Bitvy u San Romana, vrcholného díla Paola Ucella, musíme navštívit muzea tří různých měst: pařížský Louvre, florentinské Uffizi a londýnskou National Gallery. Tradiční hotely a restaurace hlavních měst – hlavně těch, která ještě dosnívají vlastní minulost – podobně obměňují v jemných odstínech totéž ideální menu, v němž bujón s vejcem, chateaubriand nebo smažený řízek, palačinky se zavařeninou nebo s čokoládou jsou signály možného a žádoucího štěstí, oblažující neděle těla

i duše. Holičství, papírnictví a prádelny lepších čtvrtí, jak tu pod stromy, podél širokých chodníků, vybízejí k nonšalantní péči o vlastní já, právě tak uchovávají paměť života v luxusu, jemuž by se každý měl aspoň přiblížit, aby dal své existenci smysl.

Příbuznost místních variant těchto konstant je stejně významná jako jejich bohatství; závrať cestování „po evropsku“ spočívá už v tom, že se při něm v cizině setkáme s týmiž dopravními značkami jako ve vlastní zemi, jen trochu „posunutými“ o něco menší velikostí nebo lehce odlišným odstínem bílé nebo červené. V našich dnech, pravda, hrozí, že takové nuance navždy zmizí pod hrozivě dokonalou uniformitou, která se zmocňuje také cedulek ohlašujících blízkost veřejných záchodků a parkovišť nebo tabulek KUŘÁCI/NEKUŘÁCI na železničních vagonech, šířených po celém kontinentu touž firmou s patřičně dlouhými prsty¹. V jemných a diskrétních posunech vjemů toho, kdo Evropou projíždí, se nicméně ukazuje cosi podstatného pro celou evropskou sensibilitu, její – diskrétně metafysický – smysl pro *vzdálenost blízkého*.

Příkladnou ilustrací tohoto smyslu je idea – sama eminentně evropská – městského *parčíku*; toho nevelkého, oploceného a zelení přizdobeného plácku, který je uvnitř města jakousi metonymickou připomínkou přírody, jež odtud byla odsunuta a jejíž představu vyvolává jen několika keři, holuby, učesanými stromky, patřičně zkrotlými díky sousedství dalších, vzdor tmavozelenému nátěru čistě městských reálií: laviček, hlídačovy budky, košů na odpadky z ohnutých kovových prutů. Bylo by přitom chybou vidět v parčíku jen přírodu tristně zcivilizovanou; stejně jako ve sklenících botanických zahrad tu příroda není jen člověku podřízeným vlastnictvím, patřičně přichyceným špendlíkem

a opatřeným jmenovkou, ale i předmětem snění, zas a zas oživovaným a vytvářeným touhou, jejíž plamen rozdmýchává právě chudoba impulsů, které jej zažehly. Na rozdíl od velkých, neoplocených parků otevřených každému kolemjdoucímu (jejichž idea jediná přeplula oceán) umožňuje uzavřenost parčíku také odstup od města; rázem se tu rysují subtilně „dialektická“ pouta mezi intimitou a veřejným prostorem, mezi jedincem a vstřícností vůči tomu, co jej přesahuje, ať jde o přírodu nebo o společnost.

Parčík je tak rovněž krajní podobou atria, toho protinávrhu, v němž středověká Evropa, komplementárně ke svým křížáckým výpravám, ztělesnila ideu *vnitřního* dobytí. Proti expanzi mimo hranice země a hmotnému přivlastnění nových území staví meditace v klášterním atriu pohled upřený k jeho středu, co místu, jež může dobyt jen pohled sám, zároveň s neznámým morálním územím v člověku. Vzdálenost, již pohled překonává, je tu neoddelitelná od závratí, již budí, a vzdouvá se tak opětovaně celým nekonečnem – tam, kde se dobytvačnost křížácké výpravy měří především na míle a kilometry, jejichž počet je fatálně konečný. Tak jako skutečné jezero před námi to jezírko trávy a kamenných dlaždic, jímž je atrium, uhýbá tím víc, čím víc napřed budí dojem, že jeho dobytí – přisvojení – je snadné; střed i protější strana atria se zdají být na dosah ruky, jen ale atrium zkusíme *pojmut*, stahuje se do téhož odtahitého mlčení jako (zdánlivě o tolik nedostupnější) moře. Zároveň s dalekostí blízkého tak atrium odhaluje osudnou nepřítomnost v přítomném (nebo to, že každé „zde“ je zároveň i „jinde“) a učí – stejně jako parčík – jen dobytvačnému duchu spjatému s vědomím ztráty a relativizovanému sebeironií.

Odtud zřejmě vyplývá i evropský způsob obývání krajiny, jak ho výmluvně shrnují zejména křehká oplocení českého venkova: ohrádky z pokroucených větví, jejichž lomené linie na krajích louky nebo úvozu se zdají jisté jen svou nejistotou. Jako skutečné jizvy krajiny přitom ty plůtky do krajiny skutečně vnikají, hloubí její prostor, jako by v něm chtěly zapustit kořeny za nás, aniž přitom ztratí ze zřetele, že to v poslední instanci je nemožné a že lidé jsou všude na světě v exilu. (Parčík je zase do exilu vyhnanou zahradou, kde dře-

věný kiosk pouze napodobuje nemožný úkryt.) Není bez významu, že domy ve Spojených státech – nejčastěji neoplocené a nepodsklepené – naopak pouze lemují silnice, s nimiž se, sotva přisedlé k zemi, drží na samém prahu krajiny; ta se za nimi otvírá dokořán, jako film na širokém plátně, zůstává ale osudně vnější. Dobyť země tu zjevně znamená jen její chladně právní a technické přivlastnění; cesty, jež do ní lidé vrývají v Evropě, jsou naproti tomu cestami trpělivého *zlidšťování*, stejně duchovního jako fyzického osvojování, při němž paralelně s pracemi postupují i lidské osudy. Je pravda, že povaha evropské krajiny vychází touto způsobu vstříc; evropský venkov sám, často zvlněný a členěný na nepříliš rozlehlá území, se vzdaluje k obzoru s obezřetnou váhavostí, jako by sám věděl, že cíl, k němuž míří, je zároveň daleký a blízký. Z krajiny tu nelze opravdu uniknout; když se vzdalujeme k obzoru, blížíme se zároveň jen středu atria...

* * *

Jako vyvolené místo Čekání, obývané trvale pány v kloboucích ze stejnojmenného obrazu Richarda Oelzeho (myslím na ty upovídané dědky, kteří plní parčíky v Krakově, v Lisabonu i v Paříži), připomíná parčík také to, jak důležitá je při postupu k cíli *odbočka*. K cestě do blízkého okolí – a k objevení vlastní podstaty cesty – nestačí překonat vzdálenost mezi dvěma letišti, jako když se vprostřed zimy vydáme za banálním exotismem nějaké Havaje; je nutné odklonit se od obvyklých cest a rozšířit své vidění věcí, abychom se ocitli *jinde* uprostřed důvěrně známého.

Rituál jídla v řádné restauraci, na rozdíl od návštěvy v McDonaldu, působí podobně tím, jak mezi nás a naše gurmánství vkládá obsluhující číšníky – nebo dokonce k talíři, z něž jíme, přidává ještě jeden (jako v Italii) a s ním i *nezbytně neužitečný* prostor příbuzný tomu, jež připojuje k bytu výklenek arkýře. Křivolaké uličky v nás právě tak svými zákruty udržují chuť na procházku; v pravoúhlých ulicích New Yorku se zato moc procházet nedá, leda čistě mentálně při poslechu Gershwinů... nebo Stravinského. Smyslnost je zas umění odbočky, které pouhou hygienickou sexualitu mění v erotismus; odděluje také tuhost Montréalské

řeznice, která roštěnou nelítostně porcuje v krájecím strojku, od tance nožů v rukou řezníků z Říma nebo z Paříže, jehož gracie je nerozlučnou součástí zdejší gastronomie.

Zrušení odbočky ve prospěch okamžitého uspokojení – přímého naplnění pouhých *potřeb* – škodí zároveň touze a duši: neznámé bytosti v nás, která se blíží ke skutečnosti tanečním krokem, váhá, předem slastně umdlévá a nutí nás komplikovat si život, abychom z něj vydobyli smysl. Duše je to, co v nás předem ví, že smysl nemůže být dán bezprostředně a naráz. I momentka pořízená polaroidem je zajímavá jen tím, čím se odchyluje od skutečnosti, kterou jsme skrz ni chtěli zachytit. Také nejmódnější aparát má duši, aspoň v pohledu Evropana... Nic tak není víc protievropské než myšlenka průzračnosti v lidských vztazích, trapně skautská a technokratická i tehdy, vydává-li se za revoluční: psychologický nudismus bez vztahu ke smyslu pro nahotu, k němuž podstatně patří *cesta* za nahotou a její postupné hledání. Jen utajení – spolu s odbočkou – smysl obnovuje a odsouvá z dosahu, aby mu tím lépe dalo vyvstat; jen ono vytváří to vnitřní místo, kde se s námi druzí mohou mlčky setkat.

Evropská sensibilita, napříště neoddělitelná od ducha demokracie, zároveň s utajením ctí jistou anonymitu, spíš než vyzývavě exhibované a zdobné vystrojení; nenápadný převlek a inkognito spíš než divadelní kostým. Společenský život pojatý jako permanentní hrátky ve studentském kampusu, při nichž každý staví veřejně na odiv svá fantasmata – zelené vlasy nebo neonový šlaufek v nose – se rychle stává fádním; fatálně ostatně degeneruje v nejapné zveřejňování intimity, jakým je nošení tepláků a koketně pestrobarevných pyžam na ulici (nebo aspoň předvádění teplých triček ve výstřihu košile). Nejevropštějším oděvem je v tom smyslu klasický pánský oblek složený ze saka a kalhot téže barvy, jen diskrétně přizdobený drobnou skvrnou od vína nebo od omáčky (pokud možno ze zajíce nebo ze srnčího); a to stejně pro svou neprostupnost jako pro svou šed. Není anonymita lidské siluety, k níž oblek přispívá, i její metafysikou, jinak řečeno neosobní stránkou jejího tajemství? Motocyklisté právě tak jsou tajemnými posly, když jen splývají s větrem a šedí měst co zachumlané a temné, do sebe schoulené siluety, co mož-

ná vzdálené mimozemšťanům projíždějícím město ve zbroji a na strojích pomalovaných válečnými barvami.

Nemá-li ztratit svou jemnost a svou specifiku, neměla by evropská sensibilita zanedbávat ani nudu, to *umění* nudit se (nebo řádně „spravovat“ své mrtvé doby) vlastní každé pokročilé civilizaci. Hluboká propast – víc než oceán – v tomto ohledu dělí Anglii od Spojených států, které o to snáz trpí nudou v nejtriviálnější podobě, že se ji naivně snaží vyloučit ze života a vidí v ní jen prázdnou mezeru, již je třeba zaplnit. Tak jako úzkost, podobně neodvislá od vnějších příčin, je ve skutečnosti nuda i metafysickou zkušeností par excellence, zjevující jak fatální tíži věcí, tak – právě – nemožnost jí uniknout. Jediný – anglický – způsob, jak se té tíže zbavit, spočívá ovšem v tom, že ji přijme a pozorně pěstujeme, natolik, že se rozsvítí zevnitř a ukáže, co všechno k nám v jejím tichu *mluví*. V jejím tichu, a za ním ovšem i v šedi světa vůbec.

Výsostně evropskou figurou je v tomto smyslu rentiér, co příkladně ztělesnění evropského vztahu k zahálce. To, co Evropa staví do protikladu k šedi a hrozbě prázdná, není nepřetržitá práce, ale práce prokládaná siestami, jídly, návštěvami v bistru nebo u holiče; práce, která nechává člověku volný čas, v němž lze jen žít – a nudit se. Povinnost nevylučuje radosti a budování sebe sama, které ji přirozeně doplňuje; odjet pracovně do Vídně znamená také navštívit Prater a přivézt z města domů dárky, tak jako se cestou z kostela zajde do kavárny. I tehdy, musí-li pracovat, chce zkrátka Evropan být trochu rentiérem. Nebo aspoň chtěl být, dokud se práce pro práci – a zaslepené ucpávání volných chvil i prostorů – nezačala šířit také zdejším územím.

* * *

Sensibilita se jako nikde jinde odráží v zrcadle umění. Ta evropská se projevuje stejně v jeho „klasických“ formách jako v typicky „moderních“, například ve filmu; ten ji dokonce zrcadlí tím výmluvněji, že reakce, které v Evropě budí, jsou ambivalentní. To, co má z pouhé *show*, z efektního spektaklu pěstovaného bezostyšně hollywoodskou mašinerií, nemůže kontinentální pohled zcela uspokojit; „sedmému umění“ jako takovému ještě příliš chybí metafysické jinde, má

pouze bezprostředně fyzickou působivost čistých „čísel“, bravurních kousků, jejichž účín se beze zbytku vybíjí tady a teď. Akce a „performance“ mají přednost před myšlením a meditací, kult přítomnosti a novoty – posledního modelu a čerstvého zboží – vede až k výrobě nových verzí (proslulých *remakes*) fatálně nenapodobitelných slavných snímků, podobně jako se v Americe staré kostely nerestaurují, ale rovnou přestavují.

Evropský milovník filmu naproti tomu filmy – byť si americké – trvale přetváří zevnitř, dodává jim chybějící niternost a hloubku tím, že do nich vkládá vlastní snění, sní stejně o jejich hrdinech a hrdinkách jako o velkém detailu nebo o jízdě kamery, která v ruce vraha odhalí tasený nůž. Za hranicemi pouhého spektaklu a momentálního rozptýlení dovoluje Evropanovi umění – i sedmé – rozšířit obraz světa o možný, potenciální prostor, a zaplnit tak to prázdno, které přítomný svět fatálně dělí od něj samého. Jenom evropští režiséři jako Buñuel, Fellini, Wenders podobně z filmu učinili nástroj vizionářského přístupu k realitě, anti-spektákl transponující na plátno jejich důvěrně osobní představy: jejich subjektivitu samu. Analogický rozdíl je příznačný i pro evropský přístup k malířství, na němž se dodnes, i po všech avantgardních programech a obrazoboreckých gestech, rovněž podílí vnitřní chvění. Tam, kde se americká (nebo kanadská) malba uzavírá v kultu malířské imanence a zhlíží se bez konce jen v hmotnosti svých technik (ať jde o „hyperrealistickou“ preciznost nebo o „čistou“, nefigurativní malbu), evropská nepřestala věřit v transcendentálnost výtvarných *znamení* přesahovaných sněním, které inspirují a skrz které obnovují s tvary i naše vidění věcí. Právě tak tam, kde se japonská malba, črtaná jakoby hrotem meče, zdá patřit stejně k válečnému jako k výtvarnému umění, si evropská dodnes umí uchovat rozechvělost – štetce i nervů – co odbočku nutnou k tomu, aby se nám podoba krajiny, stromu, lidské tváře zjevila s oslnivostí náhlé iluminace. I tahy malířova štetce vnikají do reality a zapouštějí v ní kořeny tím, že přiznávají svou váhavost a křehkost, a otvírají tak ve světě jakoby čerstvé zranění...

Malířův pohled (i pohled milovníka obrazů) se zdá v Evropě oddělen od věcí sklem, které rázem posouvá samu jejich „nahou“ přítomnost. Sklo tu jistě zna-

mená především paměť: připomínku dějin evropského malířství a jím nahromaděných výtvarných pokladů, která neviditelně živí jak oko malířů dneška, tak záběry evropských filmařů s Antonionim a Fellinim v čele. Ať je malíř nebo fotograf, má evropský umělec daleko k hyperrealistické snaze převést svou vizi na panenskou hladkost reportážního snímku a uzavřít svět v trvale přítomném čase a jeho paměti zbavené zřetelnosti. Málo náchylný k tomuto puritánskému uhýbání před smrtí, dnes ostatně relativizovanému i za mořem (natolik se Amerika „poevropštila“⁴²), vnímá za přítomností vrstvy nakupeného času a ví, že všechno se už aspoň jednou odehrálo předem. Svět za sklem se tak tajně chvěje vzdor přesnosti svých kontur, lehké prášení tlumí nejjasnější barvy, v azuru oblohy předem tíží soumrak, stejně jako neviditelný skleněný poklop vězní v nejkrásnějším dni slunce v nebi nad Benátkami a jejich paláci. Sklo, zjevená vzdálenost mezi okem a podobami viděného, nechává zároveň z věcí vyvstat neostrost danou jejich klouzáním v čase a ukazuje cosi jako jejich skrytý život: hutnost, již čerpají ze všeho, co nám v nich uniká. Trhlina, která přitom vyvstává na skle samém, aby pohledu připomněla jeho vlastní křehkost, přidává navíc k viděnému výzvu k zamyšlení... nebo k zasmání.

* * *

Na závěr bude bezpochyby vhodné upřesnit rysy toho „ideálního“ Evropana, jenž je subjektem způsobů cítění a jednání, o nichž tu byla řeč. Je zřejmé, že má taky majetnické sklony, skrývá v sobě usurpátorského fetišistu a sběratele, který se do toho atrie, jímž je jeho salon, snaží převést vybrané vzorky všech pokladů světa, od láhve portského po exotickou služebnou. Zná nicméně napříště i rub svého násilnictví a své potřeby *mít*: zklamání, vytracení předmětu touhy přímo ve chvíli jejího ukojení. Lépe řečeno ví, že právě to zklamání ho inspiruje k nejlepším nálezům, že stimuluje stejně jeho myšlení a umění jako jeho humor; že poznání světa i sebe sama u něj nutně vede přes obsedantní potřebu klást si do cesty překážky.

Nedává-li se vést puritánským studem před vlastním tělem, má-li se dost rád, aby se zdržoval u nálevního

pultu nebo nad svými novinami, místo aby před sebou bez prodlení prchal do banky nebo do kostela, je nicméně jeho smysl pro odbočku rovněž odstupem od sebe sama; neváhá se sebou těšit prostřednictvím více-méně odtažitých dvojníků, skrz svá vzdálená echa vystupující v pozadí pomalovaného plátna nebo na obzoru jeho nudy. Což jistě také znamená, že mu spektakl, filmová nebo výtvarná podívaná, neslouží jen k odvedení pozornosti od vlastní osoby, ale umožňuje mu rovněž upřesnit vlastní sny, prodloužit obrazy vlastními úvahami a vidinami (které mu zároveň umění pomáhá kultivovat) a prožívat je v první osobě singuláru. Umí-li Evropan poslouchat smyčcová kvarteta, také je občas sám, po nedělním obědě a odpolední procházce, hrává s přáteli...

Procházka je podstatná sama o sobě: můj Evropan je nesporně podstatou *chodec*. Není mu jistě cizí ani vlak, který už, jak svým pohybem zároveň sblíží a nadlehčuje míjené zlomky skutečnosti – a jaksi tak s nimi zachází jako s idejemi –, svazuje fyzické přemístění s tím, čím se náš člověk zabývá nejraději: s *myšlením za přesunu*. Jen chodec ale to myšlení provozuje naplno a dotváří doslova svět okolo zároveň jím, svým pohledem a pohyby svého těla. Když se přemísťujeme v autě, stejně uzavřeném v abstraktním prostoru dálnice jako tělo řidiče v autě samém, svět naopak nevyhnutelně uhasíná a vadne. Jen Evropan se mi přitom zdá schopen skutečné procházky; kde jiní jen překo-

návají vzdálenosti, křižují po moři nebo po poušti, sní u vodky a meditují, Evropan, jehož si ponejvíc představuji v trenčkotu, ať poprchává nebo ne, si mezi divy planety razí cestu vlastním tělem a noří svou postupující siluetu do městské šedi, až s ní sám k nerozeznání splývá.

Pacifický a snivý soukromý detektiv sledující sám sebe, sběratel bohatý jen množstvím svých minulých životů – vzpomínka na chození po pařížských bulvárech z konce 19. století patří k jeho nejdražším –, je můj Evropan také přemýšlivý a nostalgický bonviván, který vkládá snění a úvahu i mezi sebe a své radosti. Jako má rád šedou, protože v ní je slib všech dalších barev, drží si za chůze od těla i různé druhé existence, které mohl prožít a které mu dávají znamení z hloubi uliček, které mívá, aniž do některé z nich vstoupí. A metafysika, již slaví ve styku s nejvšednějšími fakty a svou chůzí samou, mu jde v patách jako velká věrná fena barvy deště.

Poznámky:

¹ Ve Spojených státech lze dokonce spatřit v různých muzeích *tatáž* Degasova nebo Monetova plátna.

² Mimo jiné tím, že se nostalgicky začala ohlížet po vlastní architektuře minulosti („art déco“ dvacátých let).

Petr Král, básník, překladatel a esejista.

Po stopách Tavíka Františka Šimona

CATHARINE BENTINCKOVÁ

Mnohý sběratel nebo zájemce o českou grafiku první poloviny 20. století narazil při svém studiu na obdivuhodnou webovou stránku tfsimon.com, která je věnována grafiku a malíři Tavíku Františku Šimonovi (1877–1942). Stránka poskytuje v několika jazycích rozsáhlé údaje o umělcově životě a díle, jež jsou doplněny stovkami fotografií jeho obrazů, skic, dopisů, článků i záběrů z jeho života. Nejnavštěvovanější částí je zřejmě soupis grafického díla T. F. Šimona, doprovázený reprodukcí jednotlivých listů (k tomuto soupisu s více než 600 položkami se vztahuje i číslování listů v samotném článku). Najdeme tu ale například i oddíl ukazující proměny malířovy signatury, texty popisující umělcovy zahraniční cesty, profily dalších tvůrců i živou návštěvní knihu, ve které je sběrateli z nejruznějších koutů světa konzultována především pravost a autorství jednotlivých grafik. Asi nejpůsobivější část webové stránky má název „Jak vypadají místa zobrazená na Šimonových grafikách dnes“ – a jsou zde opět stovky fotografií z celého světa, které byly pořízeny pokud možno ze stejného bodu, na kterém kdysi tvořil náš umělec. Zvláštní je, že obětavým tvůrcem těchto stránek – které ovšem, pokud vím, nemají obdobu u žádného dalšího českého umělce – není Čech, ale Holanďanka Catharine Bentincková. V jednom z mailů, které jsme si vyměnili, si trochu posteskla, že T. F. Šimon není ve své vlasti příliš známý a že mu dosud ani nevyšla žádná monografie. Nabídl jsem jí, aby tedy aspoň napsala něco o svém zaujetí pro tohoto umělce, o historii vzniku zmíněné webové stránky i o Šimonově ohlase ve světě. Paní Bentincková nadšeně souhlasila, a její nizozemský pohled na českého tvůrce tak můžeme nabídnout čtenářům *Kontextů*.

ZDENĚK GRANÁT

„Umělec-malíř, žijící především svými očima, uvykl si nejen dívat se jinak na svět, přírodu a vše, co jej obklopuje, ale i názíratí jiným způsobem na věci a chápatí život, jsa k tomu logicky niternou tvůrčí činností nadán a puzen.“

T. F. Šimon. *Listy z cesty kolem světa*, Praha 1928.

Tavík František Šimon byl český umělec mezinárodního renomé. Malíř, absolvent pražské umělecké akademie, se v roce 1904 usadil v Paříži a velmi rychle se začal mezi ostatními umělci prosazovat. Přijímaly ho různé pařížské umělecké salóny a roku 1910 měl první výstavu v Americe. V roce 1914, po vypuknutí první světové války, byl donucen vrátit se s rodinou do Čech, kde se trvale usadil. Po zbytek života žil v Praze, ale stále udržoval kontakty se zahraničím. Dokázal svými obrazy a grafickým dílem upoutat pozornost uměleckého světa, přičemž zájem o jeho dílo trvá do dnešních dnů.

Prolog

Jsem nizozemská muzikoložka a zajímám se o výtvarné umění. V roce 1985 jsem cestovala se svým přítelem poprvé do Prahy. Do Československa jsme dorazili po několikahodinovém zdržení na hranici u Děčína. Když jsme hranici přejížděli, byla už tma, a tak jsme si na prostranství u jedné restaurace postavili stan na nouzové přenocování. Druhý den se kolem restaurace pohybovali zvědaví lidé, prohlíželi si nás, ale nikdo na nás nepromluvil. Všechno jsme po sobě uklidili, než jsme však byli hotoví, přišel k nám policista. Přátelsky nás oslovil, ale česky, a tak jsme mu nerozuměli. Pochopili jsme, že máme rychle odjet.

Když jsme se blížili k Praze, dalo se do hustého deště. Auta zastavovala na krajnici a řidiči nasazovali stěrače – nedostatečné zboží, se kterým se muselo šetrně zacházet. Lidé v restauracích a na veřejných prostranstvích spolu mluvili potichu, protože nechtě-

Tavík František Šimon a jeho žena Vilma.

li, aby je někdo slyšel. Výkladní skříně obchodů byly zaplněné plechovkami vysoko naskládanými do pyramid a u vchodů zevnitř visely závěsy, které musel zákazník rozhrnout, aby mohl vstoupit. Každý, kdo chtěl přijet do země, musel mít s sebou nejméně 30 západních marek na osobu a den. Koupili jsme za to konzervy s jídlem a nějaké štetce a barvy. Po deseti dnech jsme Československo opustili s pocitem lítosti, že už musíme odjet.

V posledních měsících roku 1989 jsme v televizi viděli záběry z revolucí ve východní Evropě. Události v Berlíně, kde lidé „zed“ doslova zbourali, a především ty obrovské davy šťastných lidí nám zůstanou navždy v paměti. Koncem roku 1990 jsme jeli znovu do Čech přes východní Německo. Poznala jsem zemi, kterou jsem si zamilovala a do níž se často vracím.

Jednoho studeného podzimního dne roku 1998 jsme v Praze cestou do Stavovského divadla míjeli aukční dům Dorotheum, kde jsme zahlédli na zdi velký okouzující obraz. Byl to *Mikulášský trh na Staroměstském náměstí* s Týnským chrámem v pozadí, krámky se zasněženými stříškami a lidmi, kteří v nich nakupují. Následujícího dne jsme tam nedočkavě spěchali, abychom si dílo prohlédli zblízka. Dozvěděli jsme se, že obraz je od Tavíka Františka Šimona, čes-

kého malíře, kterého jsme dosud neznali. Vydali jsme se do Městské knihovny, kde jsme se dozvěděli, že to byl významný umělec, o němž však bylo po jeho smrti v roce 1942 málo publikováno.

Chtěli jsme se o získané informace podělit s ostatními. Nastala nová doba – internetová. V roce 1998 vznikl Google a v květnu 2002 byla spuštěna webová stránka www.tfsimon.com – 125 let od umělcova narození. Jejím cílem je publikování informací o T. F. Šimonovi online, aby si je kdokoliv mohl přečíst. V roce 2001 se o něm na internetu dalo najít jen pár stručných údajů. Základem webové stránky je náš anglický překlad (z června 2002) *Seznamu grafických děl T. F. Šimona* obsahující 626 titulů, který byl publikován Arthurem Novákem v roce 1937 a k němuž jsme postupně přidali další stovky položek. Tento překlad je pro zahraniční sběratele nepostradatelný, používají ho však také některé aukční domy v Praze. Kromě biografických údajů je na webové stránce rovněž přehled Šimonových grafik, obrazů, kreseb, skicářů a sbírky fotografií z jeho života. A rovněž srovnávající fotografie míst, kde vytvářel grafiky a kde pobýval a psal dopisy. Pozornost jsme věnovali také dalším českým umělcům, jako byli Maxmilián Pirner, Max Švabinský, Emil Holárek a Hugo Boettinger, nejlepším Šimonův přítel

a kolega, známý také pod jménem dr. Desiderius. Důvod, proč jsme se rozhodli věnovat takovou péči vybudování webových stránek, byl prostý: Někdo to udělat musí! Malby a grafiky F. T. Šimona si zaslouží, aby je viděl a ocenil celý svět!

Jedna z prvních překvapivých reakcí přišla od Ivana Šimona z Bostonu (1914–2009), umělcova syna, který žil v Americe od roku 1948. Napsal nám, že největší část otcova díla zabavil stát, když se nevrátil do Prahy a rozhodl se zůstat v Bostonu. Mnoho kreseb a obrazů nyní vlastní Národní galerie. Poděkoval nám za péči, kterou věnujeme otcově tvorbě. Přeložil pro nás do angličtiny několik otcových dopisů a také katalog výstavy z roku 1994 sestavený Evou Buzgovou. Pomohl rovněž s identifikací osob na fotografiích.

Od milovníků a sběratelů díla T. F. Šimona z celého světa jsme dostávali nejrůznější fotografie a často nám podali pomocnou ruku, což jsme ocenili zejména při kompletování webových stránek. Ráda bych zmínila především Zbyňka Svobodu, profesora na českém vysokém učení technickém v Praze, který přeložil do datek *Seznamu grafických děl* do češtiny, pořídil srovnávací fotografie Prahy a přišel rovněž s nápadem umístit na jednu stránku miniaturní snímky, a vytvořit tak působivý přehled Šimonových obrazů a grafik. Nadšené reakce návštěvníků webových stránek jsou pro nás důležitým podnětem pro pokračování v práci.

Talentovaný student ze Mšena

František Jan Šimon, jak znělo jeho křestní jméno, se narodil 13. května 1877 v městečku Železnice nedaleko Jičína. Otec Antonín Šimon (Rovensko 1835 – Mšeno 1912) byl mlynář a obchodník s mlýnskými výrobky, matka Anna (1838–1897) se jmenovala za svobodna Tavíková. Měli sedm dětí a bydleli ve velkém rohovém domě číslo 85 (dnes ulice Šimonova). Na zdi nedávno zrenovovaného domu, kde dnes sídlí knihovna, je umístěna pamětní deska. V době svého pobytu v Paříži začal malíř používat před jménem matčino jméno za svobodna – Tavík –, aby se odlišil od umělců stejného příjmení.

Antonín Šimon se s rodinou z Železnice odstěhoval 1. listopadu 1883 a usadil se v Mšeně, v Karlově ulici

číslo 138. Mšeno je starobylé městečko ležící východně od Kokořína, v kraji hustých lesů a pohádkových skalních útvarů. Zde prožil T. F. Šimon většinu dětství. Po smrti matky v roce 1897 se otec znovu oženil a rodina bydlela od roku 1899 v čísle 279 na Velkém náměstí (později přejmenovaném na Riegrovo náměstí). Později se malíř ke Mšenu často hlásil a vzpomínal na zde prožitá mladá léta: „Cítím odůvodněnou přichylnost k Vašemu městu, jako někdejší jeho občan, který se snad až příliš toulal po světě, ale který vždy rád vzpomíná na místo, jeho romantické okolí a jeho přátele, kde prožil jsem své radostné mládí.“ (Řeč při otvírání vlastní výstavy v Mšeně, 1940)

Již ve Mšeně upozorňoval učitel rodiče, že František má výtvarné nadání a měl by jít studovat na uměleckou školu; v posledních ročnících prý dokonce doprovázel učitelův výklad kresbami na tabuli. Poté navštěvoval měšťanskou školu v Dubé, zaměřenou na obchod. V sedmnácti letech byl přijat na Akademii výtvarných umění v Praze. V roce 1895 přistoupil do třídy Maxmiliána Pirnera (1854–1924) a později se na akademii spřátelil s Hugem Boettingerem (1880–1934),

Mladý Šimon u svého pracovního stolu.

Most v Benátkách, kresba tužkou, 1902.

Richardem Laudou (1873–1929), Janem Honsou (1876–1937) a Ferdinandem Michlem (1877–1951).

V roce 1897 odjel malíř ze zdravotních důvodů za svou sestrou Annou Kateřinou do Bosny, kde bylo příznivější klima (sestra byla provdána za bosenského sedláka). Roku 1899 cestoval po Bosně, Dalmácii a Černé Hoře, o rok později, po absolvování akademie, navštívil Chorvatsko (mj. Dubrovník) a také Itálii. Obraz *Vzpomínka na Dalmácii* (bar. I.) z roku 1900 dokládá, že již tehdy byl zručným umělcem.

Roku 1900 musel F. T. Šimon nastoupit na vojnu a ke konci služby v roce 1901 strávil čtyři měsíce v Přemysli – tehdy v rakouské Haliči, dnes v Polsku. Byl překvapen chudobou, kterou zde viděl, stejně jako hrubostí vojáků, kteří sloužili spolu s ním. V období, kdy byl na vojně, se svými pracemi účastnil několika výstav v Praze i mimo ni. Po válce získal dvakrát stipendium Hlávkovy nadace a mohl se vydat na studijní cestu. Roku 1902 odcestoval na čtyři měsíce do Itálie a roku 1903 do Francie, kde navštívil Paříž a letovisko Ault na pobřeží Normandie. Téhož roku se také vydal do Londýna, Belgie a Nizozemska.

V létě roku 1903 potkal T. F. Šimon v Aultu svou budoucí ženu a múzu Vilmu Kracíkovou, českou učitelku, dceru lékárníka z Hradce Králové. Ault byl tehdy oblíbeným letoviskem s plážemi, kde malíř rád trávil dovolenou, o čemž svědčí množství jeho obrazů (bar. VIII.), kreseb a korespondence. V témže roce se v Paříži seznámil s Jeanem-Françoisem Raffaëllim,

francouzským realistickým malířem, který byl vůdčí osobností každoročního Salonu de la Gravure Originale en Couleurs, založeného roku 1903.

Odchod do Paříže

T. F. Šimon se sám považoval v první řadě za malíře. Už jeho první obrazy svědčí o velkém mistrovství, například obraz *Symfonie*, který je dnes ozdobou Národní galerie v pražském Veletržním paláci. Koncem 19. století začal experimentovat s grafikou, avšak v Praze tehdy nebyla dobrá škola, kde by si mohl tuto techniku osvojit. Rozhodl se proto odjet do Paříže, kde se malířům nabízelo pro rozvoj talentu a získání dovedností mnoho možností. Již před ním se v Paříži usadili mnozí čeští umělci, například Josef Kratina (1872–1950), Alfons Mucha (1860–1939), Luděk Marold (1865–1898) a Josef Mařatka (1874–1937).

Do Paříže dorazil T. F. Šimon vlakem spolu s přítelem Ferdinandem Michlem v únoru 1904. Společně si pronajali ateliér, kde se pustili do vytváření grafik. Peněz bylo málo a Michl to brzy vzdal. Naopak T. F. Šimon si postupně opatroval nezbytné nástroje, většinou

Vzpomínka na Boku Kotorskou, lept, 1900.

Autoportrét,
kresba tužkou,
1905.

použité, například tiskařský lis, a zkoušel různé grafické techniky a postupy. Až do svatby bydlel malíř na Rue Daguerre v čísle 19. Později vzpomínal na bohatý umělecký život a kontakty s českými umělci, kteří v té době v Paříži pobývali:

„Mou oblíbenou pařížskou čtvrtí byla vždy Latinská čtvrť, kam se za mnou přistěhovali čeští přátelé výtvarníci jeden po druhém. Byl to přítel malíř F. Michl, sochař Španiel a Kafka, později malíř Strimpl, ilustrátor Plaček, kteří jsme tvořili jakousi skupinu nebo ‚bandu‘, ‚čvardu‘, jak nám Štefánik v žertu říkával. Nejstaršími usedlíky v Paříži byli ovšem Kupka, sídlící na Montmartru, Ad. Wiesner v Neuilly, J. Dědina a K. Špilár na Montrougi, s kterými jsme se stýkali jen příležitostně nebo nahodile. Přibližně stejný náš věk, zájmy umělecké i mladistvá mysl, vždy bujně a vesele naladěná, vytvořily mezi námi poměr srdečného přátelství a jistý způsob zábavy. Peněz jsme nikdy příliš nazbyt neměli, ale zato chuti do života, zejména do pařížského, jsme měli až dost, a smysl pro žert a veselí nikdy nechyběl. Byli jsme bohémsky šťastni. Chodilo se na oběd do restaurace, a to pouze v poledne, kdežto místo ‚večeře‘ zašli jsme raději do kaváren na ‚Bulmyši‘, kde jsme při sklenici kávy nebo jiného kavárenského nápoje dovedli sedět při zábavě a skicování do půlnoci i přes půlnoc.“ (T. F. Šimon: *Ze Štefánikova života v Paříži*. In: Arnošt Bareš: *Štefánikův memoriál*, Praha 1929, str. 79–80).

V roce 1905 navštívil T. F. Šimon spolu s přáteli Hugem Boettingerem a Bohumilem Kafkou londýnskou výstavu „James McNeill Whistler (1834–1903)“, uspořádanou International Society of Sculptors, Painters and Gravers na Regent Street. V dopisu Vilmě z 24. března 1905 vyjádřil své nadšení těmito slovy:

„Londýn je hlučný, učazený, nezdravý, ale jen zevnějškem svým, mezi těmi skladišti, továrnami, v té spoustě sazí a kouře, najdou se kouty a místa, kde s největší péčí, jako ve sklenicích vzácné květiny, se přechovávají nejkrásnější a nejjemnější věci. Z nejhlučnější, asfaltem a petrolejem čpící ulice zapadneš do tiché, harmonické místnosti neb do krásného kouta anglické gotiky...

Druhý den se šlo na Whistlera... Je to k zbláznění. Nedovedu a nemám slov pro vyjádření pocitů. Pokládám se za šťastného člověka, že mohu vidět díla tohoto mi-

Vilma a František Šimonovi.

I. *Vzpomínka na Dalmácii*, olej na plátně, 56x64 cm, 1900.

II. *Hyde Park v Londýně*, barevný lept, 29,2x42,2 cm, 1904.

III. Portrét umělcovy rodiny v zrcadle, olej na plátně,
120x103 cm, cca 1910.

IV. Park v zimě, barevná akvatinta,
43x29,8 cm, 1905.

V. Japonská tanečnice Sada Yacco při představení Čechovových Tří sester v Théâtre Moderne v Paříži, olej na kartonu, 1908.

VI. Vilma trhající šeřík, olej na plátně,
92x70,5 cm, cca 1910.

VII. Portrét umělcova syna Pavla, olej na plátně,
65x92 cm, 1936.

VIII. Život na pláži v Aultu, olej na plátně, 48x65 cm, 1909.

IX. Place de l'Étoile v Paříži za deště, barevný lept, 26,2x31,3 cm, 1921.

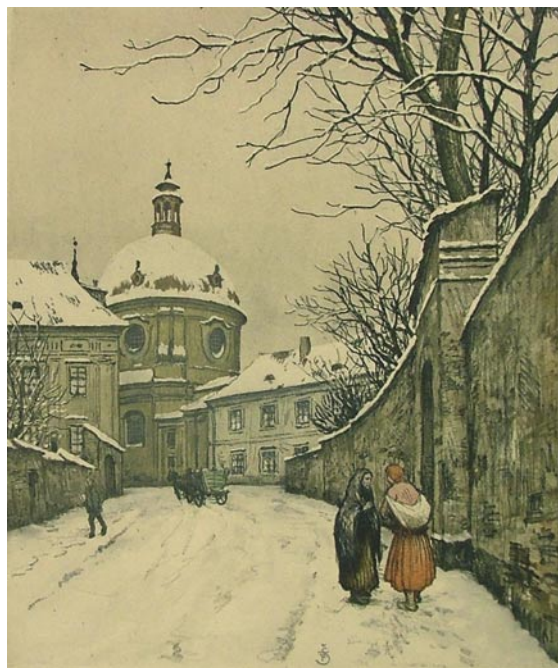
X. Motiv od Helmových mlýnů v Praze, barevný lept, 26x26,8 cm, 1908.

XI. Hlavní ulice v Tangeru, barevný lept, 35,6x44,2 cm, 1912.

XII. Přístav v Dordrechtu, barevný lept,
31,2x30,4 cm, 1912.

XIII. Ulička v Kroměříži v zimě, barevný lept,
31,6x27 cm, 1925.

XIV. Starý průplav v Amsterdamu, barevný lept, 33,3x39,2 cm, 1913.

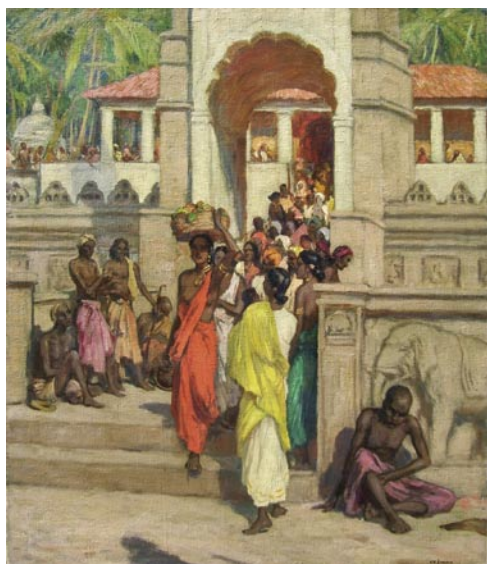
XV. Lucemburská zahrada v Paříži, olej na plátně, 75x45 cm, cca 1915.

XVI. Tři dívky u potoka, olej na plátně, cca 1916–1917.

XVII. Stánky s knihami na nábřeží Seiny, olej na plátně, 55x45,5 cm, 1911.

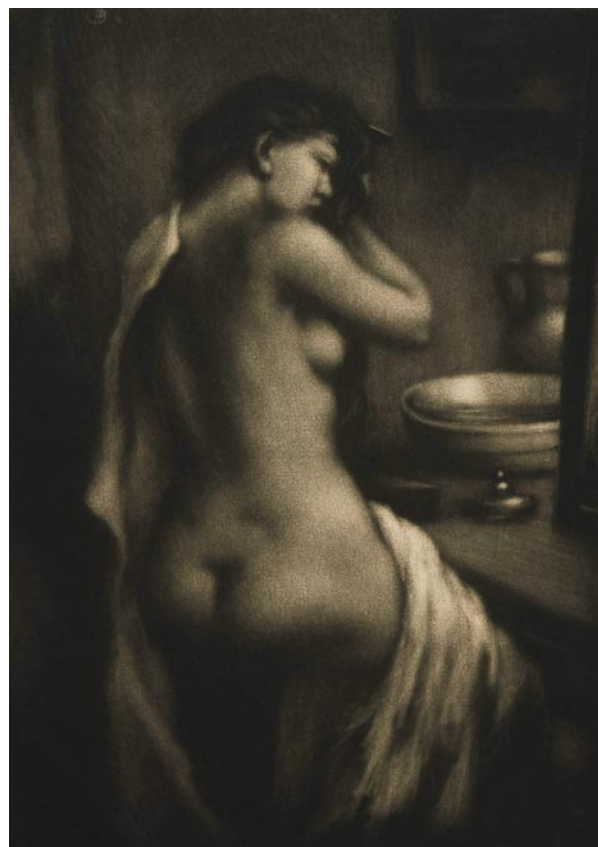
XVIII. Před buddhistickým chrámem v Kandy na Ceylonu, olej na plátně, 100x86 cm, 1929.

XIX. Pod Brooklynským mostem, barevné vernis mou – akvatinta, 32x41,5 cm, 1927.

XX. Noční 7. Avenue v New Yorku, barevný lept, 44,7x32,7 cm, 1929.

XXI. Žena při toaletě, mezzotinta, 25,5x18 cm, 1942, poslední Šimonova grafika.

stra, a lituji každého, kdo buď nedovede, nebo nemůže jej vidět a jej chutnat. Půjdeme tam ještě několikrát a těžko se budeme loučit.“

Od prosince 1905 do ledna 1906 se konala samostatná výstava díla T. F. Šimona v Praze, kterou uspořádal Spolek výtvarných umělců Mánes. Výstava měla velký ohlas, avšak nejuznávanější kritik F. X. Šalda se vyjádřil, že je příliš „whistlerovská“. T. F. Šimon maloval originálním způsobem pařížský městský život a ve Francii získával stále více obdivu. Tyto výjevy pojmenoval „Paysage de Paris“.

V lednu 1906 pojal v chrámu svatého Mikuláše v Praze T. F. Šimon za manželku Vilmu Kracíkovou a po svatbě odcestovali do Paříže, kde se nastěhovali do domu na Montparnasse 83. V roce 1906 se Vilmě narodil první syn Kamil, poté následovala Eva (1908–1997), Ivan (1914–2009) a Pavel (1920–1958). Na podzim roku 1908 se umělec s rodinou přestěhoval do vily s velkým ateliérem na severu Paříže v Rue Humboldt (dnes Rue Jean-Dolent) číslo 25. Vila stojí za řadou domků s ateliéry na ulici přímo naproti vězení La Santé, obehnanému vysokou zdí. Projdeme-li uličkou Allée Verhaeren podél zadní strany domů, dostaneme se k vile, kde Šimon žil a pracoval.

Růžena Kracíková, sestra Vilmy, se provdala za českého sochaře Josefa Kratinu, s nímž žila v Paříži již před příjezdem T. F. Šimona. Roku 1907 odešli Josef a Růžena do New Yorku. Jejich dcera Lydia (1907–2010) byla v letech 1930–1933 Šimonovou studentkou v Praze a vzala si slovenského umělce Kolomana Sokola (1902–2003), rovněž Šimonova studenta (1925–1932). Manželé žili od roku 1948 trvale v Americe.

Umělecké úspěchy

V roce 1905 byl T. F. Šimon přijat za člena Salon d'Automne, Podzimního salonu v Paříži. Tento Salon byl založen v roce 1903 jako reakce na přísně konzervativní politiku oficiálního Salonu a od jeho založení na něm vystavovali malíři jako Matisse, Gauguin a Picasso, v prvních letech i August Rodin. Prvními vystavovanými díly T. F. Šimona byly mj. grafi-

František
Tavík
Šimon
při práci.

ky *Podobizna Otokara Španiela* (č. 27) a *Oxford Circus* (č. 35).

V Paříži napsal Šimon 23. dubna 1906 dopis obchodníkovi s uměleckými díly Edmundu Sagotovi, v němž se představuje a sděluje mu, že jeho práce visí v Salonu de la Société Nationale des Beaux-Arts v Paříži: „Jsem český malíř a grafik, člen Mánesa v Praze. Nyní již dva roky žiji v Paříži, kde jsem se dobře zavedl. Minulý rok, 1905, mi uspořádal Mánes v Praze výstavu 80 olejů, 40 leptů a také monotypů. Kromě toho jsem vystavoval ve Vídni, Berlíně, Mnichově a Londýně.“

Šimon pozval Sagota na návštěvu do svého ateliéru, obchodník pak přijal jeho práce do komise. Jedno z prvních grafických děl, které měl v komisi, byly *Stíny Paříže* (č. 24).

Francouzský umělec, grafik a ilustrátor Jacques Villon (1875–1963) byl jedním z organizátorů první výstavy Podzimního salonu v roce 1903 a zcela jistě ovlivnil i přijetí Šimonových děl. Villon se přátelil s Františkem Kupkou, s nímž se v roce 1901 setkal v Paříži. T. F. Šimon se s Kupkou znal už z Prahy, v létě 1904 pobývali oba v Aultu. Na pohlednici Hugovi Boettingerovi z 27. července 1904 Šimon píše: „Předevčím nám sem přijel Kupka a zůstane zde asi 14 dní. Dá se s ním dobře pohovořit o všem.“

V roce 1904 se T. F. Šimon rovněž seznámil s významným nakladatelem a obchodníkem s uměním

T. F. Šimon, Hugo Boettinger a Bohumil Kafka 1905.

Georgem Petitem. Jeho tehdejší grafické práce, *Marché aux Legumes* (*Zelinařský trh*, č. 13, 1904) a *Les Bougienistes* (č. 43, 1905), které vydal právě Petit, byly vystaveny v roce 1906 na Salonu de Société de la Gravure Originale en Couleurs. V Salonu de la Société Nationale des Beaux-Arts, jehož se v roce 1906 stal Šimon členem, se v roce 1907 konala samostatná výstava jeho prací. V galeriích Georgese Petita měl samostatnou výstavu dvakrát – roku 1910 a 1911. T. F. Šimona rovněž přijaly Société de la Gravure Originale en Noir, Société des Peintres-Graveurs Français, Royal Society of Painters, Etchers and Engravers (Londýn). V roce 1910 se stal členem Union Internationale des Beaux-Arts et des Lettres založené v Paříži Paulem Adamem, Augustem Rodinem a Vincentem d'Indym.

První Šimonova výstava v Americe se uskutečnila v galerii Albert Roullier Art Galleries v Chicagu v letech 1910 a 1911. The Public Library v New Yorku vystavovala umělcova díla v roce 1911 a Galerie Frederick Keppel & CO v New Yorku od konce roku 1914 do začátku 1915. Britské muzeum koupilo

v roce 1908 do svých sbírek 14 grafických děl T. F. Šimona, například *Ve větru u moře* (č. 59, 1907). Musée du Luxembourg v Paříži zakoupilo roku 1911 obraz *Sníh v Bruggách*, o němž se později v americkém tisku pochvalně psalo:

„Dílo pražského T. F. Šimona ukazuje dvacetiletý vývoj umělce mezinárodní reputace od koloristy a impresionisty k dekorativnímu malíři. Jedno z jeho nejznámějších pláten, *Sníh v Bruggách*, visí v Musée du Luxembourg v Paříži. Pro většinu zájemců o umění je Šimon známý především jako grafik. Pro malý okruh malířů a uměleckých kritiků je ale Šimon především malířem, pak až grafikem. A především jako o malíři se o něm bude zmiňovat historie. Dnes je jedním z nejlepších českých malířů a je pravděpodobně, bez přehánění, mistr dekorativní školy ve své vlasti.“

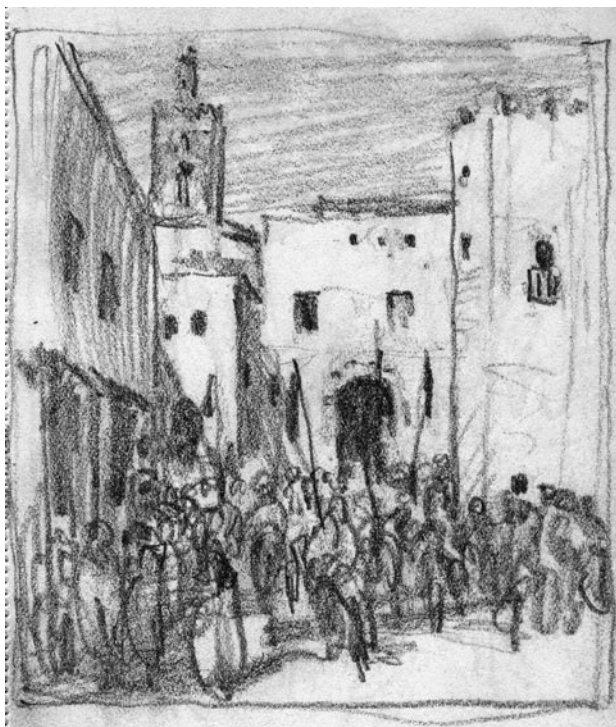
V roce 1910 bylo vystaveno přes sto Šimonových děl v záhřebském Salonu Ulrich. Chorvatská kunsthistorička Žarka Vujićová ve své knize *Ulrich Salon on its continental* (2011) napsala: „Výstavní sezóna 1910 byla zahájena mezinárodní výstavou díla českého grafika Františka Tavíka Šimona, který vystavil své krásné grafiky v prvním patře. Více než třetina tisků a jeden raný autoportrét byly zakoupeny členy Salonu.“

V roce 1909 pobýval Šimon v Nizozemsku, kde navštívil Amsterdam a rovněž galerii Franse Halse v Harlemu. Zavítal také do přímořského městečka Zandvoortu, proslulého mnoha větrnými mlýny, a v neděli 30. srpna odtud poslal pohlednici Hugo-vi Boettingerovi: „To je překrásná země, pro malíře jak stvořená.“ V pondělí odcestoval z Haagu do Paříže. Tato cesta ho inspirovala k obrazům *Starý přístav v Amsterdamu* (č. 104), *Průplav v Amsterdamu* (č. 116) a *Staré domy v Amsterdamu* (č. 117) z roku 1909. Kresba ukazuje Damrak v Amsterdamu směrem od hotelu Victoria, kde byl umělec ubytován v pokoji číslo 21.

T. F. Šimon pobýval v Nizozemsku i v květnu 1912 a v témže roce zde vytvořil dvě barevné grafiky, *Starý průplav v Amsterdamu* (bar. XIV., č. 212) a *Přístav v Dordrechtu* (bar. XII., č. 183), a rovněž dvě černobílé grafiky, *Amsterodamský vetešník* (č. 182) a *Požár*

v *Amsterdamu* (č. 239). Amsterdam inspiroval i několik jeho olejomalb. Během tohoto pobytu zemřel ve Mšeně jeho otec a Šimonovi se nepodařilo včas přijet na pohřeb. Jeho žena a děti byly v té době v Paříži. 23. května o tom píše z Amsterdamu v dopisu příteli Boettingerovi: „Milý Hugo, psal mi bratr Robert, že jsi přišel ke hrobu mého drahého staříckého otce, čímž mi dokazuješ znovu jemnost a opravdovost přátelského citu. Děkuji Ti upřímně příteli můj za soustrastný Tvůj projev. Zde, nešťastnou shodou okolností, zažil jsem nejsmutnější chvíle svého života a nebylo mi ani možno svého milého otce k hrobu doprovodit.“

Další a mnohem krutější rána pro rodinu T. F. Šimona přišla během prázdnin téhož roku, kdy na záneht mozkových blan zemřel jejich šestiletý syn Kamil. Šimonova žena Vilma poté trpěla depresemi a na jaře roku 1913 se malíř rozhodl, že pro rodinu bude prospěšné, když na čas z Paříže odjedou. Navštíví Toledo, Rondu, Cordobu a Seville ve Španělsku. Malíř píše 18. dubna 1913 v dopise Boettingerovi, že se vydali na cestu do Maroka (bar. XI.): „Milý Hugo, zajeli jsme

Tanger, kresba tužkou, 1913.

přec do Tangeru a nelitujeme toho, neb je tu úžasný, přímo biblický svět Arabů a muslimanů afrických. Jsou to nejsilnější dojmy na naší cestě – celé Španělsko je vedle toho nic a ‚švindl‘. Zde se člověk cítí docela mimo Evropu a jako v dobách Kristových... Tanger 18. 4. 1913. Šimonovic.“

První světová válka a Milan Rastislav Štefánik

28. června byl v Sarajevu zavražděn následník trůnu František Ferdinand d'Este se svou ženou Žofíí Chotkovou a v Evropě se schyluje k válce. František a Vilma se rozhodnou, že se s dětmi okamžitě vydají do Prahy. O měsíc později, 28. července, vyhlásuje Rakousko válku Srbsku, 1. srpna vpadá Německo do Lucemburska a 4. srpna do Belgie. Francie a Velká Británie spěchají Belgii na pomoc. V životě T. F. Šimona nastává zásadní zlom. Do Paříže se nemůže vrátit, a tak se usadí trvale v Praze.

V roce 1917 inicioval T. F. Šimon spolu s Maxem Švabinským založení Sdružení českých umělců-grafiků Hollar, pojmenovaného po slavném českém grafickovi Václavu Hollarovi (1607–1677). Sdružení přispělo velkým dílem k formování české kultury. Jeho cílem byla pomoc umělcům, kteří se dostali do svízelné finanční situace. Mohli mimo jiné i používat ateliéry, které měl spolek k dispozici. Sdružení organizovalo výstavy doma i v zahraničí a ve sbornících *Hollar* uveřejňovalo články o umění. Komunistický režim přiměl vedení sdružení k přerušení činnosti, po roce 1989 byly ale jeho aktivity obnoveny.

Po válce se Šimon na několik týdnů vrátil do svého domu v Paříži. V letech nepřítomnosti nikdo neplatil nájem, což byla obrovská finanční rána. Zaprášený, ale neporušený ateliér jako by na malíře celý čas čekal. Šimon co nejrychleji navázal kontakty s nakladateli a obchodníky v Paříži. Ve dvou dopisech Sagotovi sebevědomě píše: „Monsieur, po té dlouhé a strašné válce jsem se vrátil do Paříže. Jsem zde na pár týdnů, abych zařídil své záležitosti. Prosím, dejte mi vědět, zda se vám podařilo prodat nějaké mé tisky, které máte v komisi.“ (Paříž, 14. 5. 1919) „Při této příležitosti Vám musím sdělit, že jsem zdvojnásobil prodejní cenu

svých grafik, o čemž jsem informoval všechny jejich prodejce v Paříži.“ (Praha 15. 7. 1920)

Po válce požádalo Ministerstvo obrany Československé republiky T. F. Šimona a další umělce, aby zmapovali zničená místa, kde bojovaly české a slovenské jednotky. Šimon si vybral Francii a odjel do Remeše, jež byla válkou těžce zasažena. Zde udělal náčrty a na jejich základě pak sérii leptů. Vyfotografovali jsme pro webovou stránku www.tfsimon.com v roce 2008 množství míst v Remeši, aby bylo možné porovnat Šimonovy lepty s dnešním stavem. Ruiny po bombardování německými letadly byly po válce pečlivě obnoveny. Šimon za tuto práci dostal Řád čestné legie, Ordre national de la Légion d'honneur, nejvyšší francouzské státní vyznamenání.

Šimonovým dobrým přítelem byl i Milan Štefánik (1880–1919), slovenský generál, politik a diplomat, ale také sběratel umění. V roce 1910 odjel na Tahiti a na naléhání T. F. Šimona se tam vydal po stopách Paula Gauguina. Štefánik našel několik jeho dřevořezových štočků a přivezl je do Paříže. Pokusy o prodej se nezdařily, a tak je nakonec F. T. Šimon zrestauroval a zhotovil otisky. Dnes je obojí ceněným exponátem Národní galerie. Když v květnu 1919 přišel Štefánik za neobjasněných okolností při letecké havárii o život, byl to pro Šimona velký šok. V článku „Štefánik po Gauguinových stopách na Tahiti“ pro 3. číslo sborníku *Hollar* z roku 1937 vzpomínal:

„...na našich častých schůzkách i v kavárnách nebo na besedách v ateliérech, kam rád Štefánik přicházel, jsme živě diskutovali o současných výstavách, umění i o umělcích. Vzpomínám, jak někdy s námi Štefánik chodíval do současných výstav, pořádaných u nejlepších pařížských obchodníků, jako byli: Durand Ruel, Vollard, Bernheim, Druet aj., nebo ve velkých oficiálních Salonech. Při jednom, zcela nahodilém setkání se Štefánikem v příjemné kavárně na velkých boulevardech ‚Café Viennois‘, kam jsme ostatně všichni rádi a dosti často chodili, navrhl jsem mu podívat se na znamenitou aukční výstavu asijského, zejména čínského a japonského umění, která se měla v síních dražebny Hotel Drouot v příštích dnech prodávat. Po této podívané prošli jsme velkými boulevardy až k chrámu Madeleine

a tam v blízkosti zašli jsme ještě se podívat na právě otevřenou výstavu obrazů Gauguinových v galerii Bernheimově. Bylo tam tehdy vystaveno asi 30 obrazů již vysoce ceněného umělce. Dojem z těchto třiceti, většinou v Oceanii vzniklých, barvami zářících, harmonicky stylizovaných obrazů tropických krajů byl silný a podmaňující. Podlehl mu i Štefánik, který v té době pomýšlel již na cestu do zámoří a v duchu snil o rajském ostrově, o primitivní kráse ostrova Tahiti.“

Cesta kolem světa

Začátkem dvacátých let si Šimonovi nechali postavit dům v ulici Na Zátorce 483 (později V Tišině 10) v umělecké čtvrti v pražské Bubenči. Žili a pracovali tam tehdy například Mucha, Švabinský a Boettlinger. T. F. Šimon vytvořil tři krásné nástěnné malby na dům, které jsou dosud zachovalé. V hale je původní točité dřevěné schodiště vedoucí do prvního poschodí, přízemí je přestavěno na kancelářské prostory. Na severní straně jsou zvenku vidět velká okna bývalého umělcova ateliéru. (Po smrti Vilmy byl dům komunistickou vládou vyvlastněn a dnes v něm sídlí alžírská ambasáda.)

V roce 1921 pobýval Šimon poprvé v lázních Trenčianské Teplice na Slovensku, kde se léčil s dýchacími potížemi. Udělal několik leptů městečka a přírody v okolí. Téhož roku mu vyšla kniha *Příručka umělce-grafika*. Jeden výtisk zaslal jako dar Muzeu Victorie

Dvě kresby tužkou z cesty kolem světa.

& Alberta v Jižním Kensingtonu. Martin Hardie, tehdejší kurátor grafik a kreseb muzea, mu v jednom z dopisů napsal: „Kniha je krásně udělána, dělá velkou čest vydavateli, tiskárně i sobě samé. Zajímalo by mě, zda by se nevyplatilo vydat její anglickou verzi. Jsem si jist, že kniha by se mohla dobře prodávat.“

V pondělí 30. srpna 1926 odcestoval malíř na svoji známou „cestu kolem světa“. Nejprve odjel do Paříže a 4. září odplul lodí z Cherbourgu do New Yorku, kam dorazil po šesti a půl dnech. V Americe navštívil Cleveland, Buffalo a Detroit, kde strávil dva dny u svého bratra Antonína, pak jel do Chicaga, Pittsburgu a New Yorku. Tam se 28. října nalodil a přes Havanu a Panamský průplav doplul 19. listopadu do San Francisca. Plavbu přes Tichý oceán začala na lodi Tanjo Maru, na níž doplul do Honolulu a pak přes Jokohamu, Tokio, Šanghaj, Hongkong, Singapur, Penang, Ceylon a Aden konečně Suezským průplavem a přes Řecko dorazil 27. února 1927 do přístavu v Marseille – po cestě trvající bezmála půl roku.

S sebou si vezl všechny malířské potřeby, skicáře i menší plátna. Cesta byla velmi úspěšná a jejím výsledkem bylo mnoho kreseb, grafických prací a obrazů. Na naléhání přátel a kolegů v Praze napsal rovněž knihu *Listy z cesty kolem světa*, kterou vydalo roku 1928 nakladatelství Jana Otty v Praze. Jde o sbírku zápisků a dopisů rodině a přátelům doprovázenou kresbami, které si při cestě pořizoval. (Kniha se stala skutečným bestsellerem, do angličtiny byla přeložena teprve nedávno australským obdivovatelem Šimonova umění Davidem Pearsonem z Melbourne a vyšla pod titulem *Letters from a Voyage around the World*.)

Šimonův americký nakladatel Kennedy & Co vydal v březnu 1928 čtyři nové tituly: *New York – Brooklyn Bridge* (č. 460), *New York – Public Library* (č. 461), *New York v noci* (č. 462) a *Newyorská bursa* (č. 463). Pod vlivem dojmů z cesty kolem světa vytvořil umělec mnoho leptů a obrazů (bar. XVIII.–XX.).

Renomovaný americký umělecký časopis *The Art Digest* o malířově návštěvě v roce 1928 vzletně napsal: „Český mistr T. F. Šimon, malíř a grafik, možná nejslavnější ze všech českých umělců, je v New Yorku. A pan Šimon už pracuje, vytváří za soumraku i ve dne skici newyorských mrakodrapů, rušných dopravních

František Tavík Šimon na své cestě kolem světa.

tepen, visutých mostů, doků a přístavů. Malé náčrty jsou na jednotných obdélníkových listech, asi šest palců širokých nebo vysokých, ty tmavé použije pro nokturna.“ Šimonova proslulost za hranicemi Československa dosahovala v té době velkých rozměrů.

V roce 1927 vyšla Šimonova kniha *Druhá příručka umělce-grafika* a v roce 1928 byl jmenován profesorem na Akademii výtvarných umění v Praze, kde vedl ateliér grafiky jako nástupce Maxe Švabinského. „Tichá observatoř“ říkal sám sobě, protože jeho oku neunikl žádný detail. Měl cit pro krásnou architekturu, lidské tvary, přírodu a barvy. Umělec, který se nenechával unášet moderními směry začátku 20. století, ale zachovával vlastní styl. Umělec, který jako profesor brávil své studenty na dlouhé procházky, aby je učil „dívat se“.

V roce 1933 pobýval Šimon se synem Ivanem v Itálii a v roce 1936 byl spolu s Ivanem a Pavlem na Rabu, v Cavtatu a v Dubrovníku. Při příležitosti jeho 60. narozenin byla v roce 1938 uspořádána výstava v Pavilonu Myslbek, o níž napsal monografii kunsthistorik

Antonín Matějček. V roce 1937 vyšly *Kronika grafického díla T. F. Šimona* a *Seznam grafických prací T. F. Šimona*, sestavené Arthurem Novákem a zahrnující 626 titulů. Na katalogu malíř spolupracoval.

Pozdní léta

Akademie výtvarných umění byla zavřena v roce 1939 německými okupanty. T. F. Šimon ve vyučování pokračoval v soukromí. Roku 1940 pobyl delší dobu v lázních Poděbrady. Když v červnu 1942 navštívil se synem Pavlem své rodiště, městečko Železnice, místní noviny napsaly: „T. F. Šimon, akad. malíř a grafik světového jména, pobýval v minulých dnech spolu se svým synem Pavlem, rovněž nadějným malířem, v rodné Železnici. Oběma se tu líbilo, odcházeli od tud uspokojeni bohatou uměleckou žní a osvěžení do nové práce spolu se slibem, že v nejbližší době se ještě do Železnice vrátí.“ O tom, že malíř na své rodiště nikdy nezapomněl, svědčí i to, že založil nadaci s cílem finančně podporovat talentované děti ze Železnice na studiích uměleckých směrů. Po nástupu komunistického režimu byla nadace zrušena.

17. prosince 1942 František Šimon zemřel na mrtvici. Pohřeb se konal na Olšanských hřbitovech v Praze. Jeho žena Vilma a syn Pavel bydleli dál v domě v Bubenči. Po manželově smrti zachovala Vilma Šimonová sbírku uměleckých prací T. F. Šimona a spolu se synem Pavlem ji katalogizovala. V březnu 1948, krátce po komunistickém puči, napsala Vilma Šimonová dopis W. G. Rosemu do Ameriky:

„Děkuji vám mnohokrát za váš milý dopis a vzpomínky na mého mrtvého manžela. Je to už pět roků od doby, kdy nás opustil: zemřel na mrtvici; jeho slabé a nemocné srdce nemohlo vydržet nepřetržité vzrušení posledních let. Ve svých posledních dnech často vzpomínal na svou krásnou cestu v roce 1926 a své milé přátele, s nimiž se setkal na své cestě kolem světa. Na Cleveland a na vás, pane Rose, měl nejkrásnější vzpomínky a často mluvil s námi o vás. Doposud se nám daří docela dobře, náš dům, obrazy a sbírky mého manžela jsou zatím stále v našem vlastnictví. Samozřejmě, náš život se značně změnil a máme velké obavy, jak to bude dál.“

V době komunistického režimu v 50. letech nechala zhotovit náhrobek na počest umělce s portrétem navrženým sochařem Josefem Šejnostou na čestném místě na hřbitově v Bubenči. Komunisté nechali Vilmu na pokoji, snad i díky jejímu zeti, malíři Cyrilu Boudovi, který měl prominentní postavení. Ještě před komunistickým pučem emigroval její syn Ivan do Spojených států, kde se stal vysokoškolským učitelem přírodních věd, a již ho nikdy neviděla. Zemřela ve svém domě v Praze 4. ledna 1959, den po svých 77. narozeninách.

Epilog

Francouzská *Larousseova encyklopedie* z 50. let minulého století uvádí: „T. F. Šimon je jedním z nejvýznamnějších československých umělců první poloviny 20. století.“ Později zájem o tohoto umělce opadal. Pozornost si žádaly moderní umělecké směry a komunistickému režimu se „umělec-gentleman“ nehodil. Významnou roli sehrál také fakt, že v tehdejším Československu ustalo obchodování s uměleckými předměty.

Portrét Vilmy Šimonové, kresba tužkou, 1911.

T. F. Šimon a Cyril Bouda.

V devadesátých letech nastala rehabilitace díla T. F. Šimona, množství obdivovatelů jeho umění narůstá, a tím také nabídka a poptávka po jeho díle. Po sametové revoluci vznikly v České republice soukromé aukční síně, kde se pravidelně vydražují jeho obrazy, kresby a lepty. Podstatná část pochází od Šimonovy rodiny z Prahy a Mladé Boleslavi. Šimonovo dílo se také pravidelně objevuje na výstavách. Národní galerie uspořádala v roce 1994 v Paláci Kinských v Praze výstavu věnovanou jeho dílu. Na podzim roku 2002 uspořádalo Czech Center na Madison Avenue v New Yorku výstavu s díly pocházejícími ze sbírky Williama Gansona Roseho. (W. G. Rose se s Šimonem setkal v roce 1923 v Paříži, shromáždil velkou sbírku jeho grafických prací a v roce 1926 publikoval anglickou verzi *Painter-Etcher* Arthura Nováka. Koncem roku 2002 zorganizovala Gallery Frederick Baker v Chica-

gu prodejní výstavu s tištěným katalogem obsahujícím 288 grafických prací.)

Také na internetových aukcích, jako jsou Aukro a Ebay, se pravidelně objevují Šimonova díla nabízená soukromými osobami i obchodníky s uměním. Prostřednictvím našich webových stránek dostáváme často dotazy nadšených lidí, kteří získali díla T. F. Šimona z pozůstalosti, nebo nám sběratelé posílají fotografie prací, které mají ve svých sbírkách. Pěkným příkladem je dopis sběratele uměleckých děl Anury Saparamady:

„Narodil jsem se na Srí Lance, ale kvůli studiím jsem se přestěhoval do New Yorku, kde nyní žiji už 20 let. Sbíráím umění, které má nějaký vztah k Ceylonu (Srí Lanka před rokem 1972). V první polovině 20. století navštívilo Ceylon i několik umělců z Československa. Z těchto umělců byl důležitý především T. F. Šimon, protože maloval velmi realisticky výjevy, které nám ukazují, jak Ceylon vypadal v roce 1920. Jsou téměř jako fotografie. Bohužel, mnozí sběratelé umění na Srí Lance se dnes zaměřují pouze na domácí umělce. Nesbírají zahraniční umělce, kteří navštívili Ceylon. To je škoda, protože někteří velmi slavní malíři zachycovali výjevy ze Srí Lanky, včetně umělců, jako jsou Edward Lear, Hermann Max Pechstein, Emil Nolde a Nikolaj Konstantinov Roerich. Jsem velký fanoušek T. F. Šimona, Emila Orlika, Jaroslava Hněvkovského a Otakara Nejedlého. Chystám se napsat knihu o všech evropských umělcích, kteří malovali Ceylon.“

Po době zapomnění nastalo po celém světě znovuoživení zájmu o dílo Taviíka Františka Šimona, a tak může být opět zařazen na seznam velikánů české umělecké historie.

Z holandštiny přeložila Petra Schürová.

Přehled literatury a výstav najdete na www.tfsimon.com.

Catharine Bentincková, muzikoložka, v 80. letech členka nizozemské Nadace Charty 77. Publikuje texty o výtvarném umění a hudbě. V roce 2002 založila webovou stránku tfsimon.com. Žije v Amsterdamu.

Zahraniční i domácí divadelní inspirace

JOSEF MLEJNEK

V polovině září proběhl v Plzni už 22. ročník festivalu Divadlo, který podobně jako polský divadelní festival Kontakt, o němž jsem psal v minulém čísle *Kontextů*, vznikl na počátku devadesátých let a ve své více než dvacetileté historii prošel různými peripetemi. Na rozdíl od Kontaktu jde o nesoutěžní přehlídku, to však neznamená, že by plzeňský program byl méně kvalitní a různorodý. Kontakt má doma v Polsku mnohem větší konkurenci, zatímco u nás jiná univerzálně zaměřená přehlídka – odhlédneme-li od hradeckého festivalu Divadlo evropských regionů, ale to je trochu jiný případ – neexistuje a srovnatelná Divadelná Nitra je už dlouho jen „blízké zahraničí“. Letošní ročník Divadla byl v něčem výjimečný: krátce před festivalem zahájilo provoz plzeňské Nové divadlo. Navíc se má v příštím roce Plzeň stát Evropským městem kultury, takže se patrně lépe pracovalo se sponzory a nejspíš si dalo na své prezentaci více záležet i samo město. V minulosti plzeňská přehlídka zažila i „hubená léta“, kdy za označení mezinárodní mohl festival děkovat jen tomu, že po rozdělení Československa vznikly dva samostatné státy. Svůj „zlatý věk“ festival zažil v období kolem poloviny devadesátých let. Letos je to přesně dvacet let, kdy se v Plzni díky Václavu Havlovi objevili a pobesedovali světoví dramatici jako Arthur Miller, Tom Stoppard nebo Donald Harwood. Přítomnost zahraničních souborů není v posledních letech podmíněna jen subjektivními preferencemi členů festivalové dramaturgické rady, kteří jsou více než slušně obeznámeni s divadelním děním ve světě, ale – bez kouzelných havlovských proutků – v první řadě finančními možnostmi organizátorů. A zde je obecně pravidlem, že často i vedle ostatních zemí bývalého východního bloku platíme spíš za chudé příbuzné. V Plzni se v minulých letech často jako z nouze ctnost objevovala zahraniční „lehce přenosná“ komorní představení, která ne vždy měla reprezentativní punc.

Kontextové čtení

Budapešťská scéna Vígszínház, která se představila v Plzni na úvod, přivezla inscenaci Gogolova *Revizora*. Režisér Viktor Bodó převedl klasické dílo do dnešních maďarských reálií se vším všudy. Děj se odehrává v chátrajících někdejších městských lázních – po zprávě, že se má objevit revizor, nastává zběsilé pobíhání úředníků s balíky dokumentů, které musejí zmizet, a skartovací stroje také ze sebe vychrlí kupy papírového „hnoje“. Chlestadkov je cynický hochštapler, od představitelů města vybírá úplatky jako za starých časů jeho prvvzor, a když mu hejtman nabídne své dvě rozhaštěné dcerušky, slíbí si vzít obě!, podvodník nakonec mizí i s penězi, hlásí se skutečný revizor provázen zlověstným temným mstitelem a světelnou hrou v barvách maďarské trikolory. Mezi tím a s tím spous-

ta gagů, narážek, zvuků a pazvuků. Někomu z diváků vadila přílišná vulgarita, ale přesazení skoro dvě stě let starého kusu do naší pokleslé a zpitomělé doby se bez podobné „degradace“ asi neobejde: důležité je, zda se nestane pro tvůrce jen záminkou k ventilování vlastního zhrubnutí a zda se celý příběh vulgárnostmi nezahltí. To maďarského režiséra nepotkalo – v neprvoplánové politické frašce se mu podařilo drsně zpodobit skličující provinční svět, aniž se nechal strhnout do komunálních vod (což se nedá říci o některých aktualizacích *Revizora* z posledních let u nás).

I u psaní o divadle představuje velkou výhodu, můžeme-li dílo tvůrce, jako je divadelní režisér, sledovat kontinuálně a každý jeho nový počín číst v kontextu celého díla. Nepřenosnost divadla je tak paradoxně handicapem. Polský režisér Jan Klata letos přivezl do Plzně Shakespearova – a svého – *Hamleta*, kterého vlo-

Hamlet (Dimitrij Schaad) a Ofélie (Xenia Snagowská). Archiv Schauspielhausu, Bochum.

ni nastudoval v Německu s bochumským Schauspielhausem. Po adaptaci Kafkovy *Ameriky* (2011) a Schillerových *Loupežníků* (2012) je to už třetí Klatova režijní práce na tamní scéně. A o nich si můžeme jen číst. Vloni stihl uvést v Krakově na scénu Strindbergovu hru *Do Damašku*. K *Hamletovi* se Klatova vrátil po deseti letech – v roce 2004 na polském Pobřeží zasadil děj dramatu přímo do gdaňských loděnic. Šlo o zjevnou politickou konotaci: rozbředlé polské postkomunistické společnosti režisér „nastavil zrcadlo“, z něhož na ni měla dýchnout její nedávná heroická minulost. Bochumský *Hamlet* je zasazen do odlišného rámce, ale jistou kontinuitu s *Hamletem* gdaňským zajišťuje přítomnost polského herce, který před deseti lety vytvořil hlavní roli a nyní se objevuje v bodovém navštívení jako Duch zemřelého otce v bílém šermířském úboru. V závěru ještě recituje ironickou báseň Zbigniewa Herberta *Fortinbrasův žalozpěv*, v níž budoucí vládce Dánska oslovuje mrtvého prince a s věcností politického praktika říká, že to, co po něm zůstane, nezavdává důvod k napsání tragédie, neboť on se postará o trestuhodně zanedbané záležitosti jako vybudování fungující kanalizace a opatření stran prostitutek a žebráků. Těžiště představení spočívá v netradičním pojetí divadla v divadle „Past na myši“; potulné herce nahrazují Rozenkranz a Guildenstern a zčásti i Hamlet sám. Původně jsem měl za to, že jde o Klatovu úlitbu německému divadlu, nebo spíš jeho oecenství, kde se stalo jakousi „tradicí“, že se účinkující polévají nebo mažou barvami – fekáliemi, ale obsah

a smysl je zjevně hlubší. Postavy se beze slov ve zběsilem tempu pantomimy znetvořují barvami do nepodoby, válejí se po zemi, náruživě onanují s umělými údy. Jako kdyby bylo jedno, co je nahoře, co dole, co je pravda a co lež – dovoleno je, „*jenseits von Gut und Böse*“, úplně všechno. Lidské postavy ve světě, který se jeví jen jako nekonečný rezervoár i těch nejnemožnějších možností a který je beze smyslu, jako by chtěly histriónskými gesty ze sebe setřást „lehkost bytí“ a nesnesitelný stav beztlíže vytřepat ze sebe jako vodu z ucha. Výjev se odehrává na i ve velké igelitové fólii – a není patrně bez významu, že by aktéry i užité prostředky, když už je po všem, bylo možné téměř beze stopy odnést jako odpad. V igelitovém „podvědomí“ mizí i Gertruda, spontánně projevivší mateřskou pýchu nad synovým konáním. Hamlet-Oidipus na ní posléze vykoná incestní soulož.

Můžeme se pochopitelně nechat unášet Klatovým ohňostrojem nápadů, ale nevím, bylo-li by dobré nechat se jím strhnout. A kdo je vůbec Hamlet? Jde jen o příběh člověka, muže z královského rodu, vystaveného těžké životní i politické zkoušce, jehož záměrem je pomstít úkladnou vraždu svého královského otce? Příběh pochopitelně lze zbavit dobových konotací a aluzí a přenést ho do jiného světa, v němž platí zcela odlišný hodnotový systém, jak tomu je u maďarského *Revizora*. Lze jej však vykosit i z neutilitárních, nezvažitelných souvislostí, které z něj zároveň neododdělitelně činí podobenství? A ono podobenství velkého básníka Shakespeara není volným pádem do prázdna, natož aby bylo přitakáním nicotě. Jde v *Hamletovi* jenom o příběh, o královskou „rodinnou tragédii“, nebo také a patrně především o autorovo *reductio ad horrorum* falešného postulátu, z něhož se odvíjejí úvahy dánského králevice? Je příznačné, že jak Klatova, tak režisér druhého, tentokrát tuzemského nastudování *Hamleta* (soubor Švandova divadla v Praze), které se letos objevilo v Plzni, Daniel Špinar, vypustili příznačnou scénu, v níž se Hamletův otčím kaje před Bohem z bratrovraždy a neví, že se Hamlet chystá ho zabít a sleduje ho. Princ uvažuje příliš, přespříliš lidsky: Klaudius dotčen milostí, a když ho teď zabijí, unikne peklu. Špinarův zcela odlišný režijní výklad nakonec připomíná podobně jako Klatův známou pohádku o vojákovi, který uvařil polévku ze sekery.

Maryša jako živý reliéf

V poslední době se ujal v českých divadlech úsporný zvyk číst scénické poznámky a herce nechat jednat na téměř holé scéně. Avšak *Maryša*, s níž přijelo do Plzně brněnské HaDivadlo a již režíroval talentovaný Lukáš Brutovský (1988), působí dojmem podobné divadelní z nouze ctnosti jen několik prvních okamžiků, byť scénu tvoří jen několik židlí, stůl a deska na zdi v hospodě. Po vstupní scéně, kdy Vávra pochovává nebožku – stojí s dětmi u jejího portrétu –, sousedé vyslovují hospodáři soustrast a všichni zpívají píseň S Pánem Bohem, jsme svědky několika mimořádných hereckých výkonů, soustředěných a úsporných do té míry, že máme sugestivní pocit, a to nejen při vrcholných výjevech, že sledujeme živý pohyblivý reliéf – tmavé pozadí i kostýmy, u nichž převažuje černobílá, tento dojem jen umocňují. Režie se drží ducha hry, ne však litery. Například s notoricky známou scénou s jedem se vyrovnává tak, že Maryša podává muži šálky s kávou v rychlém sledu hned několikrát po sobě. Kruh se uzavírá: za společného zpěvu písně S Pánem Bohem stojí na scéně pozůstalí s Vávrovým smutečně orámovaným portrétem. V minulosti už několikrát odepisované HaDivadlo touto inscenací vstalo z popela a Miloš Maršálek v roli Lízala nebo Cyrila Drozda jako Vávra se setkali se svými životními rolemi. Ale i pokorně vzdorná Maryša Sára Venclovské nebo rváčský furiant Francek v podání Jan Grundmana (nemluvě o ostatních hereckých protagonistech) se podíleli na představení, na které se nezapomíná po jedné nebo dvou sezónách.

Druhým velkým překvapením pro mne byla osobnost režiséra Jiřího Havelky (1980), který se v Plzni představil hned se třemi svými opusy. Viděl jsem dva. *Poslední trik Georgese Mélièse*, kde průkopník světové kinematografie výtečně ztělesněný Dušanem Hřebíčkem z hradeckého divadla Drak rafinovaně uniká pomocí různých kouzel a „zázraků jevištní techniky“ přímé konfrontaci se smrtí – a podaří se mu obelstít ji i úplně nakonec. Jiří Havelka je však doma především na scéně Vosto5 a pod nenápadným názvem *Dechovka* se v programu skrývala scénická performance inspirovaná tím, co se odehrálo v Dobroníně na Jihlavsku

Maryša (Sára Venclovská) a Lízal (Miloš Maršálek). Archiv HaDivadla, Brno.

těsně po konci druhé světové války, kdy účastníci vesnické tancovačky odešli do tmy zúčtovat se svými německými sousedy. V úvodu se na obecním úřadě jedná o důstojném pohřbení nalezených ostatků, potom následují živé obrazy z let 1922 a 1945. Něco podobného dělají na Vysočině Jana Franková a Miloš Doležal, kteří mimo jiné připravili historické scénické portréty pátera Josefa Toufara a Jaroslava Foglara – pracují však s nherci, resp. s přáteli a místními nadšenci. Jiří Havelka sice pracuje s profesionály – hrají zde mimo jiné Ján Sedal, Petra Lustigová nebo Marie Ludvíková –, ale to by mohla být výhoda jen zdánlivá, neboť v představeních tohoto typu je důležité, aby herci vlastně nehráli, ale byli rovnou *odtamtud*. A to se v *Dechovce* povedlo beze zbytku.

Neměl jsem v úmyslu podat vyčerpávající referát o Divadle 2014, píšu jen o tom, co mne oslovilo nebo na co jsem cítil potřebu reagovat, ale ani tak se nedostalo na všechny silné zážitky. České divadlo, které v Plzni reflektuje svoji situaci a kvalitu přehlídkou toho nejlepšího, co má v současnosti k dispozici, potřebuje zároveň jako sůl relevantní mezinárodní konfrontaci. Je povzbudivé, že v tomto ohledu přinesl právě letošní festivalový ročník skutečně velké zlepšení a že dokonce velké zahraniční scény tentokrát jednoznačně zastínily ony „nouzové“ malé.

Plzeň – Praha, září 2014

Josef Mlejnek, básník, kritik a překladatel.

Téma: Historická kniha mého srdce

Pod názvem *Historická kniha mého srdce* se skrývá publikace, která má vyjít v CDK na sklonku tohoto roku a kterou edituje historik Jiří Hanuš. Jedná se o soubor esejů, jež jsou věnovány osobnostem historického řemesla, které dlouhodobě inspirují svým dílem, ať již proslulým, či pozapomenutým, naší současností. K vytvoření těchto esejů byli přizváni nejen významní historici, ale i další osobnosti z různých vědních oborů a postavy českého kulturního života. Publikace má mít spíše osobnější ráz, i když její význam spočívá ve zdůraznění historického základu různých druhů poznání. Měla by uvádět do historických i kulturních souvislostí a přitom vytvořit platformu pro vzájemné sdílení. Mezi oslovenými přispěvateli jsou především historikové z Brna, Prahy a dalších univerzitních center, filozofové a teologové různých myšlenkových škol a orientací, literární vědci, dějepisci umění a další odborníci, kteří se hlásí k inspiraci historií. Kniha bude přínosem nejen pro studenty historických oborů, ale bude mít obecnější kulturní přesah, zajímavý i pro všechny, které historie baví. V tomto čísle *Kontextů* uvádíme ukázky z knihy v podobě příspěvků Jiřího Hanuše, Jiřího Pernese, Josefa Šaura a Milana Uhdeho.

Jak obraz může zabíjet

Ian Buruma – Avishai Margalit: Okcidentalismus. Západ očima nepřátel

JIŘÍ HANUŠ

Knížka, kterou mám ve většině svých knihoven (v brněnském bytě, na chalupě na Dražanské vysočině i v Historickém ústavu Filosofické fakulty MU), je nevelká rozsahem, přesto jsem si ji oblíbil natolik, že si ji často přečtu – alespoň kousek. Je pro mne důkazem, že skvělý stopadesátistránkový esej někdy vydá za víc než tlustá kniha o tisíce stranách. Od textu tohoto typu se jistě nedá čekat zahlcení detaily, spíše několik vhodných příkladů ilustrujících zásadní teze. To se podle mého soudu podařilo holandskému japanologovi a hebrejskému filozofovi dokonale. Je docela zajímavé, že jejich kniha vznikla původně jako článek do známého recenzního časopisu *New York Review of Books*, teprve později byl přepracován, rozšířen a vydán v součas-

né podobě. Ať tak či onak, jedná se o publikaci, kterou bych označil za knihu svého srdce a možná ještě více za knihu „svého rozumu“, neboť mi ukazuje cestu, jak důkladně a důsledně myslet a přesvědčivě argumentovat.

Náhoda hraje svou úlohu nejen v životě jednotlivců a národů, ale také v životě knih. Překlad Burumovy a Margalitovy knížky se v českém prostředí dostal na pulty knihkupectví téměř v tutéž chvíli jako překlad slavného Saidova *Orientalismu*, i když původní vydání od sebe dělí čtvrtstoletí (*Orientalismus* vyšel v originálu v roce 1978, *Okcidentalismus* v roce 2004). Jak připomíná autor úvodu k *Okcidentalismu* Martin Hála, Said svým dílem vyvolal na sklonku sedmdesátých let „malou revoluci“ v humanitních vědách, neboť tvrdil, že

západní věda i krásná literatura 19. a 20. století vytvořila falešný obraz Orientu. A můžeme říci, že se tento obraz opravdu zažil, neboť korespondoval s dobovou představou, že evropský kolonialismus byl strukturálním zlem, jehož součástí byl zmíněný západní obraz Východu. Nic nepomohly kritiky Saidova díla – například skutečnost, že analyzoval pouze Francii a Anglii a Orientem myslel hlavně Přední východ. Jeho síla byla evidentně opřena o vlivnou teorii Michela Foucaulta, podle něhož se „z ‚objektivní‘ společenské a vědecké diskuse formuje více méně závazný konsensus, který pak zpětně ‚subjektivně‘ působí na diskutovanou realitu. Z ‚pasivního‘ evropského bádání o mimoevropském světě vzniká ‚orientalistický‘ diskurs, který potom motivuje a podmiňuje aktivní evropské postoje a politiku vůči této části světa“ (úvod Martina Hály, s. 6). Takřka po čtyřiceti letech od vydání Saidovy publikace můžeme konstatovat, že tato teorie platí nejen v případě vytvoření orientalismu, ale pro vytvoření názoru, podle něhož Západ deformuje Východ, že ho v podstatě nechápe a svou koloniální agresí zapříčinil destrukci vývoje nezápadních oblastí – toto mínění se stalo důvodem, proč se Západ politicky i kulturně „stáhl“ a začal kritizovat své jednání v dějinách.

Buruma s Margalitem ovšem nepsali svou knížku jako kritiku Saidova přístupu. To svého času ostatně učinil vskutku skvělým způsobem významný historik Předního východu Bernard Lewis. Jejich motivací bylo jistě něco jiného a aktuálnějšího. Zdá se, že je spíše vyprovokovaly události 11. září 2001, události, které ukázaly, že nejen Západ vytváří falešné obrazy, ale Východ činí totéž se Západem. Aktuální výzvou pro ně byl „muslimský hněv“, přetavený v sebevražedné a vražedné útoky. Tedy: že Východ tyto představy zhmotňuje a přenáší do konkrétní politické realizace (Foucault věčně živý!), plné nenávisti a touhy po likvidaci údajného nepřítele. Navíc, Buruma s Margalitem nezůstali pouze na úrovni dvou protipólů, dvou nepřátel, kteří si v podstatě nerozumí a případně se chtějí zničit. Jejich analýza je mnohem hlubší než rozbor Saidův – a sice v tom smyslu, že objevují vznik „okcidentalistické doktríny“ nikoli na východě, ale přímo v srdci Evropy, a to v romantickém hnutí. Jejich pojetí tedy nesleduje pouze jakýsi inherentní rozpor mezi Východem a Zá-

padem, ale spíše sleduje konkrétní historický vývoj jisté myšlenkové tradice. O tom však později. Není divu, že právě toto pojetí může oslovovat historiky, i když s ním přicházejí v historii poučení ne-historikové.

Publikace je rozdělena do šesti kapitol. Zvolil jsem následující jednoduchý přístup: stručné vystižení základní ideje čtyř podstatných kapitol a ještě stručnější vlastní komentář. Na závěr se pak pokusím uvést perličky, které pro mne představovaly opravdové objevy.

Válka proti Západu je název první kapitoly a současně představuje základní heslo celého tématu. Kupodivu, toto rozvržení nezačíná událostí z 11. září 2001, ale historickou reminiscencí z července 1942. Tehdy, po bombardování Pearl Harboru, se sešel na konferenci v Kjótu výkvět japonské inteligence, aby diskutoval o tématu „jak překonat modernitu“. Mluvílo se o různých věcech, neboť už tehdy byl pojem modernity poněkud konfušní: o nemoci westernizace, kterou se údajně Japonsko nakazilo, o roztržitém východní kultury způsobené specializací, o zničujícím vlivu hollywoodských filmů (opravdu, jsme v roce 1942!) a o zdravé společnosti, o zhoubném západním materialismu, o chladné racionalitě USA a tak dále a tak podobně. Není divu, že na přetřes přišel také západní kolonialismus – v Japonsku to bylo zvláště aktuální, neboť žádný východní stát se tak radikálně netransformoval jako Japonsko – a právě pod heslem „civilizace a osvícenství“. Vše, co na přelomu devatenáctého a dvacátého století přicházelo ze Západu, bylo nedočkavě a naruživě vstřebáváno japonskou inteligencí vedoucími elitami. To mělo i politické důsledky – díky této modernizaci dokázalo Japonsko porazit na začátku 20. století mocné Rusko: autoři ostatně připomínají, že tehdy Tolstoj označil japonské vítězství jako vítězství západního materialismu (!) nad ruskou duší.

Tou japanologickou odbočkou nás ovšem Buruma s Margalitem vtáhli do děje: nechuť ke všemu, co je spojováno se Západem, existuje dlouho a není vázána na islámský svět – a dokonce není propojena ani s určitou politickou orientací. Tehdy v Japonsku byla touha zahubit západní modernitu stejně silná u marxisticky laděných intelektuálů jako mezi pravicovými nacionalisty. Okcidentalismus je tedy nemocí, která je poměrně stará, rozšířená a je navíc dokonce silně

nakažlivá. Už v této první kapitole autoři neopomínají zdůraznit základní myšlenku, která se posléze objevuje v celé knize. Okcidentalismus nevznikl na Východě, ale na Západě. Což – uvádějí jeden z výstižných příkladů – nebyl Martin Heidegger zapřisáhlý nepřítel toho, co nazýval amerikanismem a co podle jeho názoru podlamovalo Evropu? Přitom je důležité připomenout ještě jeden významný akcent: nejde pouze o výraz znechucení či o předsudky, neboť ty patří podle autorů k lidské povaze. Dnes je okcidentalismus nikoli pouze nezávaznou intelektuální hrou, ale má vážné následky a dopady.

Už v úvodu se projevují všechny silné stránky textu: přesné formulování tezí, výstižné a originální příklady, smysl pro rozlišování uprostřed generalizace, a pak – smysl pro obraznost popisu a v neposlední řadě humor. Představa hlavy výstavného Marxova pomníku, která se vážně dívá na menší pomníky hrobů socialistů z Třetího světa a dalších bojovníků proti americkému imperialismu, je skutečně zábavná.

Nejhutnější kapitola publikace se týká západního „Města“ – nikoli jako konkrétního místa na zeměkouli, ale základního symbolu hříchu v očích Východu. Tento symbol je naplněn významy: hromaděním bohatství, sexuální nevázaností, mocí peněz. Moderní město (nejlépe americké) je znamením pýchy, ateismu, hříšnosti, bujarých radovánek a zločinného obchodu. S takovým městem je třeba rázně zatočit. Je to v podstatě babylonská nevěstka, která ztratila duši a zbylo jí jen tělo na prodej. Takové město nemůže být nikomu líto zničit, a to nejen islámským radikálům, ale i dalším skupinám. Opět lze však s Burumou a Margalitem dodat, že nenávisť k modernímu městu je bytostně vlastní též Západu – třeba u Richarda Wagnera je Paříž a další evropská města znamením zkorumpovaného, zkomercializovaného a lehkomyslného světa. A o čem jsou i proslulé americké westerny? O tom, jak padouši z východního pobřeží oděni v oblecích likvidují morálku pravého amerického západu budováním železnice, toho ocelového oře, který s sebou táhne nekalý bysnyš a neřesti všeho druhu. A o čem jsou mýty nových měst v nacistické ideologii: o vytvoření nových, krásných center, které nebudou jako továrnami, slumy a židy přeplněná velkoměsta, kde se nedá

dýchat. Nový Berlín má být v Hitlerově vizi nejen bez „negerské“ hudby, ale čistou, prosluněnou oblastí, plnou životachtivých blondýnů. Oba autoři se opět zastavují u slavných asijských případů měst, které český čtenář málo zná. Například líčí boj předsedy Maa nejen s čínskými tradicemi, ale též se Šanghají, která byla vnímána jako symbol západního imperialismu, kapitalistické korupce a zdegenerovaného městského blahobytu. (Přitom je více než paradoxní, že Maova manželka byla původně šanghajskou filmovou herečkou, což výstižně ukazuje, jak může být spojena zavilá nenávisť a hluboká náklonnost.) Případy revoltující vesnice proti městu jsou však zřejmě výjimečné, obvyklejší jsou revoluce, které se rodí ve městech jako dítko vzbouřeného městského obyvatelstva.

V této části je přítomná pozoruhodná schopnost manifestovat symbol zkaženého města na příkladu biblického Babylónu. Autoři dokázali aplikovat starozákonní podobenství bez patosu a zbytečného moralizování. Naopak, jednou z předností knížky je právě naprostá absence těchto zatěžujících prvků.

Hrdinství oproti obchodnímu duchu – tak zní další teze okcidentalistů. „Američané milují pepsikolu, kdežto my milujeme smrt“, měl prohlásit jistý mladý bojovník džihádu. Tento pregnantní výrok je velmi typický, protože ukazuje, jak zjednodušené představy mají o Západě ti, kdo jej nenávidí. Oslava hrdinství a hrdinské smrti se ovšem vyskytuje nejen v podobě kamikadze v Japonsku nebo sebevraždných muslimských útočníků, ale třeba před první světovou válkou a v jejích začátcích v Německu, Francii i Británii. I Západ je rozdělen ve své historii mezi obchodnického ducha a ducha válečnického. Buruma s Margalitem se věnují zejména rozboru některých klasických západních děl, aby ukázali dvojznačnost západního myšlení. Například klíčovým dílem humanitních věd v Německu byla kniha Wernera Sombarta z roku 1916, která nese název *Obchodníci a hrdinové*. Na jedné straně jsou Anglie, země hokynářů a obchodníků, a republikánská Francie reprezentující „západoevropskou civilizaci“, „odkaz roku 1789“, „tržní hodnoty“; na druhé straně Německo, vlast hrdinů, připravených obětovat se za vyšší ideály. Bylo by docela zajímavé zjistit, do jaké míry si uvědomují například dnešní islamisté, jak jsou závislí

na evropském historickém myšlení. Protože mnoho z nich studovalo na západoevropských univerzitách, je více než pravděpodobné, že si z nich odnesli vedle nechtutí k trhoveckému, přízemnímu životu současných Západanů též západní návody, jak se s tímto obchodnickým duchem vyrovnat. Konečně, i dnes můžeme při hodnocení demokracie slyšet i ve středoevropských zemích, jak je tento systém slabý, neschopný se vyrovnat s opravdovými nároky doby. Civilizace, svoboda a mír jako by podřývaly potenciál lidí, národa a státu vykonat chrabré činy. Morálka je ve psí, čest je sprosté slovo. Autoři se však v této části věnují především Japonsku a dalším asijským zemím, které jsou podle nich zvláštní tím, jak někdy umně spojují nově interpretované národní tradice (například samurajské) s reakčními evropskými myšlenkami. Takovéto „koktejly“ se ukazují jako zvláště nebezpečné. Mladí idealisté, kteří se v roce 1945 v Japonsku domnívali, že krátkější cestou samurajů, možná měli částečně pravdu – někteří z nich skutečně chápali svoji sebevraždu jako obnovení národní cti. V těchto činech bylo ale mnoho romantického nacionalismu, který bychom hledali spíše v moderních dějinách Evropy. Ostatně – slovník Usámy bin Ládina připomíná podle Burumy a Margalita v mnohém slovník kamikadze: „Jen prach zbyl z křížácké armády, když jsme vyhodili do povětří Al-Khobar. Naši odvážní islámští chlapci neznají strach. Když jim hrozí smrt, odpoví: „Moje smrt je mým vítězstvím.““ (s. 89)

Tato pasáž publikace by se dala shrnout také takto: pro okcidentalisty (ať už jsou odkudkoli) je nepřijatelný takzvaný obyčejný, průměrný život. Vyznavači hrdinství opovrhují běžným, „buržoazním“ štěstím. Nepochápejí, že i průměrný život může mít svou hodnotu a důstojnost.

Mysl Západu – to je část věnovaná nejen odmítanému jednání, ale především útokům proti charakteru a stylu západního myšlení, západního intelektu. Tato kapitola je z větší části věnována Rusku, což působí velmi aktuálně. Jakkoli mnoho ze slovníku německých romantiků a jejich myšlenek přešlo do Ruska, v této zemi získalo specifické rysy, především u slavjanofilů. I u Tolstého a Dostojevského najdeme mnoho z okcidentálních představ (vzpomeňme na Dostojevského kritiku katolicismu nebo na Tolstého chválu Kutuzo-

va oproti Napoleonovi), esenci okcidentalismu však vidí Buruma u jiných autorů. U Ivana a Petra Kirejevských, kteří si přivezli do rodné země bustu Schellinga ke zbožňování. Ivan Kirejevskij dokonce ve svém díle *Nové základy filozofie* tvrdil, že západní mysl je abstraktní a fragmentovaná, a tudíž odříznutá od světa, zatímco ruská „organická“ mysl je oproti tomu založena na víře, a je proto schopna pojmut jednotu světa. Ještě větším kritikem západního myšlenkového dědictví byl však Konstantin Leontijev, který se zúčastnil krymské války (to byla vlastně válka nikoli pouze proti Osmanům, ale proti Angličanům a Francouzům!). Podle něho je Západ v posledním stadiu rozkladu, kdežto Rusko, jakožto mladší kultura, je ještě vitální a má před sebou budoucnost a politickou i kulturní perspektivu – pokud se ovšem dokáže vymanit z ochromení způsobeným západním liberálním rovnostářstvím.

Je ovšem zřejmé, že Rusko není, podobně jako Západ, myšlenkově jednolitým blokem a že se v této zemi v celé moderní době nacházeli spisovatelé i vědci, kteří se snažili Západ pochopit a byli vůči němu více než vstřícní. Dalo by se však říci, že slavjanofilské dědictví se stalo součástí širšího proudu, který nebytoval pouze v zemi, v níž se svého času chodili okouzleně dívat na Schellingovu bustu a nahlas předčítat jeho (docela nesrozumitelné!) spisy.

Kniha se samozřejmě nemohla nevěnovat náboženství okcidentalistů. Dalo by se totiž říci, že náboženství dokáže silně umocnit nenávist, protože tažení proti Západu není pouze politickým zápasem, ale kosmickým dramatem, velice podobným manichejskému dramatu (dobro bojuje proti zlu). Boj Východu se Západem je zápas mezi modloslužebníky pozemského hmotářství s pravými vyznavači duchovna. I to není nic nového, neboť kapitalismus obviňoval z modloslužebnictví již starý dobrý Marx: náboženští extrémisté však vnímají západní uctívání peněz a zboží jako cosi podobného pohanskému uctívání stromů a kamenů. Příslušné pasáže o náboženství okcidentalistů jsou věnovány nejen rozboru idejí předních reprezentantů (Šarí'atí, Taleqání, Kutb), ale současně brilantní analýze pojmů jako džahilíja, džihád, modlářství, sekularizace – osvěžujícím způsobem je podán také historizující exkurz o oděvu žen v islámských zemích i jinde.

Je ale velmi sympatické, že se autoři nedají strhnout k paušálnímu odsouzení náboženství jako silného umocňovatele okcidentálních aktivit. Uvědomují si totiž, že náboženství může být používáno k zavrženíhodným politickým cílům všude – v Indii, Saúdské Arábii i Spojených státech. Uvádějí, že se dokonce v místech střetů může stát paradoxně právě náboženství smírujícím prvkem.

Text Burumy a Margalita má pro mne i takzvané třesničky na dortu. Zmíním některé z nich.

- Autoři přicházejí s přesvědčivým vysvětlením šíření marxismu a socialismu ve světě. Rozšířil se totiž proto, že je egalitářský a nepochybně moderní, navíc (podobně jako křesťanství) univerzalistický. Ale co je důležité, slibuje osvobození lidstva a pokrok vědecky, nikoli nábožensky nebo kulturně. Byla to tedy jakási alternativa, která se zdála velmi lákavou pro představitele ne-západních zemí. Ty se za pomoci marxismu mohly stát součástí moderního průmyslového světa, aniž by to vypadalo, že kopírují imperialismus a kapitalismus. Toto vysvětlení je tak nabíledni a tak prosté, že je až neuvěřitelné. Nicméně se mi zdá velmi výstižné.
- Pro autory je typická snaha po velmi pečlivém rozlišování, což je intelektuálně ctí. Vědí například, že pro mainstreamový islám minulosti i současnosti, pro šíitské i sunnitské tradice je nepředstavitelné vraždit neozbrojené civilisty, ale přesto mohou současní islamisté brát z minulosti poučení, například z milenaristických středověkých muslimských sekt, které si v 11. a 12. století vzali za svůj cíl pobít bezbožné vládce a jejich přívržence. (V této souvislosti zaznívá stará myšlenka, u nás prosazovaná historikem Bohdanem Chudobou, že minulost je pro nás zvláštní tím, že se můžeme přímo inspirovat něčím i velmi vzdáleným, bez ohledu na následující vývoj – i když, chtělo by se dodat, těžko dnes už rozlišit, zda je tato inspirace skutečná nebo jen domnělá.)
- To, co činí knížku zvláště sympatickou, je určité autorské sebeomezení. Buruma s Margalitem se nikdy nevyjádří k tomu, jaký ten Západ ve skutečnosti vlastně je. To není jejich cílem – a drží se ukázněně zpátky. Z celého textu, který je popisem

různých podob okcidentalismu, však vysvítá jasně, že se jedná o nebezpečný, reduktivní obraz, který může ovlivňovat i politiku a společenské jednání, a že si tudíž na něho musíme dávat velký pozor. Tato nenásilná, implicitní forma dává dílu další kouzlo. Rozhled autorů po celém světě a různých kulturních politických tradicích a náboženstvích je přitom hodný obdivu.

Jinými slovy a velmi stručně: Burumův a Margalitův *Okcidentalismus* považuji za intelektuální hody. Na závěr citát z poslední kapitoly, v němž se znovu objevuje hlavní motto celé knihy a který odhaluje složitost našeho světa, v němž je nám dáno žít: „Ani ten nejzavilejší odpůrce Západu, ani ten nejoddanější svatý bojovník nikdy nemůže být zcela nepoznamenán Západem. Problém předválečného Japonska, v srdci jehož vládnoucí třídy zrála revoluce usilující o zničení téže třídy, je patrný i na Středním východě. Islámské revolucionáři jsou ukrýváni a občas jsou přímo povzbuzováni formálně sekulárními režimy Sýrie, Egypta nebo Iráku Saddáma Husajna. Jejich teror je obzvláště vražedný nejen kvůli náboženskému fanatismu, vypůjčenému ze starých textů, navíc často pokřiveně interpretovaných, ale také syntézou náboženského přesvědčení s moderní ideologií, středověké bigotnosti s moderní technologií...“ (s. 169)

I z tohoto posledního citátu je jasné, že žijeme při všech západo-východních rozdílech na jediné, vzájemně provázané Zemi a jsme sužováni podobnými problémy, které zřejmě koření někde uvnitř nás samých.

Literatura k další četbě:

Ian Buruma – Avishai Margalit: *Okcidentalismus. Západ očima nepřítel.* Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2005.

Ian Buruma: *Zrod moderního Japonska.* Slovart, Bratislava 2004.

Ian Buruma: *Kročení bohů. Náboženství a demokracie na třech kontinentech.* Academia, Praha 2012.

Avishai Margalit: *The Ethics of Memory.* Harvard University Press, 2004.

Avishai Margalit: *The Decent Society.* Harvard University Press, 2009.

Jiří Hanuš, historik, pracuje na Historickém ústavu Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, věnuje se evropským dějinám 19. a 20. století.

Okouzlení Urbanem

Otto Urban: Česká společnost 1848–1918

JIRÍ PERNES

V okamžiku, kdy jsem na vysoké škole začal psát diplomovou práci, jsem si uvědomil, že učitelem dějepisu být nechci a že moje budoucnost leží ve vědecké práci. To dobrodružství poznání, odhalování lidských osudů dávno minulých, poznávání souvislostí a hledání nových pramenů, které s ním jsou spojeny, mne vzrušují dodnes. Lákaly mne moderní dějiny, 19. a 20. století, ale dobře jsem věděl, že v tehdejší době bylo všechno, co bylo mladší než rok 1918, tématem do té míry politickým, že pro mne bylo vyloučeno. Předpokládalo to jistou politickou kvalifikaci, která mi chyběla, a také schopnost a ochotu preferovat oficiální politickou linii před objektivně zjištěnými skutečnostmi. Lákala mne myšlenka studovat třeba dějiny Komunistické strany Československa a její politiky, ale dobře jsem si uvědomoval, že bych nejen nikdy nemohl zveřejnit výsledky své práce, pokud by se třeba jen částečně lišily od oficiálního výkladu, ale ani bych se nemohl dostat k archivním dokumentům, které podléhaly utajení a veřejnosti byly zpřístupněny až po pádu komunistického režimu v roce 1990.

A tak jsem si zvolil studium historie 19. století v českých zemích, především na Moravě. Samozřejmě, i my, kteří jsme se věnovali tomuto období, o němž se dalo psát relativně svobodně, jsme museli složit povinnou úlitbu několika zmínkami o přednostech marxisticko-leninské metodologie historické práce, ale pak jsme mohli pracovat v podstatě bez ideologického omezení. Diplomovou práci jsem psal o moravských mladočesích, o vzniku a vývoji Lidové strany na Moravě v letech 1889–1896. Objevil jsem přitom nové hrdiny, o jejichž osudech jsem do té doby nevěděl skoro nic nejen já, ale ani ostatní o nich neměli ucelené vě-

domosti – Adolfa Stránského a jeho syna Jaroslava, Josefa Tučka, Emila Čermáka a další. Věnoval jsem tedy pozornost i jim, a odtud byl jen krůček k poznávání života česky hovořící společnosti v Brně a na Moravě na přelomu 19. a 20. století a pak také národní společnosti v Čechách, politického systému v Rakousku, vývoje celé monarchie a také jednotlivých příslušníků panující dynastie habsbursko-lotrinské.

Vysedával jsem v archivech nad úředními dokumenty i dopisy z osobních pozůstalostí a v tehdejší Univerzitní knihovně v Brně nad zažloutlými stránkami dobových novin – *Moravských listů*, *Moravské orlice*, *Lidových novin*, *Národních listů* a dalších. A samozřejmě jsem studoval literaturu, jež se k tomuto období vztahovala. Jak tu, která v pohnuté době přelomu 19. a 20. století vznikala, a má tudíž charakter historického pramene – tehdejší politické spisky, publikované projevy poslanců, polemické pamflety, tak tu, která se pokoušela vývoj česky hovořící společnosti v Čechách, na Moravě a ve Slezsku zhodnotit. Tehdy se mi zdálo, že je jí dost, ale vadilo mi, že tyto syntetické práce byly zastaralé. Nejmladší byl dvousvazkový „akademický“ *Přehled československých dějin 1848–1918*, který vyšel na přelomu 50. a 60. let 20. století, ale ten se mi zdál tak schematický a frázevitý, že jsem ho rád neměl. Jeho stránky se hemžily vykořisťovatelskými třídami, imperialismem, zkaženou buržoazií, feudály a pokrokovým dělnictvem do té míry, že jsem k němu podvědomě cítil nedůvěru. A toporný, neosobní sloh a funkcionářský jazyk, jímž byl napsán, jej činil takřka nečitelným.

Mohl jsem samozřejmě sáhnout po skvělé a čtivé práci Zdeňka Tobolky *Politické dějiny českosloven-*

ského národa od roku 1848 až do dnešní doby, jejichž II. a III. díl se věnoval přesně tomu období, které mne zajímalo, ale přece jen – Tobolkova kniha vyšla v roce 1936. A pak tu byly práce ještě starší, dobré sice, užitečné, ale z počátku 20. století, jako několikavazková *Česká politika*, vydaná v rámci Laichterova výboru nejlepších spisů poučných, či ještě starší *Politické dějiny národa českého od roku 1861 až do nastoupení ministerstva Badenova* z pera Adolfa Srba, dokonce z roku 1899.

A pak najednou v roce 1982 vydalo nakladatelství Svoboda knihu Otty Urbana *Česká společnost 1848–1918*. Koupil jsem si ji se značnou nedůvěrou; co jsem také mohl v letech vrcholící „normalizace“ čekat jiného než další schematický, marxistickými frázemi oplývající návod, jak správně hodnotit české dějiny ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století; Ottu jsem tehdy ještě neznal, četl jsem však jeho práci *Kapitalismus a česká společnost*, která vyšla v roce 1979, a ta byla věru politická až dost. Ale jeho nová kniha na mne zapůsobila doslova jako zjevení – chytrá, vtipná, vyčerpávající, četla se jako detektivka. Byla samozřejmě marxistická, ale to byla povinná daň době; kdyby ji autor psal z jiných pozic, její vydání by nepadalo v úvahu. Tím spíš, že Urban byl ve svých 44 letech pořád jen odborným asistentem Filozofické fakulty Karlovy univerzity v Praze, politický škraloup mu bránil ve vědeckém postupu. V letech 1970–1973 dokonce z politických důvodů nesměl přednášet, docentem se stal až v roce 1989 a profesuru získal v roce 1992.

Nevím, jak dlouho Otto Urban na své knize pracoval, nenapadlo mne se jej na to zeptat. Pražští kolegové, kteří jej dobře znali jako jeho žáci či spolupracovníci, se smíchem vzpomínají, že šlo o historika, kterého v archivu nebývalo vidět, spíše vysedával v kavárnách a vinárnách, kde vedl intelektuální debaty. Ale pak svým zásadním dílem všem vyrazil dech. „Tato kniha pojednává o sedmi desetiletích vývoje české společnosti. Je to doba poměrně velice krátká, dnes odpovídá délce průměrného lidského života,“ napsal v jejím úvodu. „Přibližně jeden lidský věk nás také dělí od událostí, jimiž naše líčení uzavíráme. Již tyto časové souvislosti podněcují k zamyšlení,“ pokračoval.

A skutečně, *Česká společnost 1848–1918* je knihou chytrou a hlavně promyšlenou. Je z ní zřejmé, že

autor se nad událostmi tohoto období skutečně zamýšlel, že dlouhodobě hledal souvislosti jednotlivých událostí, paralely, vzájemné vazby osobních, lidských osudů s velkými historickými ději. Vzpomínám si, s jakým nadšením jsem četl příběh krásné doby, v níž Češi a Moravané dozrávali v moderní evropský národ. Uchvátily mne Urbanovy originální postřehy, podložené hlubokou znalostí nejen nesmírně obsáhlé literární produkce věnované této historické epoše, ale také prozrazující znalost edic dokumentů, publikovaných sborů korespondence i pamětí hlavních aktérů. A jeho nesporný literární talent, schopnost vytvořit odborný text, který se čte stejně snadno a s jistým vzrušením jako krásná literatura. Ano, když dnes hodnotím svou profesní kariéru, musím říct, že historickou knihou, která zásadním způsobem ovlivnila moji práci, knihou, která se stala „historickou knihou mého srdce“, byla kniha Otty Urbana *Česká společnost 1848–1918*.

Pak jsem měl to štěstí, že jsem mohl Ottu Urbana poznat osobně. Ve druhé polovině 80. let jsme ve Slavkově u Brna, v tamním Historickém muzeu, každoročně pořádali setkání autorů literatury faktu. A mezi mnoha dalšími, kteří do kounicovského barokního zámku jezdili, byl i Otto. Své nesporné literární nadání pak totiž vtělil i do dalších knih populárně naučného charakteru či – jak se tehdy říkalo – do literatury faktu. V roce 1986 mu vyšla čtenářsky vděčná i odborně objevná kniha *Vzpomínka na Hradec Králové*, v roce 1989 *Kroměřížský sněm 1848–49* a v roce 1991 první moderní biografie císaře Františka Josefa I. Všechny byly skvělé, ale žádná z nich – alespoň podle mého názoru – nedosáhla na latku, stanovenou *Českou společností 1848–1918*. Není také náhodou, že právě tu si pro překlad do němčiny vybrali rakouští sousedé; v roce 1994 vyšla ve Vídni pod názvem *Die tschechische Gesellschaft 1848–1918*. Bohužel jsem ji nečetl, a tudíž nevím, jestli ji Otto pro německé vydání přepracoval, anebo jestli se i rakouští čtenáři musejí vyrovnávat s marxisticko-leninskou ideologickou vycpávkou, již musel autor v době jejího vzniku použít. Ale jsem si jist, že ji – pokud je překlad do němčiny dobrý – čtou se stejným zaujetím a napětím jako čtenáři čeští.

V průběhu pravidelných slavkovských setkání jsem měl možnost Ottu Urbana poznat osobně. I v osobním

styku na mne udělal ten nejlepší dojem: vzdělaný, kultivovaný člověk, dobrý společník, vtipný diskutér, nezkazil žádnou legraci. Byl jsem moc rád, že jsem Ottu poznal a že jsem ho mohl pokládat za svého přítele. Závěr našich nepříliš častých setkání bohužel poznamenala zhoubná choroba, která u něj propukla, snad jako důsledek jeho nezřízené kuřácké vášně. V knize *Česká společnost 1848–1918* napsal, že těch 70 let, o nichž jeho práce pojednává, je stejně dlouhých jako průměrný lidský věk. Ale jemu osud nedopřál se průměrného lidského věku dožít – zemřel v roce 1996 ve věku 58 let a velice mne tím zarmoutil.

A ještě jedno opravdu hluboké trauma mi profesor Otto Urban způsobil: to když se po jeho smrti objevily zprávy, že byl aktivním spolupracovníkem komunistické Státní bezpečnosti, který donášel i na své nejbližší spolupracovníky. Nevím, jestli je to pravda, nepátral jsem po tom a ani nemám v úmyslu podobné informace vyhledávat. Jen cítím, jak hlubokým zklamáním by pro mne bylo, jakou lítostí by mne naplnilo, kdyby se

toto morální selhání potvrdilo. Ale přesto – na kvalitách knihy Otty Urbana *Česká společnost 1848–1918* by to neubralo; pořád zůstává historickou knihou mého srdce.

Literatura k další četbě:

Otto Urban: *Česká společnost 1848–1918*. Svoboda, Praha 1982.

Jiří Hanuš (Ed.): *Dějiny kultury a civilizace Západu v 19. století*. CDK, Brno 2002.

Jiří Kořalka: *Češi v habsburské říši a Evropě 1815–1914*. Argo, Praha 1996

Milan Řepa (Ed.): 19. století v nás. *Modely, instituce a reprezentace, které přetrvávaly*. Nakladatelství Historický ústav, Praha 2008.

Zdeněk Šolle: *Století české politiky. Počátky moderní české politiky od Palackého a Havlíčka až po realisty Kaizla, Kramáře a Masaryka*. Mladá fronta, Praha 1998.

Velké dějiny země Koruny české, sv. XI. a, XI. b, XII. a, XII. b. Paseka, Praha – Litomyšl 2012, 2013.

Jiří Pernes, 1948, moravský historik, vědecký pracovník Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR v. v. i. a docent Filozofické fakulty Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem.

Institut Václava Klause nabízí sborník **„Sto let od počátku první světové války“** (2014). Do sborníku přispěli **Jiří Weigl, Jan Eichler, Ladislav Tajovský, Stanislav Balík, Václav Vlk st., Robert Kvaček, Dominik Duka, Josef Tomeš a Rajko Doleček**. V přílohách najde čtenář historické dokumenty: rakousko-uherské ultimátum Srbsku z 23. července 1914, provolání Františka Josefa I. „Mým národům“ z 28. července 1914 a Manifest českých spisovatelů z 17. května 1917. Předmluvu ke sborníku napsal **Václav Klaus**.

160 stran, 100 Kč.

objednávky na: www.cepin.cz

Nakladatelství **Karolinum** nabízí knihu **Marka Loužka „Důchodová reforma“** (2014). První kapitola nastiňuje ekonomické zákonitosti důchodového systému. Druhá kapitola zkoumá důchodovou reformu v mezinárodním srovnání – důchodové systémy v pěti evropských zemích. Třetí kapitola zkoumá důchodovou reformu v ČR po roce 2010. Čtvrtá kapitola se zabývá stárnutím populace a jejím dopadem na důchodový systém. Publikace by neměla chybět v knihovně žádného ekonoma, ani zájemce o veřejnou politiku.

100 stran, 120 Kč

objednávky na: www.cupress.cuni.cz

Historiografické fugu aneb Historik labužníkem

Timofej N. Granovskij: Wollin, Jomsborg a Vineta

JOSEF ŠAUR

Fugu je známá japonská kulinářská pochoutka. Jedná se o ryby z rodu čtverzubců, jejichž tělo obsahuje smrtelně jedovatý tetradotoxin, o němž se říká, že je mnohonásobně účinnější než kyanid. Jed způsobí postupné úplné ochrnutí svalstva, aniž by docházelo ke ztrátě vědomí. Jinými slovy oběť vše vnímá, nemůže však mluvit ani se hýbat a smrt nastává v důsledku udušení. Proti jedu neexistuje žádná protilátka a jedinou možností je neopatrného strávnicka připojit na přístroje zajišťující životní funkce, dokud účinky otravy nepominou. Nikterak proto neudiví, že k přípravě čtverzubců je potřeba speciální licence. Navzdory výše uvedenému patří v Japonsku tyto ryby k vyhledávaným delikatesám, za jejichž porci se platí nemalé peníze.

A jak informace z předchozího odstavce souvisí s historiografií? Nehodlám zde samozřejmě tvrdit, že existují dějepisné práce, jejichž čtení může být smrtelné. Nicméně k přečtení některých je nezbytné mít jistě znalosti, bez nichž nelze vůbec pochopit, co autor čtenářům sděluje, resp. pravý smysl výkladu by čtenáři unikl. S jistou dávkou mladistvé drzosti si proto dovoluji ujmout se role specializovaného kuchaře, jenž je povolán k přípravě a servírování porce z dějin ruského dějepisectví v podobě, která utiší intelektuální hlad a nezanechává nepříjemnou pachutí.

Ponechme již kulinářských příměrů a pojďme se podrobněji seznámit s jednou z kapitol z dějin ruské historiografie. Dílo, jež mám na mysli, se jmenuje *Wollin, Jomsborg a Vineta*, pochází z roku 1844 a jeho autorem je Timofej Nikolajevič Granovskij (1813–1855). Ten je odborníkům znám jako vynikající medievista, odborník na západoevropské dějiny a zakladatel vědeckého studia obecných dějin v Rusku. Zájemci o ruské

dějiny se se jménem Granovského mohli setkat s coby výraznou postavou sporu západníků a slavjanofilů a představitelem prvního z obou jmenovaných názorových uskupení.

Uvedená Granovského práce dnes rozhodně nepatří do kategorie knih, „které čteme“. Aniž bych chtěl nějak podceňovat kolegy z oboru, myslím, že u nás mohla mít od doby svého vzniku tak pět čtenářů. A co více, zmíněné historické pojednání nepatří dokonce ani do kategorie knih, „o nichž čteme“, a je známa jen úzkému okruhu odborníků. Proč potom stojí za to být připomínána? Ty důvody spatřuji především dva. První spočívá v tom, že přestože Rusko bylo v 19. století v mnoha oblastech lidského usilování v porovnání se zbytkem Evropy zemí zaostalou, ruská historická věda si se západoevropskou co do kvality odborné produkce nezadala, čehož důkazem je i práce *Wollin, Jomsborg a Vineta*. Druhý a zásadnější důvod je ten, že Granovskij dokázal ve své práci mistrně spojit výklad o minulém s požadavky přítomného, aniž by se zpronevěřil vědeckým metodám.

Základní tematickou linkou práce *Wollin, Jomsborg a Vineta* je snaha vyvrátit mýtus o existenci legendárního slovanského sídla Vineta. To se mělo podle mínění rozšířeného v Granovského době nacházet někde v okolí ostrova Wolin (či přímo na něm; česky Volyn i Volyň, německy Wollin) v Pomořansku v severozápadní části dnešního Polska při pobřeží Baltského moře. V dané oblasti se nacházela od poloviny 10. do poloviny 11. století pevnost Jómských Vikingů Jomsborg, o jejíž existenci toho nebylo tehdy známo mnoho a dodnes je historie Jómských Vikingů i jejich hlavního sídla plná bílých míst, pro jejichž

zaplnění chybí primární prameny. Přímo na ostrově Wolin se pak nachází stejnojmenné město, které je pozůstatkem někdejšího starého slovanského sídla. Dokonce je snad možné, že se v raném středověku jednalo o největší slovanské hradiště na území celého Polska. Wolin a Jomsborg spolu úzce souvisely, buď existovaly v těsné blízkosti, nebo jde dokonce o jedno a totéž místo. V pramenech se totiž (kromě již uvedených) objevují také názvy Julin (zjevně zkomolený Wolin) a Jumne, které byly dále komoleny; a v pozdějších pramenech narazíme také na pojmenování Vineta či Vinneta.

Ze středověkých pramenů není zcela zřejmé, zda ona různá pojmenování souvisí s jedním či více sídly, případně ke kterému z nich v tom či onom případě referují. Není tedy divu, že prameny dovolovaly více výkladů a interpretace se lišily. Granovskij byl přesvědčen, že Wolin i Jomsborg byla zcela reálná raně středověká sídla, z nichž druhé zaniklo a na místě prvního existuje obec stále. Ve své práci zkoumal dochované dokumenty a svědectví o Wolinu a Jomsborgu a pokusil se ukázat na to, jak docházelo v pracích dobových kronikářů a pozdějších autorů ke směřování obou sídel. Z těchto záměn podle něj postupně vyvstala legenda o jednom starobylém slovanském městě – Vinetě. Podle legendy se mělo jednat o město velkolepé, avšak pyšné, jež bylo za trest pohlceno vlnami.¹ Granovskij dokázal, že se jedná pouze o mýtus a Vineta nikdy neexistovala, tedy alespoň v tom smyslu, jak byla dobově chápána, a že se jedná pouze o jeden z více názvů pro Wolin a Jomsborg. Na jednom místě práce označil Granovskij nakupenou vyprávění o Vinetě za „oceán hloupostí, v němž se utopil ne jeden neopatrný historik“.

Zároveň s Granovským, avšak zcela nezávisle na něm se tématem zabýval Pavel Josef Šafařík (1795–1861), který 10. října 1844 vystoupil v Královské české společnosti nauk s přednáškou *O jménu a položení města Vinety, jinak Jumina, Julina, Jomsburku*. Ta byla následně otištěna v prvním svazku *Časopisu Českého museum* za rok 1845. Šafaříkovy závěry byly totožné s těmi Granovského. Žádné bájně a velkolepé slovanské město Vineta nikdy neexistovalo. Legenda o Vinetě v sobě kombinovala v hyperbolizované formě zprávy

o Wolinu a Jomsborgu. Wolin byl velkým slovanským sídlem a důležitým obchodním centrem dané oblasti. Jomsborg byl vojenskou pevností. Vznikla tak představa o jednom mocném městě. Jeho náhlý zánik, v legendě ztvárněný pohlcením vodou, byl podle Šafaříka jen uměleckou licencí pro vojenské vydrancování Wolinu a Jomsborgu, která podle pramenů opakovaně napadla dánská vojska.

Vraťme se však ke Granovskému. Klíčový vliv na jeho historické uvažování měla soudobá německá věda, především díla Friedricha C. von Savignyho (1779–1861), Leopolda von Rankeho (1795–1886) a Karla Rittera (1779–1859), jejichž přednášky během tříleté stáže v Berlíně navštěvoval. Granovského hluboce ovlivnilo jejich pojetí odborné práce, v jejichž základech leží věcné zvažování faktů a kritický přístup k pramenům. Savigny ovlivnil Granovského v pojetí státu a zákonů, které odrážejí zvyky, tradice a vnitřní uspořádání té které společnosti. Zde jen doplníme, že Granovskij nebyl původním vzděláním historik, ale právník. Ritter na něj zapůsobil myšlenkami o vztahu člověka a okolních přírodních podmínek a jejich vlivu na lidské konání. Od Rankeho čerpal základní tezi historikovy práce („jak to skutečně bylo“), z níž pramenil i jeho odpor k patrioticky líbivému popisu dějin v podání slavjanofilů, což bylo i popudem k napsání práce, o níž tu referuji. K tomu však až za chvíli.

V metodologii práce s prameny se Granovskij inspiroval postupy Bartholda G. Niebuhra (1776–1831), který byl Granovského oblíbeným historikem.² Niebuhrovi filologickou kritiku pramenů představil na ruské půdě již ve 20. a 30. letech 19. století Michail T. Kačenovskij (1775–1842), hlavní představitel a zakladatel tzv. skeptické školy. Kačenovskij, jak ostatně napovídá název jím založené školy, se stavěl k psaným pramenům skepticky a až hyperkriticky, pročež většinu psaných pramenů vztahených k ruským dějinám až do 12. či 13. století označil za nevěrohodnou. Granovskij plně oceňoval Kačenovského přínos na poli „istočnikoveděnijsa“, tj. studia pramenů, a uznával, že nikdo z ruských historiků před Kačenovským nevěnoval kritice pramenů tolik pozornosti jako on. Na druhou stranu si uvědomoval, že Kačenovskij zašel v hledání

stoprocentně důvěryhodného pramene do extrémů. Granovského práce je tak studií o pramenech a jejich kritice provedená naprosto na úrovni dobové evropské vědy a v souladu s tehdy nejmodernějšími metodami.

Výše uvedené skutečnosti jsou však jen polovinou příběhu práce *Wollin, Jomsborg a Vineta*, a to dokonce tou méně zajímavou. Totiž celá ta excelentně provedená práce s prameny byla vlastně až druhořadá. Prvotním záměrem Granovského studie byla zdrcující kritika slavjanofilské metodologie zkoumání dějin, resp. její absence. Granovskému se jeho hlavní cíl zdařil, aniž jedinkrát slavjanofily ve studii zmínil. A co více, dobové reakce na jeho práci nás nenechávají na pochybách, že nejen slavjanofilové, ale vůbec intelektuální prostředí Moskvy velmi dobře pochopilo, jak byla Granovského práce skutečně míněna. V tom spatřuji neopakovatelnou genialitu Granovského. Celé jeho dílo je vlastně zrcadlo, v němž se s pomocí vědeckého výkladu (západo)evropských dějin středověku zrcadlila neutěšená Granovského ruská současnost.

V roce 1841 ministr národního vzdělávání Sergej S. Uvarov (1786–1855) inicioval s cílem popularizovat soudobou ruskou vědu veřejné přednášky univerzitních pedagogů. Ovšem jen v Moskvě nabyly charakteru ucelených přednáškových cyklů, které se stávaly společenskou událostí a navštěvovaly je stovky posluchačů. Specifický rozměr měly přednášky z historie a literatury, jež slavjanofilové a západníci využili k prezentaci svých názorů před širokým publikem. O problémech tehdejšího Ruska nebylo možné otevřeně hovořit či psát, natož vystoupit s konkrétními společenskými či politickými požadavky. Diskuse o ruské minulosti umožňovala jinotajně a skrytě promlouvat k aktuálním otázkám. Vissarion G. Bělinskij k tomu napsal: „Nikdy nemělo studium historie tak důležitý charakter jako v poslední době. Ptáme se a zpovídáme minulost, aby nám objasnila naši přítomnost a napověděla naši budoucnost.“ Historický rozměr celou diskusi (trochu paradoxně) posouval z roviny čistě teoretické a akademické do roviny aktuální a praktické.

Granovskij pronesl dva cykly přednášek, první o středověkých dějinách a druhý o srovnávacích dějinách Anglie a Francie do roku 1625. Pomocí obra-

zů z evropských dějin naznačil Granovskij směr, jímž by se Rusko mělo ubírat. Otevřeně se postavil proti slavjanofily šířenému tvrzení o upadajícím Západě. Historickými paralelami ukazoval, že Rusko a Evropa nejsou oddělené světy. Naopak Rusko představil jako součást celoevropského historického dění a jediné v tomto kontextu jej bylo podle Granovského možné správně pochopit.

Podobně postupoval Granovskij i v univerzitní výuce a přednášky vystavěl tak, aby nutil posluchače o předneseném přemýšlet. Dějiny nepodával jako sumu faktů, ale jako látku k promýšlení. Byl mistrem „nevyřčeného“. Postupné překonání feudálních pořádků v Evropě představil posluchačům jako historickou danost, k níž dojít muselo a také došlo a ponechal na nich samotných, aby přemýšleli, zda i uspořádání ruské společnosti musí doznat změn v důsledku historické danosti. Podobně probouzel úvahy o zrušení nevolnictví, když v tematických přednáškách hovořil o dějinách otroctví a o tom, jaký přínos mělo pro Evropu jeho odstranění.

Ke konci roku 1844 vkročila dosud spíše přátelská diskuze mezi slavjanofily a západníky do fáze polarizace, čehož příčinou byla i Granovského práce *Wollin, Jomsborg a Vineta* odevzdaná na moskevské univerzitě jako magisterská disertace (v úrovni vědeckých hodnot odpovídá dnešní disertaci). Ta jakkoliv byla tematicky vzdálená ruským dějinám, mířila proti falzifikaci dějin na základně nedostatečné kritiky pramenů, resp. podle Granovského nelze stavět velkolepost dějin na mylném výkladu pramenů. Aniž by ještě došlo k obhajobě práce, stal se její obsah známým a hodnocení jednotlivců se lišila podle toho, ke které straně sporu náleželi. Profesori Stepan P. Ševyrjov (1806–1864), Osip M. Boďanskij (1808–1877) a Ivan I. Davydov (1794–1863) práci chápali jako hanebný útok na významnost slovanských dějin a žádali, aby práce nebyla připuštěna k obhajobě a aby byl autor zbaven univerzitního místa. Jejich stížnosti nebyly vyslyšeny. V únoru 1845 proběhla veřejná obhajoba. Oponenty byli stanoveni Ševyrjov, Michail P. Pogodin (1800–1875) a Boďanskij, takže obhajoba slibovala být výbušnou událostí. Alexandr I. Gercen (1812–1870) ji s odkazem na vyhrcoující se spor slavjanofilů a západníků

označil za příležitost, aby všichni sundali rukavice a vyjevili barvu kůže. Granovskij před zcela zaplněnou aulou exceloval. Studenti přišli podpořit oblíbeného profesora, a kdykoliv chtěl někdo z oponentů vystoupit s kritickou připomínkou, byl vypískán.

Každá z Granovského veřejných přednášek o dějinách se stala společenskou událostí. Když v roce 1849 obhajoval Granovskij doktorskou disertaci (analogie někdejšího tzv. velkého doktorátu) s názvem *Opat Su-ger*, tedy práci s úzce vyprofilovaným tématem z francouzských dějin první poloviny 12. století, byl mezi moskevskou veřejností o účast na veřejné obhajobě takový zájem, že univerzita musela zavést přístup pouze na vstupenky.

Počtem „odsloužených“ let jsem v podstatě mezi badateli élév, a proto ponechám hodnocení Granovského povolanějším. Dostojevskij měl kdysi prohlásit, že „všichni jsme vyšli z Gogolova Pláště“, čímž měl narážkou na známou Gogolovu prózu stvrdit iniciační charakter jeho díla pro ruský realismus a zlatý věk ruské literatury. Nejznámější z ruských historiků Vasilij O. Ključevskij (1841–1911) parafrázoval Dostojevského a prohlásil, že „všichni jsme více méně žáci Granovského“. A pokračoval: „...a skláníme se před jeho velkou památkou, neboť Granovskij, a nikdo jiný, vytvořil pro následující generace ruské vědy ideální předobraz profesora.“ K tomu je třeba doplnit, že Ključevskij nastoupil vysokoškolská studia na moskevské univerzitě až v roce 1861, tj. šest let po smrti Granovského; nikdy proto nebyl svědkem jeho vystoupení, natož aby byl jeho faktickým žákem.

Svůj exkurz do hlubin ruské historiografie zakončím poukazem na jistý paradox v Ključevského slovech obdivu. Granovského Ključevskij nazval „ideálním předobrazem profesora“. Granovskij však byl současníky pro vadu řeči nazýván „šišlající profesor“. Tedy na posluchače nemohl působit samotným projevem, ale obsahem a myšlenkovou nasyceností. Avšak Granovského tolik ceněné vysokoškolské přednášky dlouhá léta zůstaly pouze v rukopisu a byly vydány až ve druhé polovině 20. století, a tudíž Ključevskému a celým

generacím historiků nebyly přístupny. Rok po smrti Granovského sice vyšly jeho sebrané spisy. Ty však čítaly pouze dva svazky! A to včetně obou disertací. Více toho Granovskij nenapsal. I to málo však zanechalo mocný dojem a zajistilo Granovskému nesmrtelnost a neodmyslitelné místo v ruské historiografii a kulturních dějinách.

A na samý závěr si dovolím perličku. Granovského magisterská disertace, o níž jsem tu hovořil, nikdy nevyšla jako samostatná kniha. Po obhajobě se objevila jako součást jednoho z tzv. *Valujevských sborníků*, později se stala součástí Granovského sebraných spisů. Přesto představuje mezník v dějinách ruského dějepiscectví a jeden z klíčových momentů sporu západníků a slavjanofilů.

Poznámky:

¹ Na okraj doplníme, že v roce 2008 vznikla desková hra Vineta, v níž hráči představují rozzlobené severské bohy, kteří se snaží město potopit vlnami. Vskutku bizarní lekce ze slovanského dávnověku.

² K tomu srov. Granovského studie o Niebuhrovi, otištěné v jeho sebraných spisech.

Literatura k další četbě:

Andrej A. Levandovskij: *T. N. Granovskij v russkom obščestvennom dviženii. Monografija*. Moskva 1989.

Derek Offord: *Portraits of Early Russian Liberals. A Study of the Thought of T. N. Granovsky, V. P. Botkin, P. V. Annenkov, A. V. Družhinin and K. D. Kavelin*. Cambridge 1985.

Priscilla Roosevelt: *Granovskii at the Lectern: a Conservative Liberal's Vision of History*. *Forschungen zur osteuropäischen Geschichte* 29, 1981, s. 61–192.

Timofej N. Granovskij: *Sočiněnija T. N. Granovskago*. Izdanije vtoroje. I–II. Moskva 1866 (dostupné i v el. podobě na Google books).

Pavel Josef Šafařík: *O jménu a položení města Vinety, jinak Jumina, Julina, Jomsburku*. *Časopis Českého museum* 19, 1845, 1, s. 3–32.

Josef Šaur, pracuje v Ústavu slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, věnuje se problematice ruského liberalismu a dějepiscectví 19. a 20. století.

Veliký mechanik moci

Stefan Zweig: Joseph Fouché

MILAN UHDE

Původně jsem chtěl za historickou knihu svého srdce spontánně označit *Knihu o Kosti* Josefa Pekaře. Četl jsem ji, když mi bylo sedmnáct a byl jsem plný naivních představ: dějepis jsem znal z knih Aloise Jiráska, Zikmunda Wintra a některých ještě starších autorů jako Václav Beneš Třebízský, Jan z Hvězdy a Karel Herloš. Pekařova „monografie“ českého hradu mě obdařila zcela novým poznáním a podstatně změnila můj pohled na minulost.

Po určité úvaze jsem se přece jen rozhodl pro jiné dílo: historickou knihou mého srdce je pro mě jeden z portrétů, kterými se proslavil Stefan Zweig. Jde o jeho spis *Joseph Fouché*.

Zatímco *Knihu o Kosti* ke mně mluvila věcným jazykem, i když nádherně zaujatým, a čtenářský úchvat nad jejími řádky se rodil především z oné věčnosti, Zweig sice rovněž zpodobil skutečnost, totiž reálnou historickou postavu, ale vzrušil mě tím, že se zabýval tématem, kterým jsem se léta trápil.

Žil jsem od roku 1975 pod policejním dozorem. Úředníci československé Státní bezpečnosti mě předvolávali sice zhruba jednou měsíčně, někdy i jen jednou za čtvrtletí, pokud jsem se neprovinil nějakou mimořádnou aktivitou, jako byl podpis Charty 77 nebo manifestu Hnutí za občanskou svobodu, ale přesto se stali častým námětem mých úvah a bdělých snů. Kdo vlastně jsou a co si myslí? Slouží za „supu“, nebo z přesvědčení?

Zweigova *Josepha Fouchého* jsem si vypůjčil z veřejné knihovny pod dojmem z fouchéovského představení Divadla na provázku *Chameleon* z roku 1984. Ludvík Kundera jako autor scénáře, Peter Scherhauser jako režisér a Miloš Štědroň jako tvůrce hudby vyjádřili fascinaci svým mocným hrdinou, ale byla to fas-

cinace negativní. Souzněl jsem s ní. Policejní ministr a vůbec činitel, který se úspěšně uplatnil v aparátech režimů zcela protikladných svou ideologií, jinými slovy funkcionář pro každé politické počasí, ztělesňoval odpudivou tvář politiky a vyvolával odsudek tím hlubší, čím přízřebivější se jevil.

Lidi mnoha tváří jsem vídal ve svém okolí hodně často. Zažil jsem, jak se měnili, ba lámali vyznavači pravd, které za nových režimů přestávaly platit, a jak rychle začínali vyznávat pravdy zcela opačné. Joseph Fouché vypadal jako jejich kvintesence umělecky povýšená do podoby jevištního přízraku.

Stefan Zweig však na rozdíl od brněnských divadelníků projevil přístup na jedné straně daleko objektivnější, ba chladnější, na straně druhé vášnivější. Jeho Fouché nejenže nebyl přízrak stylizovaný expresionisticky, ale autor jej pojal tak trochu jako ďáblův advokát. Ušetřil svého hrdinu přímého mravního odsudku a přímo zvědavě sledoval jeho dráhu, její vrcholy a propady až k několika závěrečným létům stráveným v bezmocném ústraní.

Samozřejmě že tento veliký policejní hodnostář neměl ani vzdáleně nic společného s policejními důstojníky, kteří se mnou zabývali a kteří každou větou prozrazovali, že jsou primitivní a nevynalézavou prodlouženou rukou komunistické strany v jednom z nejtrapnějších období jejího vývoje.

Joseph Fouché ve Zweigově podání jako by byl dokonce hoden jakéhosi obdivu. Jeho jakobínství, kterému se oddal po předchozí girondistické předehře, se jeví jako výron fanatika, nikoli pouhého trpně se podřizujícího kariéristy. O tom se zdají svědčit spory, které prodělával se svým nadřízeným Robespierrem. Mohly

se však do nich promítat jak názorové rozdíly, tak ryze mocenské zájmy.

Robespierrova dráha končila, záhy dospěla k násilnému finále na popravišti a Fouché, který si předtím právem vysloužil označení „Kat z Lyonu“, se na událostech nepochybně podílel ať už jako inspirátor a hlavní hybná síla, nebo jako jeden z řady vlivných účastníků.

Poprvé byl vyhnán z mocenského postavení po pádu jakobínského režimu v roce 1794. Ocitl se ve vězení, po amnestii v roce 1795 z něho vyvázl a na svobodě ho čekala bída.

Následovaly pokusy uplatnit se bez ohledu na prapor, který vlaje nad vládními paláci. Fouché by byl sloužil rojalistům, ale jejich odpůrci a konkurenti v boji o moc postupovali účinněji. Rozhodla tato okolnost o jeho podpoře politiky Direktorია a o postoji proti rojalistům, nebo se v politickém rozhodnutí Fouchého ozvala nedávná příslušnost k jakobínům?

V roce 1799 už je zase mocným mužem, totiž ministrem policie. Republika však byla odsouzena k nedlouhému trvání. K Napoleonovi Fouché inklinoval, ještě než skončila a když se příští císař stal konzulem, ale bezvýhradnou důvěru tohoto původem vojáka si nezískal, a tak o svou funkci záhy přišel.

Vrátil se do ní paradoxně poté, co se Napoleon stal císařem. Co k tomu asi vedlo? Rozpoznal císař s časovým odstupem lépe jeho nadání? Ale i jako císařův muž hrál Fouché na více stran, ne-li na všechny. Stýkal se například s Talleyrandem, a mimo jiné právě proto byl prý z funkce odvolán. Po Napoleonově porážce, po jeho vyhnání na Elbě a dočasně vítězném návratu k moci se však Fouché znovu stal ministrem policie.

Waterloo poté znamenalo Napoleonův definitivní konec. Fouché by byl zřejmě přilnul k republice, pokud by byla restaurována, a nespokojil se s ledajakým postavením. Prý dokonce plánoval usilovat o funkci nejvyšší. Ale k moci se prodrali Bourboni a Fouché se ještě jednou a tentokrát naposledy stal ministrem policie, a to pod Talleyrandem jako premiérem. Opět nakrátko. Trvalé přízně rojalistů nenabyl ani nabyt nemohl. Po pádu v roce 1816 se už nezvedl a poslední čtyři léta strávil jako soukromník, jehož vyloučení z mocenské sféry si vláda dokonale pojistila.

Namále míval mnohokrát. Býval odvoláván a ustanovován do nižší funkce. Uměl se v kritické situaci zavděčit Napoleonovi včasnou dobrou radou, i když pro císaře někdy těžko přijatelnou a překvapivou. Nikdy tudíž Fouchého nezavrhlo úplně. Udržoval si od něho odstup. Zbytek jeho důvěry udržovalo vědomí, jak je tento mechanik moci užitečný a přímo nepostradatelný. Je možné, že by se ho všemocný císař bál?

Právě schopnost Fouchého riskovat a pohybovat se uprostřed mezi důvěrou a nedůvěrou nadřízených i kolegů jsem veden Zweigovými výklady obhlížel a tak trochu i obdivoval. Nejvíce jsem ocenil Zweigovu úvahu nad epizodou, která po zániku režimu v roce 1794 vynesla Fouchému pobyt ve vězeňské cele, naprostou ztrátu mocenského vlivu a odstranění z veřejného života. Zweig poukázal na to, že taková prodleva může hrdinovi prospět tím, že nejen přispěje k jeho usebrání, ale předeště mu zorný úhel, který mocným lidem dovoluje dohlédnout za bezprostřední kariérní obzor.

Pedro Calderón della Barca ve svém dramatu *Život je sen* předvedl na osudu jednoho z protagonistů, jak přínosný je zážitek, který dává pánům nahoře zakusit prudkou střidu společenského postavení: princ byl od narození uvězněn na základě věštby jako podezřelý a údajně nebezpečný „nikdo“, poté milostivě povznesen k moci jako královský syn, ale protože se choval mstivě a nezvladatelně, probudil se opět v žaláři. Vysvětlili mu, že předchozí zážitek byl sen. Když nakonec v čele vzbouřenců stanul proti svému otci-vězniteli, odhodlal se ke smíru s ním právě proto, že se na vlastní kůži přesvědčil, jaký „sen“ je vlastně celý lidský život. Zaujal moudrý, tolerantní postoj.

Joseph Fouché se takového postoje bezpochyby nikdy nedobral. „Kat z Lyonu,“ který svými krvavými rozhodnutími zavinil smrt mnoha lidí, mezi nimiž jistě bylo nemálo zcela nevinných, zůstal provždy nelítostným prosazovatelem mocenských zájmů, ať byly vzájemně jakkoli ideově protichůdné. Nejpozději po svém prvním pádu se zřejmě stal Velikým mechanikem moci. Osvědčil přitom mimořádnou vlohu nejen k intrikám, ale i k organizaci převratů a k umění udržet se po nich ve vysoké funkci.

Zweig se zdržel pokusů nahlédnout do nitra svého hrdiny. Byl Fouché vůbec někdy upřímným revolucio-

nářem a jakobínem, poté přesvědčeným vyznavačem Napoleonovým a nakonec věrným a vnitřně oddaným služebníkem rojalistů a nástrojem restaurace, nebo si tak počínal jako chameleon? Co jestli byl odevždy jen a jen obratným usilovatelem o moc a nástrojem, který se projevuje vždy stejně, ať se ocitne v číkoli ruce, a přitom v ní nikdy nespočine úplně, ale má mezi svými motivy i cosi imanentního?

Toto tajemství by se romanopisec snažil po svém odhalit a vyložit. Zweig sice na několika místech své knihy rovněž fabuloval, překračoval meze dané profesí historika a byl za to právem kritizován, ale rozhodující místo většinou popřál čtenářově fantazii.

Strávil jsem s Zweigovou knihou dlouhé večery, jakmile jsem jako muž v domácnosti uložil děti a zbyla mi chvilka pro sebe. Zweigův *Joseph Fouché* mě provázel i v letech, kdy jsem se dostal do vysoké politiky. Intenzivní pomyšlení na něj mi pomáhalo při pokusech vyznat se v lidech, na které jsem ve svých funkcích narazil. Většinou se mi nezdáli tak neprůhlední ani tak dokonale vybavení výjimečnými schopnostmi jako Veliký mechanik moci. Spíše posluhovali svým

úzcí hmotným zájmům. Mnozí se obohatili a hned poté z politiky odcházeli. Napovídali tím, proč do ní vstoupili. Málokdo z těch, kdo setrvali, slyšel uměním více než jednou úspěšně přeběhnout do protichůdného politického tábora. Pokud to někteří přece jen dokázali, šlo o činitele méně významné.

Zweigovu knihu *Joseph Fouché* jsem si šťastně opatřil a občas se k ní utíkám i dnes, kdy sleduju současnou politiku jako řadový občan. Génia mocenských výkonů vybavených fouchéovským spárem v ní nevidím. Snad je to z jedné strany i dobře.

Literatura k další četbě:

Stefan Zweig: *Joseph Fouché*, přeložil Valtr Feldstein, Praha 1994.
S. K. Neumann: *Francouzská revoluce*, díl I, Fr. Borový. Praha 1929–30.
S. K. Neumann: *Francouzská revoluce*, díl II, Čs. spisovatel. Praha 2000.
S. K. Neumann: *Maxmilián Robespierre*, Praha 1927.
Francois Furet: *Francouzská revoluce*, I. díl. Argo, Praha 2004.
Francois Furet: *Francouzská revoluce*, II. díl. Argo, Praha 2007.
Francois Furet: *Promyšlet francouzskou revoluci*. Atlantis, Brno 1994.

Milan Uhde, kritik a dramatik.

Kulturní čtrnáctideník pro divadelníky a jejich diváky
22 čísel ročně atraktivního čtení o divadle, televizi, filmu, rozhlase a kultuře

- ★ **jediná komplexní reflexe současného divadla v ČR**
- ★ **původní rozhovory s herci, režiséry, dramatiky**
- ★ **kontroverzní kauzy, pohledy a reportáže z divadelního zákulisí**

Už dvacet tři let jsou Divadelní noviny spolehlivým průvodcem českým a světovým divadlem.

Objednávka předplatného na internetu, telefonicky (224 809 115) nebo na adrese: Společnost pro Divadelní noviny, Celetná 17, Praha 1, 110 00.

www.divadelni-noviny.cz

Básně píšu pouze v litevštině

Dálkový rozhovor s Tomasem Venclovou

JOSEF MLEJNEK

Litevský básník TOMAS VENCLOVA (11. září 1937) se narodil v litevském přístavním městě Klaipedě v rodině spisovatele a později i politického funkcionáře Antanase Venclovy. Rodina žila v Kaunasu, po druhé světové válce se přestěhovala do Vilniusu, kde Tomas později studoval filologii. Systematické osvojování si polštiny šlo ruku v ruce s obdivem k polské literatuře: postupně do litevštiny přeložil mimo jiné Cypriana Norwida, Czesława Miłosze, Zbigniewa Herberta a Wisławu Szymborskou. V Moskvě a v Petrohradě (tehdejší Leningradě) se později také sblížil s Annou Achmatovovou, Borisem Pasternakem a Josifem Brodským. Posledně jmenovaný jej právem označil za „syna tří literatur“. V sedmdesátých letech se začal angažovat v disentu, v roce 1977 byl nucen k emigraci a vycestoval tehdy do USA. Sovětský režim jej záhy na to zbavil sovětského občanství. Působil jako hostující profesor na univerzitě v Berkeley, od počátku osmdesátých let přednášel ruskou literaturu a literatury slovanské na univerzitě v Yale. Kromě svazků poezie v jeho díle nalezneme soubory esejů a literárněkritické studie. V současné době žije v americkém New Havenu. Z řady ocenění je třeba uvést alespoň litevský Gediminův řád (1999), v Polsku mu byla za celoživotní dílo udělena Cena Zbigniewa Herberta. Česky vyšly jeho básně před více než dvaceti lety v časopise *Souvislosti* v překladu Josefa Kabička a se studií Almise Grybauskase. Letos vyšel knižně výbor *Čas rozpůlil se ... / Įpusėja para ...* Básně v překladu Aleny Vlčkové a Josefa Kabička se v knize objevují paralelně s originálem. Koncem května básník navštívil Českou republiku. Bohužel jsem byl tou dobou v Polsku – takže jsem původně plánovaný rozhovor s Tomasem Venclovou zprostředkovaný Velvyslanectvím Litevské republiky mohl uskutečnit pouze na dálku. (jfm)

Není pro básníka nebezpečné pohybovat se ve více jazycích, obzvlášť žije-li vzdálen od své mateřštiny? Mateřský jazyk je jen jeden – nehrozí básníkovi vykořenění v tom smyslu, že se jeho kořeny o kus povytáhnou a on ztratí jako bájný Antaeus kontakt se zemí?

Eseje píši v litevštině, ruštině, polštině a angličtině (i když se mé anglické eseje musejí redigovat), ale básně jsem schopen psát pouze v litevštině. Poezii lze psát pouze v mateřském jazyce, který si člověk osvojí přibližně před nebo do sedmého roku života. Rilke psal v němčině, ve francouzštině a v ruštině, a zatímco jeho německé básně jsou (jak všichni dobře víme) vysoce kvalitní, jeho francouzská poezie je banální a jeho pokusy o veršování v ruštině už jsou, mírně řečeno, velmi nezdařilé. Jeden litevský symbolista, básník Balt-

rušaitis (přítel Bloka a Mandelštama), psal v ruštině i ve své mateřštině; jeho ruské básně se daly číst, ale byly nudné, zatímco jeho poezie v litevštině je hodně zajímavá a objevná.

Své básně vesměs píšete ve vázané formě, jste prý odpůrcem volného verše. Co vás k tomu přivedlo? Byla v tom také obava z inflace a degradace básnění, kdy se z poezie stalo ve zkarikovaném smyslu umění, „které mohou dělat všichni“ (Lautréamont)?

Přísně vzato nejsem proti volnému verši – někdy ho i použiji. Jen je pro mě složitější než klasický verš – musíte totiž objevit specifický strukturální princip, který bude každou báseň ve *vers libre* držet, v klasickém verši je tento dán *a priori*. Vztahuje se to i na

Tomas Venclova.

překlad, zdá se mi, že lépe překládám básně, které jsou napsány v klasickém verši, rozděleném na sloky, užívajícím rým a metrum. Jestliže si totiž volný verš nezorganizujete vlastním a ojedinělým způsobem, bude to jen a jen zmatek, něco, co „umí každý“. Ale i klasická báseň může ztratit svoji hodnotu a stane se z ní karikatura (jestliže je složena z jednoduše rozpoznatelných klišé).

Pro báseň bývá důležitá (až neoddělitelná) její mnemotechnická funkce: například přátelé Anny Achmatovové uchovali její antistalinistické básně tak, že se je naučili nazpaměť a nemuseli je zapisovat na papír. To vše díky tomu, že přísně dodržovala tradiční vzorce. Báseň napsaná ve *vers libre* se v podstatě zapamätovat nedá.

A čím jiným ještě si onu skutečnou inflaci poezie vysvětlujete?

Jeden z důvodů je důvod demografický – na světě je jednoduše až příliš mnoho lidí, kteří provozují veršování, a ne všichni mají dostatečný talent. Myslím, že vytlačení klasických jazyků (řečtiny a latiny) ze škol také sehrálo svoji roli. Četba Homéra a Horatia bývala dobrou přípravou pro pravé básnické řemeslo. To dnes schází.

Kdy jste se setkal s dílem Czesława Miłosze a které jeho první dílo jste přečetl? Přeložil jste něco od něj do litevštiny? Kdy jste se setkali osobně? Čím vás nejvíc ovlivnil?
S Miłoszovým dílem jsem se setkal v pozdním dětství, když mi bylo dvanáct nebo třináct. Četl jsem ho v litevském (ne moc kvalitním) překladu v jednom předválečném časopise. Časopis byl během sovětských časů zakázaný, mně se ho podařilo objevit v otcově soukromé knihovně. Byly to básně z Miłoszovy rané sbírky *Tři zimy*. Mnohem později jsem sám přeložil do litevštiny několik jeho básní. Osobně jsme se setkali v roce 1977 v Berkeley. Předtím jsme spolu jednou hovořili telefonicky, to jsem byl ještě na Litvě. Samozřejmě že jsem se od něj mnohému naučil, ale nejdůležitější byl jeho osobní vzor: on byl živoucí důkaz toho, že básník může přežít exil a přeměnit ho na zdroj síly.

Konfrontovali jste – oba v exilu – Vilnius vaší paměti. Miłoszovo předválečné Wilno a váš Vilnius z doby sovětské a ruské dominance. Jak vnímáte své rodné město dnes?

Z provinčního města prošípaného sovětskými mravy a silnými nacionalistickými náladami se Vilnius nyní mění na sice malé, ale jedinečné evropské hlavní město, i když přeměna ještě není úplná a zůstane neúplná ještě několik desetiletí.

Když jsem byl ve Vilniusu v roce 1990 poprvé, domluvil jsem se s příslušníky starší generace polsky a s mladšími lidmi rusky (pro jistotu jsem je upozorňoval, že nejsem Rus). O dvacet let později jsem se se staršími lidmi domluvil rusky, ale mladí lidé uměli vesměs už jen anglicky. Není pro Litvu ochuzením, že postupně přichází o oba tyto jazyky a především o kontakt s polskou, ale i s ruskou kulturou?

Jsem si naprosto jistý, že úplná ztráta polštiny a ruštiny by byla obrovským ochuzením litevské kultury. Tyto jazyky (hlavně polština) hrály ve Vilniusu po celá stáletí nesmírně důležitou roli. Adam Mickiewicz a Czesław Miłosz jsou pro Vilnius stejně důležití jako Rilke a Kafka pro Prahu. Mimochodem, mnoho polských mluvčích z Vilniusu, včetně Mickiewiczze a Miłosze, se považovalo za Litevce – vytvořili zvláštní „litevský“

segment polské kultury. Slavný ruský filosof Michail Bachtin také strávil mládí ve Vilniusu, což přispělo k jeho pojetí multilingvismu a multikulturalismu. Můžeme přidat i jazyk a kulturu jidiš (a také hebrejštinu): v devatenáctém století byla téměř polovina obyvatelstva židovská. Domnívám se, že určitá znalost polštiny a ruštiny ve Vilniusu do dohledné budoucnosti přežije – jidiš a hebrejšтина už z Litvy bohužel zmizely.

Historická zkušenost a paměť Litevců je velice tvrdá a krutá, především pokud jde o Rusko devatenáctého století a Rusko sovětské. Je to nesrovnatelné, ale nepřecházejí Litevci ke krajnosti politeuštování? (Poláci žijící v Litvě si stěžují, že si ke svému příjmení musejí povinně připojovat litevskou koncovku).

Nemohu než s vámi souhlasit. Již jsem mnohokrát napsal, že by Litva měla následovat evropské standardy, to znamená nepodléhat etnocentrismu a lingvistickému nacionalismu. Tyto jevy jsou bohužel stále vidět. Já je vnímám jako znak nedospělosti; doufejme, že časem zmizí.

Vilniusu se v minulosti říkalo Jeruzalém severu. Nešlo jen o zbožné epiteton. Zmocní se vás také nostalgie a pocit bezmoci z toho, že z židovské enklávy zůstalo jen prázdné místo po zničeném ghettu a připomíná ji jen busta velkého Gaona?

Ano, zničení židovské části Vilniusu (byla vypálena nacisty, zbytky byly téměř úplně zlikvidovány Sověty) je zcela určitě obrovská ztráta jak pro židovské, tak i pro nežidovské obyvatele. Nyní se mluví o obnovení Velké synagogy, což by bylo výborné. Gaon z Vilna je pro každého obyvatele důležitou osobou – stejně jako Rabi Löw pro Prahu.

Před dvaceti lety měl Czesław Miłosz při své pražské návštěvě řeč v Karolinu o erozi náboženského vědomí v našem (euroatlantickém) světě. Sledujete také tento fenomén a můžete se k němu vyjádřit?

Myslím, že v lidském vědomí existuje určitá transcendentální dimenze, která je pouze z části pokryta tradičními náboženstvími, a tu nelze odstranit. I přesto je dnes patrná jakási její eroze, která má negativní dopad na kulturu.

Jistě sledujete dění na Ukrajině. S jedním mým pravoslavným přítelem jsme se shodli na tom, že se Rusové – nezávisle na osvojené kultuře – nikdy nedokázali zbavit přezíravého poručnického vztahu k příslušníkům ostatních, především sousedních národů. Poznal jste alespoň v exilu nebo ve svém postexilovém působení v Americe výjimky? Nebo dokonce doma, v Litvě?

Já jsem se mezi Rusy setkal s mnoha takovými výjimkami, vlastní ženou počínaje – je Ruska pocházející z Petrohradu. Během svých disidentských let jsem spolupracoval s lidmi z Ruska, kteří dobře chápali touhy a potřeby sousedních národů.

Řadu desetiletí jste žil a působil v Americe. Jakého se vám v tomto vašem působišti dostala přijetí?

Nikdy jsem o své místo v americkém básnickém světě neusiloval, i přesto, že některé mé věci jsou básníkům, kritikům a možná i části širší veřejnosti ve Spojených státech známy. Pořád se považuji za Evropana. Mimo Litvu jsem známý i jinde v Evropě, především v Polsku a Rusku, ale také v Německu.

Červen 2014

Do angličtiny a z angličtiny přeložila Marta Mlejnková.

Josef Mlejnek, básník, kritik a překladatel.

Vilnius: Totalita a svoboda

TOMAS VENCLOVA

Mé vyprávění se blíží k době, na niž si sám dobře vzpomínám. Do dějin zatím ještě zcela neodplynula, zato ovlivnila osud mého města jako málokterá jiná doba. Je to snad nejspletitější éra za dobu existence Vilniusu. Chybí nám perspektiva, v níž bychom uchopili dynamiku vývoje, neboť si tuto dobu představujeme jako čas beznadějně zaostalosti a stagnace, po níž následovalo zázračné obrození. Komunistický režim prosazoval jiný pohled, z něhož dnes u mnohých lidí pramení pocity nostalgie po zašlých zlatých časech, jež náhle skončily zásahem netrpělivých a ziskuchtivých nacionalistů. Nemá příliš smysl o takových názorech mluvit, ale i takový čistě negativní pohled na poválečný vývoj je příliš zjednodušený.

Boris Pasternak jednou řekl, že doba po druhé světové válce měla jediný obsah, a sice postupné přibližování se ke svobodě. Je však těžké mluvit tímto způsobem o prvním poválečném desetiletí. Sovětský režim se do Vilniusu vrátil a nebyl o nic lepší než předtím v roce 1941. Byla to totalita prostoupená lží a cynickou přetvárkou, jež ničila lidské osudy a poznamenala všechno kolem. Přicházely další a další deportace, ještě ve větším měřítku než před válkou. Vzpomínám si, jak ve škole náhle ze třídy zmizeli někteří mí spolužáci. Skončili s rodiči někde na Sibiři a jejich osud mi dodnes zůstal neznámý. Litevci v té době už přešli do ozbrojeného odporu vůči režimu po vzoru polské Zemské armády (*Armia Krajowa*) a vytvořili partyzánské oddíly, které začaly operovat nejprve v lesích jihozápadně od Vilnius, v tzv. Dzúkiu, kde přepadávaly sovětské jednotky a místní kolaboranty. Partyzáni měli převahu zejména v noci. Byli přesvědčeni, že západní spojenci Litvu zachrání a že nenechají Stalini na pospas zemi, která před válkou přijala a dodržovala západní pravidla hry. Po Jaltské a Postupimské konferenci však byly takové naděje plané. Režim

během několika let partyzány rozprášil a nemilosrdně zlikvidoval a společně s nimi i mnohé vesničany, kteří je podporovali. Značnou část venkovanů pak Sověti přetáhli na svou stranu pomocí slibů, které ovšem později nesplnili, a také jim umožnili nakrást si z majetku vzpurných sousedů. Do partyzánských oddílů infiltrovali agenti tajné policie, kteří postupně převzali do rukou velkou část velení partyzánského hnutí. Z tohoto temného období nebylo dosud vše plně objasněno. Litevská elita, která zůstala ve Vilnius, byla likvidována, případně zastrášována či nucena ke spolupráci s tajnou policií. Většina však zamířila do německých vystěhovaleckých táborů a odtud do exilu.

Litevština jako tajný kód

Národnostní složení města se během krátké doby nevratně proměnilo. Západ souhlasil, aby Vilnius připadl Sovětskému svazu, a tak se město stalo součástí sověti-zované Litvy. Židé z Vilnius téměř zmizeli, jen ojedinělí intelektuálové, kteří jako zázrakem unikli smrti, se snažili aspoň symbolicky pečovat o památku „Litevského Jeruzaléma“ a připomínat osudy jeho mučedníků. Režim však dal důrazně najevo, že to nestrpí. S pomocí litevských vědců byla alespoň zachráněna velká část sbírek židovského YIVO institutu, i když po celé sovětské období se jeho fondy rozpadaly na prach kdesi v tajných odděleních knihoven a na světlo se dostaly až v poslední době. Poláky čekal podobný osud jako Němce ve Slezsku a Východním Prusku. Měli však přece jen na výběr, neboť se mohli buď vystěhovat, nebo se stát sovětskými občany. Druhá možnost zlákala jen málokteré z nich. V letech 1945–1946 bylo definitivně jasné, že město zpátky k polskému území nepřipadne, a tak asi sto tisíc litevských Poláků, což byla více než polovina, vyjelo ve zvláštních konvojích směrem

k Varšavě. Většina z nich se pak usídlila na územích, která Polsku přiřkla Postupimská konference. Vypráví se, že někteří polští vystěhovalci v obavě před informátory tajné policie užívali v nových domovech litevštinu jako tajný kód, podobně jako kdysi ve středověku Vytautas s Jogailou.¹ Odloučení od Vilniusu traumatizovalo zvláště silnou vrstvu kulturní elity. Z ní ve městě zůstalo jen velmi málo lidí. Jedním z nich byl podivínský archivář Jerzy Orda, který si život bez Vilniusu nedokázal představit. Po válce musel pracovat jako vrátný a teprve po více než deseti letech získal práci blízko svému oboru. Jeden z Ordových spolupracovníků o něm napsal toto: „Měl úzký nos, vystouplé tmavé oči, obnošené sako a kalhoty neurčité barvy, na nohou dřevěné sandály přichycené značně roztrženými tenkými provázky... Vypadalo to, jako by se díval přímo skrz zamlžené dějiny a jejich zašmodrchané nitky. Povzbuzoval nás a naučil nás všímat si pod povrchem dění klíčových jevů, které jsou zde na hranici mezi Východem a Západem tak složité a nejednoznačné.“

Ještě před válkou vyslovil jeden diplomat svou představu o tom, jak by bylo možné rozplést klubko vzájemných nároků a nesnášenlivostí mezi zdejšími národy. Z Vilniusu by se muselo vystěhovat veškeré obyvatelstvo a vlastní město proměnit v muzeum. Hitler se Stalinem tento cynický návrh málem společnými silami uskutečnili. První rok po válce bylo město skoro úplně prázdné, ale je pravda, že tento stav trval jen krátce. Podle neveřejného plánu vládnoucí garnitury měli v hlavních městech svazových republik dominovat Rusové, a proto jich sem přišlo velmi mnoho, ať z Moskvy, či odjinud. Nebyli to pouze důstojníci, bezpečnostní složky a úředníci, ale i obyčejní lidé, tuláci a ztracenci. S Rusy téměř splynuli místní Bělorusové, jejichž instituce byly zrušeny. Do Vilniusu však začalo směřovat tolik Litevců z někdejší „kovenské Litvy“², až po jisté době přišel zlom. Když jsem navštěvoval střední školu, bylo na ulici slyšet téměř výhradně ruštinu. Jakmile jsem ale dostudoval univerzitu, všude už bylo možné se domluvit litevsky. Ironií osudu pomohlo Stalinovo rozhodnutí uskutečnit sen litevského obrozenice Basanaviče a město se poprvé od středověku vrátilo ke svému původnímu jazyku, i když to sovětský režim vůbec neplánoval.

Automat na gazovanou vodu, Vilnius, počátek 60. let.

Asi dvě desetiletí panovala jakási podivná napjatá rovnováha. Otevřené konflikty mezi Litevci a Rusy se objevovaly jen zřídka, avšak obě národnosti dělila neviditelná zeď. Přátelství mezi národy, o němž neustále psaly noviny a hovořil rozhlas, patřilo do sféry oficiálních mýtů. Litva se však od ostatních baltských zemí jistým způsobem lišila. Lotyšů a Estonci demonstrativně odmítali učit se rusky a ruštinou veřejně opovrhovali. Dobře si vzpomínám na své zážitky z restaurací a hotelů v Tallinnu či Rize. Pokud tam člověk přišel a mluvil rusky, a nikoliv místním jazykem, ignorovali ho. Bylo nutné promluvit litevsky, a teprve potom recepční nebo číšník poznal spolutrpitele z Pobaltí, usmál se a ochotně začal sprádat neumělé věty v ruštině. Jiná *lingua franca* tehdy ani nebyla. Ve Vilnius se takový způsob odporu neujal. Snad proto, že Litevci necítili tak velké nebezpečí ohrožení své identity. Procento Rusů v hlavním městě bylo vysoké, zato na ostatním území Litvy zůstalo nižší než v Lotyšsku či Estonsku, kde se blížilo polovině. V Litvě totiž nedosahovalo ani desetin. Svůj vliv možná měla i místní tradice, protože ruské či běloruské hláskosloví a mluvnice nikdy nebyly městu cizí. Možná byl odpor vilniuských hlubší, avšak důkazy pro to nemám. Litevci neodmítali učit se rusky, ale jestli režim doufal, že se mu tak podaří je porušit, byly jeho naděje zcela plané. Rusové se až na výjimky především ze smíšených rodin litevsky neučili. Snahy udělat z Vilnius ruské město, které by se nijak nelišilo od ostatních svazových metropolí, však přesto selhaly. Po Stalinově smrti

se Vilnius začal Moskvě vzdalovat a jakoby odplouvat k Západu. Tento proces se nedal zastavit asi tak, jako se nedá poručit přírodě.

Ostrůvky mimo totalitní stát

Vilnius zůstal hlavním městem, kterým měl být od svého založení. Avšak v prvních poválečných letech stále vypadal velmi provinčně. Všude zůstaly stopy po bojích a rozvaliny budov, přímo do očí bily neuvěřitelně zchátralé dvory plné rozvěšeného prádla a peřin, mezi nimiž pobíhaly slepice a někdy dokonce krávy. Krásná dlažba z kočičích hlav dál od středu města přecházela v nedlážděné ulice, které tak skoro připomínaly časy zakladatele Gedimina.³ Mnozí mí známí říkali, že Kaunas je město, zatímco Vilnius jenom velká vesnice. Tehdy to byl téměř všeobecný názor. Prozatímní hlavní město Kaunas totiž v meziválečné době zevropštělo, byly v něm vystavěny městské třídy, vily a ambasády, o kterých se Vilnius zapadlému na okraji Polska ani nesnilo. Dojem beznadějně provinciálnosti posilovaly typicky sovětské rysy. Na zdech visely noviny s rozmazaným tiskem, reklamy na budovatelské filmy, stovky plakátů zobrazujících svalnaté dělníky či imperialistický postrach – amerického brouka. Vrata do většiny dvorů byla neprodyšně uzavřená, neboť tajná policie chodila zatýkat své odpůrce zadním vchodem a neměla zájem na tom, aby jí utíkali do ulice. Poblíž univerzity instalovali pamětní desku vilniuskému rodáku Felixi Dzeržinskému, který na ní sice nestudoval, ale tajná policie studentům a vysokým školám vždy věnovala zvláštní pozornost. To taková budova někdejšího krajského soudu na náměstí Lukiškės se obešla bez pamětních desek a jakýchkoliv nápisů vůbec, a přesto její určení všichni znali. Sídila tam KGB, jako již tradičně v místech, kde v době nacismu úřadovalo gestapo. Uprostřed náměstí se brzy objevila velká Leninova socha. Stál obrácen zády ke zdejšímu vězení, jež bylo v té době přeplněné víc než kdy jindy, a pravou rukou ukazoval k budově KGB. Opodál osadili bronzovou sošku generála Černjachovského, jehož jednotky obsadily Vilnius v roce 1944 a mimo jiné přispěly k likvidaci polské Zemské armády. Šuš-

kalo se, že město se má na jeho památku přejmenovat na Černjachovsk, avšak tato čest nakonec připadla Insterburgu ve Východním Prusku, který se tak jmenuje dosud.

Téměř všichni Litevci přišli do Vilnius odjinud, hlavně z venkova, a kromě zbytků tradiční lidové kultury si s sebou přinesli černé vzpomínky na nedávno potlačenou partyzánskou válku. Nebezpečí uvěznění postupně sláblo a situace se poměrně stabilizovala. Všem bylo zřejmé, že nový režim bude trvat dlouho, že v něm budou muset žít, vychovávat děti a možná i vnoučata. I za beznadějných podmínek se lidé snaží dát svému životu nějaký smysl. Pro mnohé se smysl života omezoval na blahobyť, byť blahobyť minimální. Proto se mnozí režimu přizpůsobili, či se dokonce stali jeho oporou. Pro mě je snadnější pochopit ty, kteří dokázali říct „ne“. Věděli, že ten blahobyť není určen pro ně, a snažili se vytvořit ostrůvky mimo svět totalitního režimu, které fungovaly podle jiných pravidel. Sem patřili někteří příslušníci předválečné inteligence, navrátilci z vyhnaneckých táborů na Sibiři, později i hodně mládeže. Takové ostrůvky jinakosti ale byly v ohrožení. Jednak se člověk vystavoval nebezpečí zatčení či verbování tajné policie, a jednak také hrozilo, že se z lidského úsilí stanou jen plané rituály. V tomto člověku nejvíc pomáhal sám Vilnius.

Americký historik Lewis Mumford tvrdil, že čas ve městě vyplouvá viditelně na povrch. K tomu bych dodal, že ve městě se plynoucí čas ztělesňuje. Na venkově se opakují odvěké přírodní, zemědělské a životní cykly, zatímco město znamená neustálý začátek a vývoj. Kromě toho byl Vilnius město s pamětí. Někdy tragickou, jindy groteskní, ale vždy s pamětí, která něco říká. Režim chtěl z té paměti zachovat jen Lenina, Dzeržinského a Černjachovského, avšak Vilnius se tomu nepoddal.

Totalitní režimy se opírají o eschatologický mýtus, podle něhož přijde bezpodmínečně dokonalá budoucnost. Její dokonalost má ospravedlňovat jakékoli oběti, jež budou muset přinést současné generace, a jakékoli kroky, které podniknou vyvolení, co znají směřování světa. Všem je však víceméně jasné, že se ona budoucnost nebude příliš lišit od současnosti. Přijde

vůdce, možná skupina vůdců, kteří budou konat jeden hrdinský skutek za druhým, a jako ztělesnění těch hrdinských činů zde budou masy. Určitě se jako vždy najdou nějakí individualisté a odpadlíci, které bude nutno odklidit z cesty. Předem daná je také úloha dějin, jež nejsou než smetiště, zdroj hniloby a nákazy, která by se mohla rozšířit mezi slabší jedince. Proto je nutné dějiny neustále pročišťovat a mnohé události či osoby není záhodno vůbec připomínat. Téměř všechny texty z minulosti patří vymazat z paměti a třeba i fyzicky zlikvidovat. Pouze sem tam se v historii najdou příklady, které jsou v současnosti hodny pozornosti a přízně. Jsou to revoluce a vítězný boj proti jejím nepřítelům. Revoluce se skutečně jednou provždy a snít o nějakých dalších revolucích je svatokrádež. Takové sny se pak musí co nejprísněji trestat.

Mě a mou generaci nasměrovalo město opačným směrem. Bylo poničené, režim z něho odstranil některé architektonické „texty“, jež se neslučovaly s novou skutečností, a většinu textů literárních uzamkl ve „zvláštních fondech“, tedy v tajných a nepřístupných odděleních knihoven. V regionálních knihovnách se knihy dokonce pálily. Objevily se stavby ve stylu so-rely, snad jen trochu chudší, než se stavěly v Moskvě či Minsku. Nový tisk se od moskevských a minských novin lišil asi pouze tím, že většinou (ne však vždy) používal litevštinu a tištěné slovo se oficiálně nazývalo „socialistický obsah v národní formě“. Na svém místě však zůstaly obrysy vilniuských střech a věží, lidskost zdejšího prostoru, která nepřipouští žádnou jednotvárnost a zjednodušení. Zpočátku to vypadalo, že tento stav nevydrží dlouho. Avšak město svou trpělivostí přemohlo komunistické projekty a po Stalinově smrti vyšlo najevo, že stopy totalitního režimu narušují a ničí palimpsest Vilnius. Jen na povrchu. Popravdě řečeno působila i jiná omezení, neboť historický rozhled Litevců ve Vilnius často ovlivňovaly středověké knížecí mýty, takže litevský nacionalismus odmítal přijmout „cizí elementy“, jež se v hlavním městě nahromadily za několik dlouhých století a ještě více v meziválečné době. Nacionalisté někdy bývali dokonce sympatičtí, protože patřili k těm, kdo zkoušeli žít nekonformně. Později se však mnoho z nich také přizpůsobilo režimu.

Třetí město impéria

Prostředí Vilnius přesto působilo skrytým způsobem, který nebyl na první pohled vidět. Pomalu ale jistě přibývalo lidí, kteří jeho pestrost a chaotičnost přijímali za svou.

Stesk po minulosti lidi ponoukal, aby se zkoušeli dostat do uzavřených oddělení knihoven, vyměňovali si zakázané knihy, výstřižky, rukopisy a ty nejhůře dostupné texty se učili z paměti. Postupné objevování minulosti dosvědčovalo, že běh historického času se nedá zastavit a že jeho návrat do města už není daleko. Jiný druh stesku se týkal prostoru. Země byla izolována od okolního světa jako nikdy dříve. Cestovat bylo možné jen do sovětských republik, a ani to nebylo vždy lehké. Většina lidí se o ně nezajímala a vůči Moskvě chovala tiché, avšak silné nepřátelství, i když kremelský režim nebyla jediná stránka moskevského života. Už cesta do východoevropských komunistických zemí vyžadovala jisté úsilí a kompromisy, na které každý nebyl připraven. Přesto však i přes vojáky na hranicích a všechny zákazy začaly do města proudit západní trendy a nálady, literatura a filosofie. Stejně jako před několika sty lety hrálo v tomto poevropšťování důležitou roli Polsko. I když byl polský tisk nesrovnatelně svobodnější než sovětské noviny, měl oficiální nálepkou jisté loajálnosti, a byl tak snadno dostupný. Mnoho lidí ve Vilnius polsky umělo, a pokud ne, všude bylo dost a dost příležitostí se jazyk naučit. Z malého polského knihkupectví na hlavní třídě poblíž katedrály se stal svěbytný klub. Mí vrstevníci v něm kupovali publikace o moderním umění a knížky, které nebyly k dostání v jiných jazycích, jako třeba Freuda, Kafku, Dalího a Pollocka, nemluvě o Orwelovi či emigrantech, mezi něž patřil třeba Czesław Miłosz. Ti nebyli k dostání ani v tomto knihkupectví, i když se při troše hledání dali sehnat také. Jestliže Západ o tom obrovském východoevropském „nikde“ příliš mnoho nevěděl a o Vilnius snad nejméně, my jsme o Západu měli o něco větší přehled.

Toto všechno se nedělo jen ve Vilnius, ale i v Rusku, a tím spíše také v Rize a Tallinnu, avšak Vilnius byl brána, přes kterou nežádoucí vlivy plynuly do impéria nejsilnějším proudem. Podobně jako za časů Alexandra I. to bylo „třetí město impéria“, něco jako utiňující lék

na Západ. Alespoň tedy pro inteligenci. Ruští disidenti, liberálové i lidé bez politických ambicí, kteří hledali sebemenší prostor pro nezávislou kulturu, nacházeli ve Vilniusu místo, kde mohli volněji dýchat. Zde bylo možné vidět surrealistické či abstraktní výtvarné umění, anebo přinejmenším obrazy jiných stylů než jen socialistický realismus, a to nikoli v polotajných uměleckých ateliérech, ale na veřejných výstavách. Člověk mohl navštívit netradiční divadelní představení a třeba litevské filmy, jež celkem umně napodobovaly tu westerny, tu Antonioniho, byly známé daleko za hranicemi. V kavárnách vyhrával nejlepší jazz v impériu a popíjela tam sympatická bohéma. Na stránky literárních časopisů se občas dostal Joyce či Borges, o kterých v Rusku nebylo možné ani mluvit, a univerzitní filosofové velmi opatrně nahloďovali autoritu marxistických dogmat. Po krutém poválečném desetiletí prostředí ve Vilniusu začala převládat jiná, otevřenější a živější atmosféra, skoro jako v Polsku či Maďarsku, avšak jen do jisté míry, kterou bedlivě sledovala KGB.

Sovětský Vilnius, 50. léta.

Dva jsou rada a tři zrada

Zde se mohu zmínit o svých osobních zkušenostech. Ne snad z neskromnosti, ale protože jsou vcelku typické. S tajnou policií jsem se poprvé setkal ve věku třiaadvaceti let a z očí do očí to vlastně bylo naposled. Na vysoké škole jsem prodělal politický přerod. Když jsem nastupoval ke studiu, myslel jsem si, že komunismus je světlá budoucnost lidstva. Takových jako já nebylo mnoho, ale našli se. Vyrůstal jsem v rodině, která se ještě před válkou přidala k levici. Otec si vybral komunisty zejména proto, že neviděl jinou alternativu k nacismu, a celý život se pokoušel v komunismus uvěřit. Po válce jsme patřili k sovětské elitě. Je pravda, že jsem kolem sebe vídal ubohý a beznadějně jednotvárný život, věděl jsem o partyzánské válce a deportacích, ale domníval jsem se, že to jsou jen přechodné jevy, po nichž přijde toužebně očekávaný rozkvet a klid. Kromě toho jsem se nejvíc ze všeho zajímal o knihy. V prvních letech studia jsem pomalu začínal chápat skutečnost, kterou člověk v knížkách nenajde, a má komsomolská víra dostala několik takových zásahů, až po ní nezbyly ani stopy. Nejzásadnější bylo maďarské povstání a Pasternakova kauza. Tento osobní vývoj připomíná životy mnoha polských, českých a nakonec i ruských mladých lidí. V Litvě takových případů bylo méně, neboť téměř všichni považovali komunismus za nesporně hroznou věc. Také však, jak jsem už uvedl, se většina komunismu přizpůsobila, ať už se zaťatými zuby, či v touze po kariéře. Hranice mezi těmito skupinami nikdy nebyla ostrá. I tak jsem našel spřízněné duše, hlavně ty, kteří se zajímali o dějiny a o svět za hranicemi impéria. Založili jsme tajný spolek, kde jsme referovali o zakázané literatuře, filosofii a umění. Pokud si vzpomínám, náš kroužek měl dvanáct členů. Podle starého evangelijního paradigmatu byla třináctka považována za nebezpečné číslo, i když mnozí žertem či napůl vážně říkali, že v Sovětském svazu hrozí nebezpečí zrady už od počtu tří.

Nakonec si mě po pár měsících pozvali do budovy někdejšího krajského soudu na náměstí Lukiškės. Tam se mě a několika mých kamarádů po několik dní vyptávali na všechno možné. Dnes se v tomto objektu nachází muzeum, kde jsou mimo jiné ve sklepech k vidění

cely vyložené korkem, v nichž po válce „zvláštními metodami“ vyslýchali partyzány. V mé době už časy nebyly tak tvrdé, a tak místo fyzického nátlaku nastoupilo zastrašování nebo pokusy o navázání přátelského kontaktu. Podle odvěkých postupů všech policejních sborů se střídal zlý vyšetřovatel s hodným. První byl Rus a druhý Litevec, něco jako člověk z vlastních řad, s nímž se dalo mluvit otevřeněji. Oba se zajímali nejen o spolek, ale i o naše styky s moskevskými disidenty. Drželi jsme se docela dobře. Podobně jako filomaté⁴ jsme citovali právní normy a ani jsme nevěděli, že opakujeme jejich taktiku. Na vějičku přátelských kontaktů jsme neskočili, a tak nás brzy nechali jít s varováním, že příště už můžeme očekávat vážnější následky. Samozřejmě jsme se dostali na černou listinu, což znamenalo, že až do smrti budeme na okraji společnosti.

Všechno další pak byla naše soukromá válka s režimem, která někdy nebyla příliš vidět a jindy se zase vyostřovala. Nechci zabřednout do přílišných detailů, avšak zhruba po patnácti letech tento boj nabyl osobitých rysů. Po skončení masových represí se systém začal drolit o něco rychleji i přes pokusy utahovat šrouby a lepit díry, kterými do země proudil čerstvý vítr. Jinak to ani nešlo, neboť komunistická utopie se mohla udržet jen tehdy, dokud ji podpíralo mocné soustrojí gulagů. Z toho se zachovala jen část, takže se ho lidé už tolik nebáli a čekali na konec té utopické doby. Objevilo se mnoho konspiračních spolků a podzemních tiskovin. Zvláště v Litvě jich bylo víc než jinde v sovětském impériu – dokonce čtrnáct tajných periodik. Vydávaly je malé skupiny lidí, takže když jednou tajná policie zatkla ve Vilniusu a regionech čtrnáct osob, ozývaly se hlasy, že samizdatové časopisy vymizí. To se však nestalo. Nejznámější a nej kvalitnější redigovaný titul byl katolický, druhý nejoblíbenější se opíral o národní program a jmenoval se *Aušra*, čili stejně jako někdejší Basanavičovy obrozenecké noviny⁵, v jejichž číslování dokonce pokračoval. Něco podobného se dělo v Rusku, a o to více ve východní Evropě. Třeba litevské ilegální tiskoviny se dostávaly na Západ prostřednictvím disidentů. Jedním z nich byl Moskván Sergej Kovaljov, který byl za zprostředkování takové pomoci zatčen. Tajná policie ho dopravila do Vilniusu, kterého se jeho činnost týkala a v němž mohl být především souzen

v nepřítomnosti zahraničních pozorovatelů. Režim se však spletl, neboť k soudu se dostal Kovaljovův přítel Andrej Sacharov, nejznámější ze všech disidentů, který tehdy zrovna obdržel Nobelovu cenu za mír. Nedostal povolení odjet do Osla a cenu převzít, a tak se právě v den, kdy mu měla být předána, objevil u dveří soudu ve Vilniusu. Nebylo těžké uhodnout, že se Sacharov nedostane ani do soudní síně, a tak to pro západní tisk bylo všechno nakonec zajímavější než jeho neuskutečněná návštěva Norska.

Vzít Helsinskou deklaraci vážně

I pod vlivem Sacharova právě tehdy vznikla myšlenka ustavit v Litvě první nikoliv tajné, nýbrž otevřené společenství lidí s neoficiálními názory – Litevský helsinský výbor. Ve Vilniusu a jinde bylo tou dobou už dost lidí odhodlaných riskovat ve jménu svého náboženského či národního přesvědčení. Objevilo se nové téma – pojem dodržování lidských práv. Sovětský svaz nedlouho předtím podepsal Helsinskou deklaraci, v níž výměnou za ústupky západních zemí nejednoznačně přislíbil, že zajistí dodržování různých svobod, například svobody tisku, pohybu a podobně. Všem bylo nad slunce jasné, že jsou to jen prázdná slova. Lidské svobody byly vtěleny do ústavy ještě za Stalinových časů, avšak kdokoli by se jich chtěl domoci, byl by považován za blázná. A to doslova, protože některé naivní jedince za to opravdu zavírali do psychiatrických léčeben, kde je napravovali injekcemi zvláště silných léků. Sacharova a jeho soupoutníky napadla myšlenka prostá jako Kolumbovo vejce, totiž podívat se na Helsinskou deklaraci seriózně a zjistit, na co se dá aplikovat. Cenzura, političtí vězňové, zákazy vycestování ze země a jiná obvyklá potěšení sovětského občana tu deklaraci nepochybně porušovaly. V Moskvě a později v Kyjevě se objevovali lidé, kteří často neměli co ztratit, a zakládali helsinské výbory. Ty se snažily obrátit pozornost všech vlád k porušování lidských práv. Šlo o vlády zemí, které podepsaly Helsinskou deklaraci, čili také o vládu sovětskou. Třetí helsinský výbor v SSSR se utvořil ve Vilniusu. Nebylo možné ho považovat za výlučně katolický ani za nacionalistický, neboť mezi zakládajícími členy byla

například starší levicová básnířka, která strávila deset let ve stalinských táborech, potom venkovský kněz, jistý Žid, který se stavěl za právo Židů vystěhovat se do Izraele, nebo také litevský národovecký aktivista. Nejdůležitějším rysem výboru byl právě onen rozmanitý původ a názory jeho členů. Členy spojovala pouze myšlenka, že tam, kde se porušují práva jednoho, trpí i druzí. Další důležitý faktor představovala skutečnost, že členové sami zveřejnili svá jména a adresy. Nechtěli nic podnikat tajně, nýbrž zcela legálně. Každý chápal, že je to velmi riskantní, avšak to, že občané otevřeně využívali svých práv, znamenalo, že režim alespoň na jistou dobu ztratil kousíček své moci.

Má osobní válka s režimem se nakonec vyvinula tak, že jsem se do helsinského výboru zapojil také. V něm jsme vzájemně žertovali, že sovětský režim se podobá legendárnímu bazilišku z podzemí vilniuských hradeb. Jakmile v zrcadle, tedy v dokumentech výboru, zahlédne svůj nesympatický obraz, na určitou dobu zkamení. Výbor po několik měsíců opravdu pracoval bez větších obtíží. Poté si mě ale pozvali na pasové oddělení, aby mi důrazně doporučili využít nabídky z univerzity v Berkeley a odjet tam přednášet kurs sémiotiky po dobu jednoho semestru. Pozvání přišlo od Czesława Miłosze, který se jako obvykle zajímal o Vilnius a cosi o mně zaslechl. Řekl jsem, že musím věc probrat s rodinou a přáteli, na což jsem dostal dva týdny času, a členové výboru usoudili, že mít svého zástupce v zahraničí bude velmi výhodné. Když jsem pak odjížděl vlakem z Vilnius do Moskvy, kde mě čekali pohraničníci v zelených mundúrech, osobní prohlídka a letadlo do Paříže a Washingtonu, byl jsem přesvědčen, že své město ani rodinu už nikdy neuvidím.

Poznámky:

¹ Litevští panovníci z rodu Gediminovců, *Vytautas Veliký* (Vitold), litevský velkokníže (1401–1429), vojevůdce vítězných Litevců a Poláků v bitvě u Grunwaldu (1410), a jeho bratranec *Jogaila* (Jagello), litevský velkokníže (1377–1401), v r. 1386 přijal křest a byl korunován polským králem. Jako Vladislav II. Jagellonský vládl do r. 1434, je první v linii rodu Jagellonců.

² V době mezi dvěma světovými válkami měla Litva prozatímní hlavní město Kaunas (Kovno). Oficiální a historické hlavní město Vilnius a okolní Vilensko byly v té době součástí Polska.

³ *Gediminas*, litevský velkokníže (1316–1341), první písemná zmínka o městě Vilnius se nachází v Gediminově dopise představitelům hanzovních měst z r. 1323. Dle pověsti o založení Vilnius se Gediminovi zbloudivšímu v lese při lovu zdál sen o železném vlku, jenž vyl mocně jako sto vlků, což vštec vyložil velkoknížeti jako znamení, aby v tom místě založil město a přesunul tam sídlo velkoknížat, neboť to město bude silné a slavné.

⁴ *Filomaté* (*Towarzystwo Filomatyczne*) byli studenti vilniuské univerzity, kteří se sdružovali v tajném spolku. Dbali na sebevzdělávání a mravní sebezdokonalování. Působili v letech 1817–1823, poté je carský režim rozprášil a jeho příslušníky krátce věznil. Mezi zakládajícími členy byl mj. polský romantický básník Adam Mickiewicz.

⁵ *Jonas Basanavičius* (1851–1927), litevský lékař, etnograf, kulturní a politický činitel. Jeho časopis *Aušra* poprvé vyšel v r. 1884 v Praze (pamětní deska na domě v Balbínově ulici č. 1 na Vinohradech), později vycházel ve Východním Prusku, ohnisku litevské kultury v době zákazu tisku latinkou v carské Litvě. Basanavičius stál v čele signatářů Prohlášení nezávislosti Litvy v r. 1918.

Text tvoří část kapitoly „Totalita a svoboda“ v knize *Vilnius – město v Evropě* (název originálu *Vilnius: asmeninė istorija*), Vilnius: R. Paknio leidykla, 2011). Z litevštiny přeložil Igor Vítek. Mezititulky jsou dílem redakce.

Tomas Venclova, litevský básník a filolog, od roku 1977 žije ve Spojených státech.

V mračnech skáče saranče

Z rukopisů Ultima Thulé

VÍT SLÍVA

Gumička Do Vlasů

Gumička do vlasů
na stole zkroucená
v náčrtek čehosi nevzniklého.

Napnu ji
a drnkám si na ni
melodii, co už není.

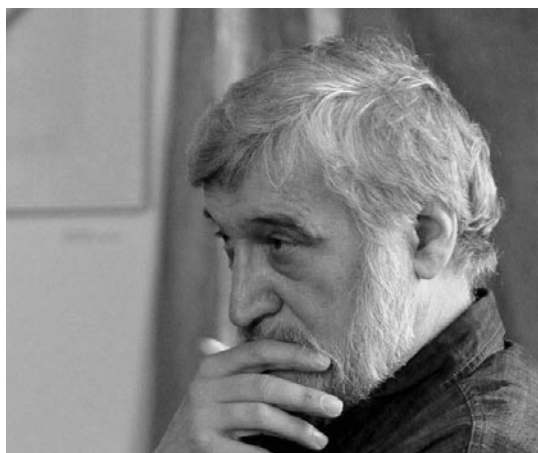
Betlém

Petru Štíchovi †

Vesmír, žhavá Boží hlava,
varle v prudkém varu,
aniž se co vysvětluje,
stvořil boudní betlém.

Čas v něm jesle vyřezává
do hrobního tvaru,
svíčka stáje vysvětluje
skomíravým světlem.

– Bohu na výsostech sláva!
Navzdor všemu zmaru.

Vít Slíva. Repro: nakladatelství Host.

Masarykův okruh

V lásce je veliké vše:

záplava oblak
i konvalinek,
blyskoty osik
i očí,
sarančí řiiiiiiiiiiiiii...
i řičení motorů,

stydlivost,
vášeň.

Milenky

Nebe se klikatí, planoucí zmije.
Armáda mraků zas na bubny bije.

Milenky! Popelky dávného mládí!
S věčností časnost svůj marný boj svádí.

Pisárecký park

Jako platan odhazuje kůru,
chtěl bych s duše
tělo strást:

abych tě konečně spatřil!

* * *

Jímavé schoulení...

Dlaň na mém rameni.

Srpen

V mračnech skáče saranče,
v zemi slunce hřmí.

Průtrží, už bez mračen,
trysknout z podzemí!

Vít Slíva (1951), moravskoslezský básník, vyučuje na Biskupském gymnáziu v Brně. Vydal jedenáct básnických knih, sbírka *Bubnování na sudy* (2002) získala cenu Magnesia Litera. Zatím poslední sbírka *Návrsí* vyšla letos v nakladatelství Host.

Objednávky na adrese:

CDK, Venhuda 17, 614 00 Brno
tel./fax: 545 213 862
objednavky@cdk.cz, www.cdk.cz

František Mík (ed.)

CO ZŮSTÁVÁ

Malá antologie soudobé české poezie – výběr z revue Proglas

Revue Proglas, vycházející v Brně v letech 1990 až 2008, patřila vedle časopisu *Host* k předním brněnským periodikům zabývajícím se pravidelně literaturou. Na jejích stranách byla kromě jiného téměř po dvacet let otiskována poezie českých básníků, zpočátku především těch, již byli v době komunistické totality umlčováni, později i zástupců mladší generace, začínající publikovat až po roce 1989. Reprezentativní básnická antologie přináší výběr nejlepších básní publikovaných v časopise během celého období jeho existence. Básně jsou chronologicky řazeny a doprovázeny životopisnými medailony autorů i průvodním slovem a doslovem editora. Publikace zahrnující více než 80 básníků je nejenom unikátním svědectvím o literárním dění kolem časopisu *Proglas*, ale i o stavu české poezie na sklonku komunistické totality a v prvních dvou desetiletích znovunabyté svobody.

Výbor vyšel při příležitosti 20. výročí založení Centra pro studium demokracie a kultury (CDK).

2. vydání, B5, brož., 310 stran

Zemřel pravý křesťanský intelektuál

*Nenahraditelná ztráta suverénního komentátora dění
v naší společnosti Petra Příhody*

JIRÍ VÁCHA

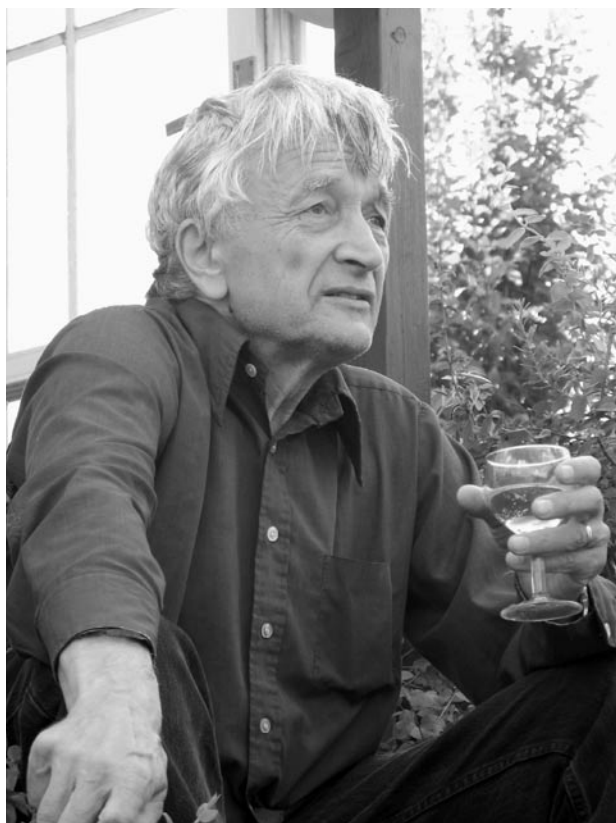
V den Masarykova úmrtí 14. září vydechl naposled MUDr. Petr Příhoda, psychiatr, historik národní duše, politický komentátor a vynikající katolický publicista. Chci o něm podat skromné svědectví jako o celoživotním příteli, svědectví čerpané především z osobních rozhovorů, nikoliv z toho, co všechno napsal či rozhlasem odvysílal nebo co o něm napsali jiní. Tyto prameny jsem pro zaneprázdnění většinou nečetl, nahrazují mi je – nepochybně jen útržkovitě – ty stovky hodin, které jsme spolu provyprávěli a prodiskutovali od svých studentských let, kdy jsme se poznali.

K tomu došlo ve druhém roce našeho společného studia na Lékařské fakultě tehdejší Univerzity J. E. Purkyně (dnes Masarykovy univerzity) v Brně, někdy v roce 1963–1964. Tehdy byl Petr členem ročníkového výboru tehdejšího Československého svazu mládeže, organizace suplující Komunistickou stranu mezi mladými lidmi – i když samozřejmě mnohem masovější, prakticky povinnou pro všechny vysokoškolské studenty. Ročníkový výbor ale nebyl volen a nepochybně si účast v něm ani nikdo sám nezvolil, přinejmenším na počátku studia. Výbor byl prostě sestaven orgány fakulty na základě „kádrových materiálů“ čerstvých příchozích studentů. A Petr měl samozřejmě vynikající kádrový původ: jeho (nevlastní) otec, generál Bedřich, v tu dobu byl – neklame-li mě paměť – hlavním „politrukem“ armády, nejvyšším armádním ideologem. Vlastního otce Petr neznal, ten zahynul jako předválečný důstojník v nacistickém vězení během Protektorátu. Najmenováním generálského synka do svazáckého výboru si však režim mnoho nepomohl: když byla na fakultě rozpoutána diskreditační kampaň proti jednomu z našich respektovaných

profesorů, byl to právě náš ročníkový výbor s velmi aktivní Petrovou účastí, který se napadeného profesora (úspěšně) zastal.

Mít otce takového kalibru ovšem přinášelo dospívajícímu chlapci víc než jen obecný otčímovský problém, ale i problém přijmout nebo odmítnout otcovo životní stalinistické zakotvení a nezviklatelné přesvědčení. Pionýr byla tehdy dětská analogie Svazu mládeže, jen s malými statečnými výjimkami povinná pro všechny, kdo se chtěli dostat na vyšší stupeň střední školy (pro přesnost je nutné říci, že tato „povinnost“ se v průběhu 50. let stupňovala, v našem věkovém ročníku ještě nebyla úplná). Petr byl zpočátku v otcovské tradici přesvědčeným pionýrem, k čemuž nepochybně přispěla i jeho přechodná výchova v ruskojazyčné škole v Polsku, kde byl otec vojenským přidělcem. Nedovedu říci, kdy přesně v teenagerovských letech a jak se z pionýra Petra stal pochybovač a – nejspíše – nejpozději myslím do maturity – rozhodný a rozhodnutý vnitřní kritik režimu. K Petrovu dozrávání a nové orientaci přispěl profesor (tehdy ovšem soudruh učitel) češtiny na kolínském gymnáziu (tehdy jedenáctileté střední škole). Tento statečný muž překračoval oktrojované meze literární výuky, odkazoval mj. studenty na F. X. Šaldu a jeho *Zápisník* a vůbec jim otevíral okna do svobodného světa myšlení, v tu dobu tvrdě zatlučená prkny.

Ve zmíněném druhém ročníku medicínského studia si mě Petr všiml během nekonečně se vlekloucí cesty malou elektrickou na Katedru vojenské výchovy na zámek v Líšni. (Na okraj: pro vysokoškolské studenty mužského pohlaví byl tehdy několikaletý vojenský výcvik organizovaný školou povinností, ale zároveň i velkou výhodou – pro absolventy byla prezenční vojenská

Petr Příhoda, srpen 2007, foto autor.

služba zkrácena na půl roku, i když později prodloužena na celý rok.) Petr si všiml, že jeden z kolegů si krátí cestu četbou právě vyšlého překladu Platónova *Symposia*, doptal se, a vzniklo z toho okamžité přátelství, které pak vydrželo až do konce Petrova života. Cestou z fakulty jsme někdy i hodiny prostáli na rohu Lužánek a nemohli se před rozloučením nasytit diskuse. V tu dobu nás spojovala vyhraněná kritičnost k okolnímu světu: především samozřejmě k politickému režimu, ale snad i ke všem kulturním jevům a výkonům, které nebyly v našich očích na té nejvyšší úrovni, jak bychom si ji byli představovali. Režim v 50. letech hermeticky uzavřel všechny skuliny, kterými by mohlo pronikat nejen cokoliv z intelektuálního života na Západě, ale i z domácí produkce před rokem 1948. Veřejné knihovny byly důsledně cenzurovány, a dokonce i knižní antikvariát sice všechno nakupoval, ale do prodeje pouštěl jen ideologicky nezávadné tituly;

zbytek končil v nedostupných fondech zakázaných knih Universitní knihovny. Navštěvovali jsme knižní antikvariát na České ulici v Brně, jediný, který tehdy v Brně byl, denně, ale jenom úplně výjimečně jsme tam něco ulovili. Většinou však, když jsme se někde ve městě potkali, prvním slovem po pozdravu bývalo – „zase skybala“ (raději nepřekládám), samozřejmě že v antikvariátu.

Petr četl hltavě množství vybrané literatury, většinou z duchovnědných oborů, pokud se k ní dostal. Při náročnosti medického studia to bylo zcela obdivuhodné. V tu dobu se začal vracet ke vzpomínkám na kontakty s křesťanstvím, které mu v praktické poloze nejspíš zprostředkovávala ostravská teta, která se o něho před koncem války starala. Teta byla členkou nějakého evangelického sboru, ve kterém bylo zvykem osobně „svědčit“ o své duchovní zkušenosti. Náš školák prý trnul, kdy přijde řada na tetu, a musel to v krajních rozpacích protrpět. Během brněnského studia se postupně, naprosto ne naráz a snadno, sblížoval s katolictvím; trvalo mu myslím i jako mladému lékaři ještě řadu let, než se stal tzv. praktikujícím katolíkem.

Petr si vybral studium medicíny už předem s úmyslem stát se psychiatrem. Měl dokonce jasný cíl: stát se psychoanalytikem freudovského ražení. Vyprávěl mi, že už jako teenager si umínil vytrhnout svou matku ze spárů otčímovy ideologie; to bylo pro něj synonymum zápasu s režimem, a freudovská psychoanalýza se mu zdála být k tomu suverénním nástrojem: Mistr přece nakonec demaskoval všechny ideologické falše. Ihned po promoci se stal sekundárním lékařem ve velké psychiatrické léčebně v Beřkovcích, malé vesnici pár desítek kilometrů severně od Prahy. Podle jeho svědectví vytvářelo „beřkovno“ svět samo pro sebe – atmosféru nejen lékařských povinností a starostí, ale i svět veselého společenského života personálu léčebny. Politická korektnost se ještě nepřestovala – tak např. soutěžili „židé“ a „křesťané“ v písničkách a vtipcích hanáčích druhou stranu, a vyhrával ten, kdo jich měl větší zásobu. A nebyly to zrovna písňe a anekdoty pro školní mládež. Petr na ně měl výbornou paměť a při soukromých návštěvách a besedách je s chutí recitoval a zpíval; pukávali jsme při tom smíchy. Měl jemný hlas, dobře intonoval a doprovázel se jednoduchými akordy na

kytaru. Jako studenti jsme pravidelně chodili na symfonické koncerty – v sále stadionu na tehdejší Leninově ulici; koncert se konal každý týden a sezení vzadu v sále na převrácených restauračních stolech nás nestálo víc než tři koruny, bylo tedy snadno dostupné. O jinou než vážnou hudbu Petr zájem neměl.

Souběžně s psychiatrickou praxí v léčebně Petr prodělával i soukromý psychoanalytický výcvik, tj. byl sám analyzován po dobu tuším 500 hodin. Myslím, že se mu podařilo se zaklínit do nepřerušené „apoštolské“ poslušnosti – byl analyzován někým, kdo byl analyzován někým, kdo byl analyzován samotným Mistrem. Sám se pak mohl – samozřejmě tehdy neoficiálně – věnovat analyzování vlastních pacientů, zpočátku pod „supervizi“ svého zasvěcovatele(ů). Domnívám se, že toto psychoanalytické období zanechalo na Petrově osobnosti výraznou, a snad ani ne ve všem pozitivní stopu: jako by nás stejně staré předběhl, zestárnul, snad o celou dekádu. Bujarost mladého lékaře postupně vyklízela místo jakémusi „hyperrealismu“, obavě, aby si člověk nikdy nedělal iluze – o motivacích svých i cizích, o svých možnostech, o budoucnosti... Řekl jsem mu napolo v žertu, že se stal vínem, které se vyčeřilo až příliš. Přehnanost jeho rezervovaných obav bych mohl ilustrovat několika typickými situacemi, které zpětně – až se ukázalo, jak byly přehnané – by mohly působit až komicky. V pozdějších letech se Petr stal k původní freudiánské psychoanalýze dost kritickým, ale jeho zakořenění v hlubinné psychologii mu zůstalo a bylo spodním proudem všech jeho analýz české národní duše.

Jeho politické angažmá v roce 1968 – založil tuším tehdy místní organizaci Národně-socialistické strany – mu zadělalo na pozornost státní tajné policie (StB). V jeho nepřítomnosti mu prohledala beřkovickou světničku a zabavila rukopis připravované knížky s tematikou, která ho nikdy nepřestávala zajímat: „Vaterlose Gesellschaft“ – společnost bez otců, rozuměj otců, kteří v druhé polovině 19. století hromadně odcházeli od rodin pracovat „venku“ – ve fabrikách. Jaké to mělo neblahé důsledky pro vývoj dětí, nebyla sice Petrova originální myšlenka, ale až s jistou urputností se jí zabýval celý život. Bohužel k tomu mohl v době hromadného nástupu matek do práce přidat

ještě i katastrofu jménem „Mutterlose Gesellschaft“. Jiným jeho trvalým motivem byla česká vina spáchaná na „odsunovaném“ německém civilním obyvatelstvu po 2. světové válce. Doprovodil soubor fotografií z devastovaných Sudet komentářem velmi kritickým do našich vlastních řad. Znal jsem ne nevýznamného pamětníka protektorátních časů, který s Petrem ve věci vyhnání Němců nemohl souhlasit a byl by s ním i rád diskutoval, Petr to však odmítl s tím, že nic nového se už o těchto věcech dozvědět nemůže. Nemohl?

V ostře nekonformním duchu vyzněla i kniha *Češi v dějinách nové doby*, nad kterou Petr se dvěma spolupracovníky strávili řadu let studia historického materiálu, vzájemných diskusí, vyladování a sepisování. Podle jeho svědectví to byl on, kdo dával textu definitivní stylistickou podobu. Kniha vyšla samizdatově pod autorstvím „Podivena“, režimu zřejmě utajeného původce. Bořila mýtus české velikosti na „pupku“ Evropy, mýtus hrdinského národního obrození a vůbec českého pašáctví až do samotného Protektorátu. Jiným Petrovým oblíbeným tématem byl poručnický vztah Čechů ke Slovákům za první republiky. „Podiven“ byl po svém veřejném vyjití v roce 1991 (a možná kuloárově už předtím) přivítán profesionální historickou obcí nevráživě a značně kriticky. Myslím, že se tato kritika Petra výsostně dotkla – bylo to jeho opus magnum. Jako přítel jsem samozřejmě stál na jeho straně, ačkoliv věcnost námitek profesionálních historiků jsem nemohl posoudit. Vytkl jsem mu „jen“ to, že kniha vůbec nemá poznámkový aparát, že je to vlastně jen olbřímí esej. Bránil se, že autoři samozřejmě ten aparát k dispozici mají, jenže kniha by pro samizdat neúnosně narostla; později to ovšem už nebyl samizdat.

Součástí demytologizace českých dějin byla Petrovi i revize ustáleného stereotypu o spjatosti katolictví s cizáctvím a reformních konfesí s pravým češtvím. Petrovy studentské sympatie ke katolicismu se během dlouhých let měnily v pevnou přináležitost. Jedním z podpůrných momentů jeho „konverze“, ne-li rozhodujícím motivem jeho příklonu k Bohu, byl podle jeho vlastního svědectví strach – velmi pochopitelný – z represí ze strany StB; ta totiž Petra už nikdy ze svého hledáčku nepustila. Křesťanský Bůh se stal Petrovi

hlubinou bezpečnosti. Petr se začal kriticky dívat i na své – jak to viděl – příliš liberální mládí, a to ze zorného úhlu velmi pravověrného katolicismu. Ve své ranější publicistické fázi se sice kritice problematičtějších stránek našeho současného katolicismu nevyhýbal, ale časem velmi prohloubil své *sentire cum Ecclesia*. Pamatuji se, že jedním z momentů této Petrovy poutě do Cannosy byla nevráživá reakce jistého církevního preláta, poté co Petr v tisku lehce ironickým způsobem kritizoval jeho ekonomické aktivity. A pak také „hlas lidu“, uveřejněný jednou tuším v *Katolickém týdeníku*: „My nechceme být církví Halíkovou, Štampachovou a Pří-

hodovou!“ Jak vidět, mohl být Petr zpočátku vnímán konzervativnější částí katolické církve jako liberál. Buď jak buď, v této poloze tento svět rozhodně neopustil.

V posledních letech Petr prožíval biblické poselství celou bytostí. Vzpomínám, jak jsme jednou spolu stáli pod třpytivou hvězdnou podchříbskou oblohou, a v tu chvíli Petr nečekaně a slavnostně pronesl: „...a hvězdný svět se zachvěje“ (Mk 13,24). Zdálo se mi, že to řekl až s jakýmsi zadostiučiněním.

Jiří Vácha, emeritní profesor Lékařské fakulty Masarykovy univerzity v Brně, zabývá se filosofií biologie.

Prostor Zlín, časopis vydávaný od roku 1992
Krajskou galerií výtvarného umění ve Zlíně, je zaměřen především na moderní a současné umění, architekturu a urbanismus. Obsahuje také další rubriky věnované poezii a designu. Vychází 4x ročně v rozsahu 64 stran.
www.galeriezlín.cz

3 / 2014

1415
BATOV INSTITUT

KRAJSKÁ GALERIE
VÝTVARNÉHO UMĚNÍ
VE ZLÍNĚ

VÝTVARNÉ UMĚNÍ

Anežka Bartlová *Sedmý zlínský*

Markéta Stará *Jiří Thýn je...*

Zuzana Duchová *Ten, čo nechodí do galérii*

Jan Randáček *Plaveme v umění*

Jana Doudová, Kateřina Lenzová, Lenka Kolářová

GREY GOLD: Znamé i neznámé umělkyně 65+

Silvia L. Čúzyová *Obrazy profesora Daniela Fischera v bratislavské Galérii 19*

Ivan Neumann *Oldřich Tichý - Jedním tahem těsně nad zemí*

PŘEDSTAVUJEME

Jiří Valoch *Vladimíra Sedláková - Jedinečná umělkyně v proměnách doby*

Nina Michlovská *Jana Doležalová*

JEDNO DÍLO

David Voda *Michalík v Rozsévač*

ARCHITEKTURA

Ladislava Horňáková *Kabinet architektury a Archikultura v Ostravě*

Z ARCHIVU

Jiří Ollé *Andrej Stankovič neboli NIKOLAJ*

připravili Robert Krumphanzl a Pavel Petr

POESIE

Jiří Suchý

Antonín Přidal

připravuje Pavel Petr

DESIGN

Zdeno Kolesár *Priateľ nášho dizajnu*

PROSTOR
ZLÍN

Adresa redakce: Krajská galerie výtvarného umění ve Zlíně
Budova 14. továrního areálu, Vavrečkova 7040, 760 01 Zlín

Zrna naděje

ZDENĚK VOLF

První *Kruhy pod očima* začínají datací 2. 11. 1950, třetí jsou ukončeny 10. 12. 2011. Z hlediska „deníkaření“ či „časopsaní“, jak si tuto část tvorby autor označoval, jde patrně o nejdelší záběr u nás. Záběr viditelný! Neboť k zapisování se uchýlval poslušně od devíti roků, údajně na pokyn otce: „Každý den zapiš, cos dělal.“ V jednadvaceti letech ho však natolik zasáhly deníky Jiřího Ortena a Jana Čepa, že přistoupil k rozdělení zápisů na dvě části: „čistě osobní“, čítající přes osm tisíc stran (uloženou v českobudějovickém archivu), a „meditativní, polemickou a esejistickou“, kanonizovanou nynějším posmrtným (1929–2013) vydáním.

V doslovu ke třetímu dílu Robert Sak slovem přítele a prvního čtenáře charakterizuje, že jeho svorníkem je úpornost. Sám autor v odstavci z 13. 7. 1992 k tomu udává: „Poslední nevýslovnou spojnici je opravdovost, která platí nakonec víc než sama pravda.“ Žánr deníku je ale prakticky neuchopitelný. Bez hranic. K vydání dochází během života, výhradně až po něm, anebo každoročně jako v případě Julienu Greena. Co jeden diarista ostýchavě ctí, druhý třeba s Witoldem Gomb-

rowiczem sebestředně porušuje. Dokonce: „*Posuzovat deníkáře podle jednotlivých zápisů je holé nedorozumění.*“ Vždyť přece: „*Introspekce z rána nemusí být introspekce z večera [...]. Ne, tohle nejsem já. Kdo to psal?*“ – vyznává Mertl ze zkušenosti vlastní, i té paralelní, čtenářské, jež byla rozsáhlá, „skrzová“. 13. 6. 2008 vykulminovala četbou devítisetstránkových *Deníků* Sándora Máraie: „*Jsou hlubší než Divišova Teorie spolehlivosti a zmarem ubíjejí ještě víc než Zábranův Celý život.*“

Česká literatura se k důkladnější diaristické recepci dostala teprve v polistopadovém uvolnění, v devadesátých letech. Poukazovalo se na vliv „totalitních limitů“ pro „přímé pojmenování reality“, stavěla se „subjektivní ostrost“ vůči „diktátu kolektivistického mýtu“ apod.; postupně však došlo až k parodování autenticitních východisek (J. A. Pitínský, *Praha: Intimní deník hrdiny*), ba k módnosti nesyžetové publicity (na stránkách *Literárních novin*, *Hostu*). Za neopominutelné sáhnutí do svědomí deníkáře lze považovat kapitolku *Uchýlení se k „deníku“* teoretika Maurice Blanchota: „*Je často psán strachem a úzkostí z osamělosti, která se spisovateli přihlíží kvůli dílu.*“ Ani Mertl-diarista se z nastavené kritické kurately nevymkne. Deník mu roky nahrazoval přítele či milou. Byl mu kruhovou obranou proti režimu. Psacím rájem i křížem. Nese si však v sobě poměrně vzácnou, protože nezasloužitelnou rovinu. Ponor nezpůsobený jen rozeklaností doby, neživený jen běsy duše jako u Ivana Divíše, nýbrž i záviděníhodnou stálostí zděděnou z dětství, prohlubovanou věrností svým jihočeským (křesťním) předkům. Ponor až milostiplný, stále znovu směřující ke sdílení a nesení se taky v slabosti. Mezi esey a rozhovory, jež jeho vydané deníky zpravidla doprovázejí, lze načíst úzkostné zamyšlení nad sebevražednou protikladností života a díla Ernesta Hemingwaye (*Hemingway*, 1979): „*Neunesl pomýšlení na život bez zdatnosti, protože kromě životní plnosti, slávy, poct a peněz nenastrádal žádná jiná zrna naděje pro své srdce, až bude*

Věroslav Mertl: *Kruhy pod očima*. Třetí kniha deníků, esejů a rozhovorů (2004–2012). Host, Brno 2014, 332 stran.

unaveno a až jako každý jiný bude stát před dobrodružstvím nejtajemnějším. “Nejde o „projekci“? V tom roce, tudíž v době svých abrahámovin, začíná Mertl-prozaik, jak známo, sklízet uznání za román *Dům mezi větrem a řekou* (výroční cena Vyšehradu, byť její udělení zakázáno ministerstvem kultury; zahraniční cena polského nakladatelství Pax). Obstál – vtírá se s Freudem – před vlastním „dobrodružstvím nejtajemnějším“?

Kruhy pod očima jsou toho svědectvím. Zejména ve svém třetím, „terminálním“ stádiu, kdy přichází o letité přátele (viz recenzní oddíl „Pocty“: F. D. Merthovi, M. Trávníčkovi, K. Křepelkovi, J. Heydukovi...), kdy předčasně umírá jeho nepostradatelná Arana (manželka, sochařka) a začínají dotírat choroby, i tak přesné pro prsty spisovatele jako ta Parkinsonova. Totiž... měl jsem tu čest si zároveň s Věroslavem Mertlem posledních deset let dopisovat. Ještě postaru. Neelektronicky. Z listu „dodatlovanému“ 7. 8. 2012 jen díky zmírňujícím lékům vypisují: „*Je mi dobře – svobodný jako pták. Opravdu: nečekal jsem to od sebe.*“ Co tedy vznikalo podle diářového přiznání ze 7. 3. 2011 ještě v touze: „*Odpočínout si od slov! Aspoň na chvíli. Zapomenout je, spolykat je či vydýchat*“ – se završilo! Nikoliv pouze smířením... Vypsáním, což dodává jeho deníkům s citací v záhlaví od Michela Butora: „*Píšu, nikoliv abych své knihy prodával, ale abych dosáhl ve svém životě jednoty.*“ – punc věrohodnosti. Přitažlivosti. Dozrání. A potažmo celému dvacetisvazkovému dílu vyrůstajícímu z *Kruhů pod očima* jako z páteře: do účastných fejetonů, recenzí, esejů; v promyšlených povídkách, románech dostávající syžet; z mladistvých zápasů o poezii, o původní verš, typické, všudypřítomné lyrično.

Z deníku odliv! Do deníku příliv! A právě v přechodech, při nichž se aforismus protáhne ve fejeton anebo esej zhutní v minirecenzi, právě v těch přepadech dětství do dějin, krásna ve starost, selhání ve vyznání, vědy do víry či politiky do modlitby, „vracivě“, pokaždé z jiného konce a často jakoby „přes bolest“, rodí se čtenářsko-meditační tah vytrhující k polohám nejsutitelnějším. Pořád přítomněji týkající se štěstí, mlčení, pravdy, samoty, zmaru, naděje, o nichž už nemluvíme se ženou, ani s přítelem, ba ani s Bohem. Jen se sebou? Ale ve smyslu „života vnitřního“, povýšeného Jakubem Demlem na samomluvu duše „o předmětu její lásky“.

A nikdy ne izolovaně, bez historické kauzality, čili po listopadu 1989 – pomáhaje si Philipem Rothem – za vcházení „do časů blahobytného temna“; v minulosti, například u donebevolajícího vypálení Lidic v roce 1942, ne bez „kouře“ z roku 1924: „*Komunistický starosta, ředitel školy, spolu s většinou občanů a členů KSČ vyhlásil v rámci hesla ‚Pryč od Říma!‘ vlastní iniciativu: ‚Lidice – první ateistická obec v ČSR! Všichni pak na důkaz toho vynesli své devocionálie, kříže a obrazy svatých, aby je spálili za stodolou Horákova statku...*“ (19. 8. 2009) Ano, i skrze takzvanou osvětu může „přituhnout“. I o výrok v hypermarketu, natož od oblíbence G. K. Chestertona nebo Thomase Manna se lze opřít, odrazit se, jak o citaci z *Písma*. Jakožto o věrný, mlčenlivý pohled dohasínající fenky Sandy, „*boxerky, filozofky*“, pravdaže čekající ve společném ráji. Zapotřebí je jen trpělivě potězkávat, neboť všetečný Mertl se někdy k jádru propracovává postupně a v odstínech. Poukáže-li pak Jakub Grombíř v *Kulturních novinách* (23/2014) v jinak velmi empatické recenzi – podchycující i Mertlův trefný sarkasmus („*mediální manda Halina Pawlowská*“) i Mertlovu spravedlivost vůči M. C. Putnovi (svému úhlavnímu kritiku po udělení Státní ceny za literaturu v roce 2001) –, že snad jako katolík toleruje sebevraždu, je to z většiny zápisů zjevné. Až na ten z 18. 6. 2009, když po návštěvě těžce a dlouho nemocného přítele-kněze, kterému v duchu přeje brzké úmrtí, přijímá slova napomenutí („*na tuhle lekci myslívám stále častěji*“) od spolunávštěvníka českobudějovického děkana Lály, jemuž se svěřil, zpovědně: „*Umírat se má především dostatečně dlouho. Od Pána Boha je to dokonce privilegium, protože teprve vědomé umírání člověka nejen očišťuje, ale dává mu i jistou šanci důkladně se připravit na tak dlouhou cestu.*“

Komplexnost. Prošitost. Účastnost... Napadá nad touto zaživa poslední autorovou knihou. Přesto něčím neohraničitelnou, prostupující. Podkládající i doplňující vše předešlé. Myšlenku v deníku myšlením z eseje, odpovědí v rozhovoru. Dílo se prolnulo s osudem. Padají předsudky. Literární. Lidské. Pro blízkost... Pro to čepovské či exupérovské zakotvování duše „*tam, kam odevždy patřila a patří*“. Pro ty „*poslední zbytky teplé lidské řeči*“.

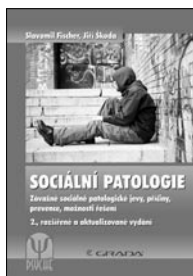
Zdeněk Volf, brněnský básník, povoláním soukromý inseminátor krav.

Z nových knih

SLAVOMIL FISCHER, JIŘÍ ŠKODA SOCIÁLNÍ PATOLOGIE

Závažné sociálně patologické jevy, příčiny, prevence, možnosti řešení

Grada, brož., 232 s., 369 Kč

Druhé vydání úspěšné publikace bylo rozšířeno o aktuální poznatky teorie a praxe. Vyžádal si je rostoucí zájem odborné i širší veřejnosti o problematiku nežádoucích jevů. Sa-

mostatná kapitola je věnována novému fenoménu – nelátkovým závislostem. Pozornost je upřena zejména na možnosti, jak tyto negativní jevy řešit. Odborných publikací, které by byly přínosem jak pro odborníky a specialisty, tak i pro studenty a další případné zájemce, je bohužel poskrovnu. Jednou z nich je právě tato kniha. Mohou ji využít jak pracovníci, kteří se na řešení sociálně deviantních a patologických jevů již v praxi podílejí, tak specialisté na vědeckých pracovištích. Je ale též určena vysokoškolským studentům, kteří se připravují na práci v tzv. pomáhajících profesích, tedy budoucím vychovatelům, sociálním pracovníkům, terapeutům, etopedům, speciálním pedagogům apod., a studentům učitelských a zdravotnických oborů. Vzhledem ke společenskému zájmu o projednávání témata poslouží i dalším zájemcům z řad širší veřejnosti.

JAN PRŮCHA ANDRAGOGICKÝ VÝZKUM

Grada, brož., 152 s., 249 Kč

„Nejprve je nutno poznat reálný terén, na nějž se má soustředit výzkum, a teprve potom je nutno vyhledávat vhodné výzkumné metody.“ O tom a mnohém dalším je publikace vý-

znamného českého pedagoga, prof. PhDr. Jana Průchy, DrSc., která bude jistě neocenitelným zdrojem informací jak pro studenty a učitele andragogiky a pedagogiky na vysokých a vyšších odborných školách, tak odborníky v oblasti lidských zdrojů a manažery. Ojedinelá publikace o metodách výzkumu vzdělávání dospělých, která objasňuje témata a problémy, jež je potřebné zkoumat na tomto poli. Přináší popis metod (dotazník, SWOT analýza apod.), které se pro andragogiku nabízejí, a zajímá se o vzdělávací potřeby nejen z hlediska jednotlivců, ale také například zaměstnavatelů. Klade si otázky, jaké jsou v současné době vzdělávací potřeby dospělých a které formy vzdělávání jsou nejvyhledávanější a v českém prostředí nejdostupnější.

Grada Publishing
U Průhonu 22, 170 00 Praha 7
tel.: 234 264 401-2, fax: 234 264 400
www.grada.cz

TOMÁŠ KOSTELECKÝ A KOL. KOHO VOLÍ VAŠI SOUSEDÉ?

Prostorové vzorce volebního chování na území česka od roku 1920 do roku 2006, jejich změny a možné příčiny

SLON, brož., 174 s., 399 Kč

Kniha systematicky analyzuje prostorové vzorce výsledků parlamentních voleb na území Česka v meziválečném období a v období 1992 až 2006. Autoři

sledují jak změny prostorových vzorců volebního chování voličů v čase, tak jejich souvislosti se vzorci socio-ekonomických a demografických charakteristik populace. Kladou si otázku, zda regionální odlišnosti volebních výsledků jsou pouhým odrazem skutečnosti, že v různých regionech žijí lidé s různým vzděláním, profesí, religiozitou či etnicou příslušností, nebo jsou ve hře ještě další faktory. Hledají odpověď na otázku, zda u některých regionů lze hovořit o regionálně/lokálně specifickém volebním chování, které má tendenci se opakovat v řadě po sobě jdoucích voleb.

Původní práce tohoto typu u nás dosud nevyšla. Publikace je určena širokému spektru odborníků z různých společenských věd, zejména politologům, sociálním geografům, historikům a sociologům. Je napsána jazykem, který se vyhýbá odbornému slangu, a je tudíž je

srozumitelný i pro lidi, kteří výše uvedené obory nestudovali, ale přesto se o volby a volební chování zajímají.

IRENA KAŠPAROVÁ
POLITIKA ROMSTVÍ – ROMSKÁ POLITIKA

SLON, brož., 274 s., 349 Kč

Etnopolitická studie se zabývá vzájemným vztahem mezi romskou politikou a politikou romství. Hledá odpovědi na otázku, jak dělají Romové v České republice

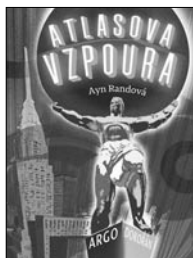
politiku a zároveň jak česká politika „dělá“ Romy. Nabízí vhled do současné menšinové politiky Romů, představuje její nejrůznější formy a reflektuje způsoby a okolnosti, za kterých ji většinová politika pustí ke vzájemnému dialogu. Teoretický úvod, ve kterém autorka rozebírá vliv státu, kulturní specifika Romů i politickou arénu většinové společnosti, je doplněn o čtyři skutečné příběhy současných politiků-Romů.

Autorka prostřednictvím těchto příběhů ukazuje konkrétní podobu a účinnost konceptů i teorií v praxi, v jejich každodenním životě, na příkladech jejich vlastní politické aktivity.

SOCIOLOGICKÉ
NAKLADATELSTVÍ (SLON)
Jilská 1, 110 00 Praha 1
tel.: 222 220 025
fax: 222 220 045
www.slon-knihy.cz
slon@slon-knihy.cz

AYN RANDOVÁ
ATLASOVA VZPOURA

Dokořán a Argo, váz. s přebalem,
1112 stran, 998 Kč

Atlasova vzpoura je dodneška nejproslulejší a nejprodávanější knihou Ayn Randové. Autorka se věnovala především filozofii, vypracovala vlastní směr zvaný objektivismus, k němuž patří etický egoismus či racionální sledování vlastního zájmu. V románu *Atlasova vzpoura* své filozofické postoje ilustruje beletristickou formou. Děj tohoto díla, v němž využívá postupů science-fiction, detektivky i milostné romance, je zasazen do dystopické budoucnosti USA. Ústřední premisu knihy metaforicky vyjadřuje název: co se stane, když se Atlas, který na ramenou nese svět, rozhněvá a své břímě shodí? Co se stane, když se tvůrčí lidé - byznysmeni, vědci, vynálezci, umělci – kteří jsou motorem civilizace, obrátí ke světu zády?

NIALL FERGUSON
CIVILIZACE
Západ a zbytek světa

Dokořán a Argo, váz. s přebalem,
348 s., 498 Kč

Nejnovější kniha anglického historika Nialla Fergusona představuje velmi nápaditý pokus o konfrontaci civilizačního střetávání se Západu se „zbytkem světa“ od antiky až po naši současnost. Esejistickou formou, obdobně jako ve velmi úspěšné knize *Vzestup peněz*, se Ferguson pokouší odpovědět na otázku, proč se západní civilizace stala ve světě v moderní době zcela dominantní, ačkoli k tomu postrádala jakékoli před-

poklady a ačkoli z hlediska technických inovací za „zbytkem světa“ v mnohém velmi pokulhávala. Spolu s tím se ale zároveň táže, jaký bude vývoj západní civilizace, zda si tuto

dominanci, kterou postupem doby ve střetu s asijskými tygry a s fundamentálním islámem poněkud začíná ztrácet, udrží, a pokud ano, jakou cenu za to bude muset zaplatit.

Dokořán
Holečkova 9,
150 00 Praha 5 - Smíchov
tel.: 257 320 803, tel./fax: 257 320 805
dokoran@dokoran.cz, www.dokoran.cz

JAROSLAV JÍRŮ
DE GAULLE

Prostor, pevná s přebalem,
424 s. + 48 stran fotopřílohy, 397 Kč

Knihy nemá ambice být vědeckou publikací, je však barvitým a mnohovrstevnatým portrétem vpravdě románového hrdiny. De Gaullův život plyne před čtenářovými očima chrono-

logicky: od konzervativního rodinného zázemí, přes předválečné zkušenosti v armádě, budování Svobodné Francie v exilu po německé okupaci, neúnavnou generálovu snahu vrátit Francii rovnocenné postavení mezi vítězi druhé světové války, brzký odchod do ústraní v době čtvrté republiky, návrat v časech, kdy země toužila po silném vůdci, až po odchod z politického života.

Jirů píše zasvěceně, poutavě a přitom nabízí dostatek souvislostí pro vnímání a pochopení tématu. Nedá velkou práci všimnout si, že pro autora je postava někdejšího francouzského prezidenta nejen mimořádně zajímavá, ale také hodná respektu. Nejvýznamnějšího francouzského státníka 20. století ukazuje jako člověka, který se nikdy nesklonil před nepřítelem a dokázal se ubránit i svým spojencům.

PROSTOR, nakladatelství s. r. o.
Nad Spádem 649/10, 147 00 Praha 4
tel.: 224 826 688
prostor@eprostor.com,
www.eprostor.com

FRIEDRICH HEER
EVROPSKÉ DUCHOVNÍ DĚJINY
Vyšehrad, váz., 768 s., 798 Kč

Jedinečný průřez vývojem evropského náboženského a filosofického myšlení od konce antiky do 19. století. Kniha rakouského historika, autora řady monografií a zejména velkých syntéz, je Heerovou nejrozsáhlejší „ese-

ji“ o myšlenkových dějinách západní Evropy. Od starověkých počátků a klasické antiky přes patristiku, raný a vrcholný středověk, reformaci a renesanci až po hlavní myšlenky 19. století ukazuje souvislost a sepiatost západoevropského myšlení, jehož hlavní osou je křesťanství. Heer si všímá nejen myslitelů teoretických, ale také umění, literatury a hlavně těch širokých a často přehlížených proudů „ducha doby“, které se v Evropě vždy šířily bez ohledu na hranice a utvářely její podobu.

JOSEF VAŠICA
LITERÁRNÍ PAMÁTKY EPOCHY VELKOMORAVSKÉ
Vyšehrad, váz., 368 s., 348 Kč

Literární památky přinášejí literární odkaz Konstantina-Cyrila a Metoděje. Dílo vyšlo poprvé roku 1966,

kdy pozornost veřejnosti vzrušovaly archeologické nálezy z velkomoravského období. Druhé vydání z roku 1996 neztratilo na své aktuálnosti a bylo také rychle rozebráno. V úvodní studii hovoří autor o „velkomoravské literární škole“, která zvláště ve druhém období Metodějova arcibiskupství (874–885) rozvinula bohatou překladatelskou i původní činnost, a rozebírá jednotlivá její díla. Následují literární překlady většiny děl vzniklých v okruhu velkomoravské literární školy. Překlady jsou obsahově přesné, vynikají vytříbeným jazykem a jsou i dnes velmi čtivé.

Vyšehrad, s.r.o.,
Víta Nejedlého 15
130 00 Praha 3
tel./fax: 224 221 703
info@ivyshehrad.cz, www.ivyshehrad.cz
Nákup:
Štěrboboholská 44/1307
102 00 Praha 10; 20 % sleva

**Navštivte internetové stránky
Centra pro studium demokracie a kultury (CDK)**

www.cdk.cz

Naleznete zde informace o všech vydaných i připravovaných titulech CDK, včetně obálek a anotací.

Knihy jsou účtovány s 15% slevou, pro předplatitele časopisů *Kontexty* a *Církevní dějiny* s **25%** slevou.

Poštovné a balné neučtujeme!

POMÁHÁM ZA ŽIVOTA, BUDU I PO NĚM

Sepsáním poslední vůle zabezpečíte své blízké. Navíc můžete díky daru ze závěti podpořit činnost vybrané dobročinné organizace, a dál tak konat dobré skutky. I malý dar má velký smysl.

Podrobnosti se dozvíte na naší infolince, internetových stránkách nebo si o ně napište na adresu:
Koalice Za snadné dárčovství, Šafaříkova 24, 120 00 Praha.

+420 608 001 208
WWW.ZAVETPOMAHA.CZ

ZA SNADNÉ
DÁRČOVSTVÍ

Amnesty International ČR | Armáda spásy | Arnika | Auto*Mat | Česká společnost ornitologická | Člověk v tísni | Čmelák | Diakonie ČCE | Greenpeace ČR | Hnutí Brontosaurus | Hnutí DUHA | Lékaři bez hranic | Liga lidských práv | Nadace OSF | Nadace Partnerství | Nadace VIA | Nesehnutí | SOS dětské vesničky | UNICEF ČR | Zdravotní klaun

REVOLVER
VE
EVĚ

JIŘÍ KOLÁŘ – Vachtová, Karlík, Šlajchrt, Formánek + fotografie
Hrabal + Kolář – NAROZENÍ 1914 – ROZHOVOR – Karlík – Špirit
Borkovec, Zelenka – PRÓZY / BÁSNĚ – Částka, Rajchman, Bátor
DENÍKOVÉ ZÁZNAMY – Holcová / Drda – BONDYOVÁ
Macháček – MONOTYPY / Hauková – FOTOGRAFIE – Langerová
NOVÁ PÍSMÁ / Lomová – ATELIÉRY / Haloun – KNIŽNÍ EDICE
COULEUR – kritické reflexe a glosy a další

K dostání v knihkupectvích, s výraznou slevou v redakci RR (Jindřišská 5, Praha 1) nebo poštou. Objednávejte na webu: www.revolverrevue.cz
email: sekretariat@revolverrevue.cz nebo telefonicky: 222 245 801.

PHILIPPE NEMO

Hudební cesta

Hudební cesta je osobním vyznáním současného francouzského filozofa Philippa Nema o hudbě jako jedné z nejpodstatnějších složek lidského života. V první části popisuje svou vlastní cestu s hudbou od dětství až po dospělost, a na mnoha různých příkladech dokazuje své tvrzení, že s osobním zráním vyzrává i hudební vkus posluchače. Druhá část knihy nabízí teoretické zamyšlení nad hudbou jako zvláštním jazykem – Nemo tvrdí, že hudba sama o sobě má přinejmenším stejnou vyjadřovací schopnost jako řeč a že patří k nejvyšším projevům lidského myšlení. Svět bez hudby by podle něj byl bezduchý.

Váz., 352 str., 398 Kč

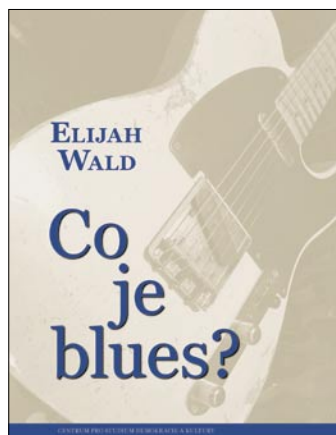
PAVEL HOŠEK

Cesta do Středu skutečnosti

Směřování k nebeskému cíli duchovní pouti
v myšlení a díle C. S. Lewise

C. S. Lewis ve svých dílech vychází ze specifického pojetí skutečnosti. Toto pojetí má zásadní vliv na jeho chápání vztahu mezi duchovní a hmotnou dimenzí reality, na jeho porozumění povaze poetického jazyka a umělecké tvorby, ale také na jeho přesvědčení týkající se tajemství lidského údělu a podstaty dobra a zla. Důkladné seznámení s Lewisovým pojetím skutečnosti, jemuž je věnována tato studie, je důležitým předpokladem k porozumění jeho dílu. Proto se kniha neobrací jen ke studentům literární vědy, anglistiky, filosofie, teologie a religionistiky, ale také ke všem čtenářům C. S. Lewise, kteří za kouzelnou skříní jeho příběhů tuší hlubší myšlenkový svět.

Brož., 156 str., 179 Kč

ELIJAH WALD

Co je blues?

Bluesová hudba začala zaplavovat Spojené státy krátce po roce 1910. Přibližně šedesát let zůstala hnací silou středního proudu populární hudby a dodnes se hraje a poslouchá po celém světě. Blues, které kdysi hrály a zpívaly skupiny amatérských muzikantů, pouliční kytaristé a divadelní divy, dnes běžně slyšíme jako hudbu v pozadí westernů a reklam na auta. Má všemožné podoby, od jemných melodií v podání akustické kytary až k nakrápnutému blues-rocku. Blues se šeptá, řve, bručí, sténá, jódluje a hraje se na všechno, foukací harmonikou počínaje a syntezátorem konče. A tak vzhledem k tomu, že posluchačstvo, vkus a technologie se proměňují už celé století, musí každý pokus o pochopení této hudby začít otázkou: Co přesně je blues?

Brož., 168 str., 198 Kč

Objednávky na adrese:

CDK, Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax: 545 213 862, e-mail: objednavky@cdk.cz, www.cdk.cz

